

ISSN 2312-217X

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Заснований 2012 р.

Видається 2 рази на рік

Серія «Політичні науки»

Київ 2017

Засновник та видавець
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 19691-9491Р від 04.12.2012
Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Адреса редакційної колегії
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Тел. 205-54-86

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 4 від 23.11.2017

Метою видання є ознайомлення наукової громадськості та суспільства в цілому із новітніми науковими дослідженнями в галузі історії, політології, інших соціальних наук. Видання є некомерційним і розраховане на широке коло читачів – науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів, усіх, хто цікавиться історією, міжнародними відносинами і громадсько-політичним життям України.

Голова редакційної колегії **Дудко І. Д.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Заступники голови редакційної колегії: **Смолянук В. Ф.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Зайцева З. І.**, доктор історичних наук, професор кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Відповідальні секретарі: **Сацький П. В.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Назарчук О. М.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

*Усі права застережені. У разі використання матеріалів видання
посилання на науковий збірник обов'язкове*

Видано в авторській редакції
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Верстка *О. Федосенко*

Підп. до друку 12.12.17. Формат 70×100/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 10,32.
Обл.-вид. арк. 11,28. Наклад 100 пр. Зам. 17-5424.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Дудко І. Д., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Смолянук В. Ф., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Шульженко Ф. П., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Гасєвська О. Б., доктор філософських наук, професор кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Шевчук О. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили;

Ротар Н. Ю., доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління, заступник директора з наукової роботи НДІ Європейської інтеграції та регіональних досліджень, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Малевич Ю. І., доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Білоруський державний університет;

Читадзе Н., доктор філософії, професор, заступник декана факультету соціальних наук, Чорноморський міжнародний університет, Тбілісі (Грузія);

Кос-Станішич Л., доктор політичних наук, факультет політичних наук університету Загреба (Хорватія);

Вішка О., доктор габілітований з політичних наук, Інститут політології і міжнародних відносин, Університет ім. М. Коперника в Торуні (Польща);

Аасланд А., доктор філософії, старший науковий співробітник Норвезького інституту міських і регіональних досліджень (Норвегія).

Редакційна колегія відповідає за фаховий і дослідницький рівень опублікованого матеріалу. Висловлені у статтях думки та пропозиції не обов'язково збігаються з позицією редакційної колегії. Відповідальними за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ і цитат є автори.

Статті друкуються в авторській редакції.

ЗМІСТ

Бессонова М.М. Угоди про вільну торгівлю серед зовнішньополітичних пріоритетів Канади: історична ретроспектива (1989-2017 рр.)	5
Бульвінський А.Г. Європейські та російські культурно-історичні цінності як чинник трансформації пострадянського простору	17
Валюшко І.О. Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення	30
Ветринський І. М. До питання про особливості дослідження цивілізацій в умовах глобалізації	43
Дудко І.Д., Погорєлова І.С. Китай у зовнішньополітичних стратегіях США від Б. Обами до Д. Трампа	54
Калінічева Г.І. Проблеми збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті інтернаціоналізації	76
Корольова А.С. Практика співробітництва США і країн-членів ЄС (Німеччини, Польщі, Литви, Естонії, Латвії) у сфері реалізації енергетичних інтересів.	90
Lakishyk D.M. Transformation of memory policy in Sweden	100
Сацький П.В., Нотевський Є.В. Молодіжне самоврядування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи	107
Perga T. Yu. Ecological modernization: theoretical and practical dimensions	119

УДК 94:327+339.54(71) ''1989/2017''

Бессонова М.М.*,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. bessonm@gmail.com

УГОДИ ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ СЕРЕД ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ КАНАДИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА (1989–2017 рр.)

Анотація. Здійснено узагальнюючий огляд угод про вільну торгівлю, які були укладені або відносно яких ведуться переговори Канади з іншими країнами. Розглядається період від першої угоди про вільну торгівлю — 1989 р. (із США) до останніх, підписаних та уведених в дію у 2017 р. (із ЄС). Виявлено, що станом на кінець 2017 р. Канада має 14 угод про вільну торгівлю, які вже введені у дію; одна угода підписана і має вступити в силу; 8 угод знаходяться на стадії ведення переговорів, та 7 угод, стосовно яких відбувається вивчення потенційних можливостей. Канада укладає як двосторонні, так і багатосторонні угоди про вільну торгівлю, при цьому деякі країни фігурують в обох видах угод. Основними регіонами, з країнами-представниками яких Канада має угоди про вільну торгівлю, є Західна півкуля, Азійсько-Тихоокеанський регіон та Європа. Також виявлено, що специфікою Канади є те, що проголошенню початку офіційних переговорів про угоду про вільну торгівлю передують широке публічне обговорення потенційних угод з представниками провінцій та територій, бізнесу, громадянського суспільства. Стверджується, що вивчення позитивного досвіду побудови ефективної системи зовнішніх економічних відносин Канадою є важливою умовою для формування такої політики Україною.

Ключові слова: Канада, угода про вільну торгівлю, зовнішня політика, пріоритети

Аннотация. Проведен обобщающий обзор соглашений о свободной торговле, уже подписанных или в отношении которых ведутся переговоры Канады с другими странами. Рассматривается период от первого соглашения о свободной торговле — 1989 г. (с США) до последних, подписанных и введенных в действие в 2017 г. (с ЕС). Выявлено, что на конец 2017 г. Канада имеет 14 соглашений о свободной торговле, которые уже введены в действие; одно соглашение подписано и должно вступить в силу; 8 соглашений находятся на стадии ведения переговоров; и 7 соглашений, по которым происходит изучение потенциальных возможностей. Канада заключает как двусторонние, так и многосторонние соглашения о свободной торговле, при этом некоторые страны фигурируют в обоих видах соглашений. Основными регионами, со странами-представителями которых Канада имеет соглашения о свободной торговле, являются Западное полушарие, Азиатско-Тихоокеанский регион и Европа. Также выявлено, что спецификой Канады является то, что оглашению начала официальных переговоров про соглашение о свободной торговле предшествует широкое публичное обсуждение потенциальных соглашений с представителями провинций и территорий, бизнеса, гражданского общества. Утверждается, что изучение позитивного опыта построения эффективной системы внешних экономических отношений Канадой является важным условием для формирования такой политики Украиной

* Bessonova M.M., Ph.D. in History, Associate Professor, Senior Research Fellow, The State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine. bessonm@gmail.com

FREE TRADE AGREEMENTS AMONGST CANADIAN FOREIGN POLICY PRIORITIES: HISTORICAL RETROSPECTIVE (1989-2017)

Ключевые слова: Канада, соглашение о свободной торговле, внешняя политика, приоритеты

Abstract. It is realized general overview of the free trade agreements, which are already in force or about which Canada is negotiating with other countries. The period from the first free trade agreement — 1989 (with the USA) to the latest one, signed and put into force in 2017 (with the EU) is considered. It is revealed that by the end of 2017, Canada has 14 free trade agreements that have already been put into effect; one agreement, which is signed and must come into force; 8 deals are in the negotiation phase, and 7 agreements are under exploratory discussions. Canada concludes both bilateral and multilateral free trade agreements, with some countries appearing in both types of agreements. The main regions, with whose countries-representatives Canada has free trade agreements, are the Western Hemisphere, Asia-Pacific and Europe. It is also revealed that specific features of Canada before announcement initiation of official negotiations on the free trade agreement are dealt with broad public discussion about potential agreements with representatives of provinces and territories, businesses, and civil society. It is stated that studying of positive experience of creation of effective system of external economic relations by Canada is a special condition for founding such policy by Ukraine.

Key words: Canada, free trade agreement, foreign policy, priorities.

Постановка проблеми. Захист власних національних інтересів на міжнародній арені складає основу зовнішньополітичних стратегій провідних держав світу. Одним з найважливіших вимірів реалізації таких інтересів є економічний, що спрямований на створення кращих умов для національного виробника та забезпечення вигідних умов для торгівлі.

Процес підготовки та введення в дію канадсько-української угоди про вільну торгівлю у 2017 р. актуалізував науковий інтерес до вивчення аналогічних угод з іншими країнами. Це пов'язано із тим, що ліквідація бар'єрів для торгівлі між країнами є одним з важливих трендів в епоху глобалізації.

Вивчення, розуміння та засвоєння позитивного світового досвіду побудови ефективної системи зовнішніх економічних відносин є важливою умовою для формування такої політики Україною. У цьому контексті, дослідження зовнішньополітичних пріоритетів Канади, що входить до країн Великої сімки, формування її стратегії в економічних міжнародних відносинах кінця ХХ — початку ХХІ ст., є актуальним як у науковому, так і у практичному значенні. Це важливо для розуміння сучасної зовнішньополітичної стратегії Канади, а також — для визначення того місця, яке займає Україна серед канадських пріоритетів. Окрім цього, розуміння першочергових інтересів Канади, у тому числі їх економічного та торговельного вимірів є необхідним для виявлення спільних інтересів та побудови успішних двосторонніх відносин.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання зовнішньоекономічної політики Канади, та зокрема угоди про вільну торгівлю певною мірою досліджені науковою спільнотою. Варто звернути увагу на те, що найбільше вивчена як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями проблематика вільної торгівлі між Канадою та США в рамках Угоди про вільну торгівлю та Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (двостороння та тристороння із залученням Мексики відповідно). Так, питанням вільної торгівлі присвячено публікації канадського фахівця М. Харта, Дж. Стюарта [1; 2], окрім того, у Канаді публікуються аналітичні та експертні збірки, більшість з яких висвітлює саме Угоду про вільну торгівлю із США [3; 4]. Втім, Канада має значно більше таких угод, які майже не привертають увагу дослідників. Переважна кількість публі-

кацій, які стосуються нових угод про вільну торгівлю, має публіцистичний характер: це огляди, експертні висновки, узагальнюючі характеристики, які проводилися під час активних фаз тих чи інших переговорів, та висвітлення перших результатів дії таких угод.

Метою статті є здійснення узагальнюючого огляду угод про вільну торгівлю Канади, які були укладені або відносно яких ведуться переговори з іншими країнами, та виявити основні пріоритети Канади у цьому вимірі зовнішньої політики. У хронологічному відношенні розглядається період від першої угоди про вільну торгівлю — 1989 р. (із США) до останніх, підписаних та уведених в дію у 2017 р. (із ЄС). Проблематика укладання угоди про вільну торгівлю Канади та України не висвітлена, оскільки це потребує уваги в рамках окремої публікації.

Основні результати дослідження. В офіційній риторичі канадських високопосадовців торгівля часто фігурує як важливий пріоритет зовнішньої політики Канади. Так, у червневому виступі міністра закордонних справ Х. Фріленд (2017 р.), присвяченому огляду перспектив зовнішньої політики Канади, декілька разів підкреслювалося що прагнення до вільної та дружньої торгівлі лежить в основі сучасної системи міжнародних відносин, разом із такими базовими цінностями як територіальна цілісність, права людини, демократія, повага до верховенства права [5].

Важливість торгівлі підтверджується значною кількістю угод, що регламентують торгівельні відносини Канади з іншими країнами. Основним призначенням цих документів є налагодження відносин між Канадою та її торговельними партнерами, що першочергово спрямовано на відкриття нових ринків для канадських підприємств. Так, існує декілька типів таких угод: про заохочення та захист іноземних інвестицій; про вільну торгівлю; про взаємне визнання; багатосторонні угоди; а також угоди в рамках Світової організації торгівлі тощо [6].

Станом на кінець 2017 р. Канада має 14 угод про вільну торгівлю, які вже введені у дію; одну угоду, яка підписана і має вступити в силу; 8 угод знаходяться на стадії ведення переговорів, та 7 угод, стосовно яких відбувається вивчення потенційних можливостей [7]. Розглянемо детальніше ці діючі та потенційні угоди.

Серед діючих на кінець 2017 р. угод про вільну торгівлю першою була Канадсько-американська угода про вільну торгівлю (*Canada-U.S. Free Trade Agreement — CUSFTA*), яка увійшла в силу з 1 січня 1989 р. З 1 січня 1994 р. її замінила розширена, завдяки участі Мексики, Північноамериканська угода про вільну торгівлю (*North American Free Trade Agreement — NAFTA*).

Окрім того, діючими є двосторонні угоди про вільну торгівлю з такими країнами як Ізраїль (1997 р.), Чилі (1997 р.), Коста-Ріка (2002 р.), Перу (2009 р.), Колумбія (2011 р.), Йорданія (2012 р.), Панама (2013 р.), Гондурас (2014 р.), Південна Корея (2015 р.), Україна (2017 р.).

Разом з тим Канада має й низку угод про вільну торгівлю з групами країн. Наприклад, з 2009 р. діє підписана угода про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія), спрямована на скасування всіх тарифів на товари (передусім промислову продукцію, включаючи рибу та інші морські продукти та перероблені сільськогосподарські продукти) [8, р.8]. А 21 вересня 2017 р. була введена у дію угода про вільну торгівлю з Євросоюзом — Комплексна економічна та торговельна угода

(*Comprehensive Economic and Trade Agreement — CETA*), що передбачає скасування Канадою та ЄС мита на значну кількість товарів.

Варто відзначити, що підписання деяких угод супроводжувалося широким розголосом як у канадському суспільстві, так і у тих країнах, з якими Канада домовлялася про вільну торгівлю. Цей аспект заслуговує на окрему увагу, тож у даній публікації лише звернемо увагу на те, що найбільш повно проаналізовані дискусії, що супроводжували переговорний процес та дію перших таких угод — *CUSFTA* (Канада та США) та *NAFTA* (Канада, Мексика та США). Основною проблемою та небезпекою, яку вбачали канадці у таких угодах — це посилення впливу США на Канаду.

Тим не менш, не тільки угоди із США викликали занепокоєння певної частини канадців. В якості прикладу трохи детальніше розкриємо специфіку обговорення підписання угоди з ЄС у Канаді. Попри те, що після початку дії цієї угоди 98% канадських товарів (замість 25% як це було до підписання) отримали безмитний доступ до європейських ринків, канадський уряд був вимушений вести роз'яснювальну роботу з метою інформування громадськості про перспективи та позитивні наслідки дії цієї угоди. Так, наголошувалося на тому, що застосування угоди про вільну торгівлю забезпечить канадським виробникам та переробникам розширення можливостей експорту на ринок ЄС повного спектру промислових товарів, сільськогосподарських продуктів, риби, морепродуктів та товарів лісового господарства.

З такою роз'яснювальною метою була навіть створена спеціальна сторінка на офіційному веб-сайті уряду Канади під назвою «Міфи та реальність», в якій розтлумачувалися деякі найбільш обговорювані у канадському суспільстві питання щодо угод про вільну торгівлю, та стосовно угоди з ЄС (*CETA*) зокрема [9]. Серед іншого давалася відповідь на такі питання: чи загрожує угода про вільну торгівлю державним службам Канади (системі охорони здоров'я, освіті); чи не впливають такі угоди на урядове врегулювання стандартів екології, якості води, охорони праці, охорони здоров'я та безпеки тощо. Окрім того, стосовно угоди з ЄС канадський уряд був вимушений пояснювати, що *CETA* не буде перешкоджати уряду Канади захищати канадські культурні інтереси; *CETA* не заважатиме муніципальним органам влади Канади здійснювати постачання товарів і послуг на місцевому рівні. Окрім того на означеній сторінці доводилося, що переговори про укладання угоди про вільну торгівлю з ЄС не проходили таємно, а навпаки напрочуд широко висвітлювалися у канадському інформаційному просторі та відбувалися із залученням думок представників різних груп громадянського суспільства, компаній та галузевих асоціацій з усієї Канади, канадські урядовці активно консультувалися з бізнесом, громадянським суспільством та іншими зацікавленими суб'єктами.

Станом на кінець 2017 р. Канада мала одну угоду, яка була підписана і мала вступити в силу. Це багатостороння угода про вільну торгівлю, відома як Транс-тихоокеанське партнерство. До створення зони вільної торгівлі в рамках цієї угоди долучилися 12 країн: Австралія, Бруней Даруссалам, Канада, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур, Чилі, США, В'єтнам, Японія. Переговори почалися ще у 2008 р., Канада приєдналася до переговорного процесу у 2012 р. (разом із Мексикою). Остаточний та узгоджений варіант угоди був підписаний 4 лютого 2016 р., після чого угода мала бути ратифікована у кожній

країні-учасниці та вступити в силу. Втім, 23 січня 2017 р. новообраний президент США Дональд Трамп оголосив про вихід з цієї угоди, що стало одним з перших кроків виконання його передвиборчої програми (при цьому очільник Білого дому зробив акцент на необхідності укладання аналогічних двосторонніх угод) [10].

Відзначимо, що деякі експерти оцінювали Транс-тихоокеанське партнерство як намір «відірватися» від Китаю, що потенційно могло призвести до більш сильного впливу США. Як відомо, зближення із США суперечить стратегічним інтересам Канади, тож канадський прем'єр-міністр Джастін Трюдо вже наступного дня після заяви Трампа (24 січня 2017 р.) оголосив, що Канада переорієнтує свій тихоокеанський вектор на Китай та Японію [11]. У листопаді 2017 р., на зустрічі у В'єтнамі, після низки переговорів решта країн-учасниць мала дійти фінальної згоди стосовно оновленого варіанту угоди про вільну торгівлю без участі США. Однак канадський прем'єр-міністр відтермінував підписання угоди, чим викликав здивування та невдоволення інших учасників переговорів [12]. Причина, якою Дж. Трюдо пояснив своє рішення, полягала у тому, що угода не відповідає інтересам канадців. Він зазначив, що угода має врахувати гендерну проблематику, а також питання щодо захисту та просування культури. Окрім цього, необхідно внести зміни у правила щодо походження деяких товарів, при цьому особлива увага була приділена автомобілебудуванню. Так, в автомобілях, які відповідно до майбутньої угоди про вільну торгівлю можуть ввозитися до Канади без мита, мають на 45% бути вироблені у країні Транс-тихоокеанського партнерства, що не завжди збігається з нормами окремих таких країн [13]. Нове бачення угоди про вільну торгівлю в рамках Транс-тихоокеанського партнерства могло бути викликано і тим, що новий очільник Білого дому Д. Трамп не тільки вивів США із означеної угоди, а й ініціював перегляд умов *NAFTA*, що розпочалося у серпні 2017 р. Тому фактично угода про Транс-тихоокеанське партнерство повернулася на попередній етап — ведення переговорів.

Канада має низку інших угод, які знаходяться на стадії ведення переговорів. Серед них є як угоди з групами країн, так і двосторонні угоди.

Так, окрім переговорів у контексті пере-підписання багатосторонньої угоди про Транс-тихоокеанське партнерство, перемовини ведуться з двома групами країн — такими як Карибська співдружність та інша група — Гватемала, Нікарагуа та Сальвадор.

Початок переговорів про торгівельну угоду між Канадою та країнами Карибської співдружності (Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гайана, Гаїті, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка) був оголошений ще у 2007 р. Однак публічні консультації з канадськими провінціями та територіями разом із підприємствами, галузевими асоціаціями та широкою громадськістю щодо можливих переговорів про торговельну угоду між Канадою та означеними країнами розпочалися ще у грудні 2001 р. [14]. З тих пір було проведено сім раундів переговорів. Однак, Канада та країни Карибської співдружності не змогли досягти згоди, тож подальші переговори призупинені та додаткові переговори поки не призначені.

На стадії ведення переговорів про укладання угоди про вільну торгівлю залишаються перемовини Канади з Гватемалою, Нікарагуа і Сальвадором. Варто зазначити, що спочатку переговори були ініційовані як переговори з так званою Центральноамериканською четвіркою (означені країни та Гондурас), і фактично вони розпочалися з 2001 р. Однак після дванадцяти раундів переговорів Канада та Гондурас вирішили зосередитися на двосторонніх переговорах, бо за визначенням канадської сторони саме з Гондурасом домовленості були досягнуті швидше. У серпні 2011 р. тогочасний прем'єр-міністр Канади Стівен Гарпер оголосив про завершення переговорів про угоду про вільну торгівлю між Канадою та Гондурасом під час свого офіційного візиту до цієї країни [15]. Двостороння угода про вільну торгівлю вступила в силу у 2014 р. Тим не менш, Канада підтвердила свою зацікавленість у продовженні переговорів про угоду про вільну торгівлю з Гватемалою, Нікарагуа та Сальвадором.

На стадії ведення переговорів перебувають потенційні двосторонні угоди про вільну торгівлю з Домініканською республікою, Марокко та Сінгапуром, а також угоди з Індією та Японією.

Статус переговорів щодо угоди саме про вільну торгівлю мають перемовини з Домініканською республікою (з 2007 р.), Марокко (з 2011 р.) та Сінгапуром (офіційно з 2009 р.). Тим не менш переговори з означеними країнами поки не завершилися. Так, остання офіційна зустріч між канадськими та домініканськими представниками відбулася у 2009 р. [16], з марокканською стороною — у 2012 р. [17]. Переговори про угоду з Сінгапуром, стосовно якої перші перемовини почалися ще у 2001 р., за 8 років до офіційного оголошення таких переговорів, відійшли наразі на другий план. На сучасному етапі вона розглядається у контексті переговорів про економічне співробітництво та укладання угоди про вільну торгівлю з АСЕАН [18].

Варто відзначити, що майбутня угода про вільну торгівлю Канади з Марокко це перша домовленість такого типу з африканською країною, тож Марокко розцінюється як ворота до відновленої канадської комерційної присутності в регіоні Середземномор'я та у Північній Африці.

Переговори між Канадою та Індією ведуться з 2010 р. під робочою назвою «Угода про комплексне економічне партнерство». З того часу відбулося 10 раундів переговорів, останній з яких був проведений у серпні 2017 р. [19]. Під час перемовин обговорювалася торгівля товарами та послугами, електронна торгівля, телекомунікації, санітарні та фітосанітарні заходи, а також технічні бар'єри у торгівлі.

З Японією консультації ведуться з 2011 р., 7 раундів переговорів пройшли упродовж березня 2012 — листопада 2014 р. Робоча назва майбутньої угоди — Угода про економічне партнерство між Канадою та Японією [20]. Хоча переговори ще не завершені, співпраця з цією країною розглядається як перспективна, враховуючи той факт, що вільна торгівля з Японією передбачена і в рамках Транс-тихоокеанського партнерства.

Спільним для всіх угод, які перебувають на стадії ведення переговорів є те, що початку офіційних переговорів передувало широке публічне обговорення та консультації у Канаді. До цих обговорень запрошувалися представники канадської громадськості, провінцій та територій Канади, підприємств та неурядових організацій. Наприклад, відносно угоди з Домініканською республікою такі

консультації проводилися з 2002 р., хоча самі переговори розпочалися у 2007 р. Публічні консультації відносно угоди з Марокко проводилися з 2009 р., у той час як офіційно про початок переговорів було оголошено у 2011 р.

Іншою спільною рисою є те, що окрім суто економічних параметрів та власне умов вільної торгівлі, уряд Канади також проводить так звану екологічну оцінку торговельних переговорів, що вважається важливим інструментом прийняття рішень для сприяння сталому розвитку.

Окрім вже чинних угод про вільну торгівлю та тих, які знаходяться на стадії ведення переговорів, варто звернути увагу і на потенційні угоди, які перебувають на початковому етапі і кваліфікуються як «вивчення потенційних можливостей» [21]. Головним призначенням цього етапу є вивчення потенційних можливостей, деталізація тих умов, які можуть бути включені до майбутньої угоди, економічне модулювання та навіть спільні дослідження з метою з'ясування вигод для кожної сторони — учасниці. Однак, це не завжди завершується підписанням угоди про вільну торгівлю. Наразі, Канада вивчає потенційні можливості щодо 7 таких угод.

Так, одна з країн, з якою Канада розглядає потенційне укладання угоди про вільну торгівлю — Туреччина. Початок обговорення такої ініціативи мав місце ще у 2010 р. У серпні 2013 р. Канада та Туреччина домовилися створити об'єднаний комітет з питань економіки та торгівлі, метою якого є обговорення конкретних засобів для розширення торгівлі та інвестицій. Тим не менш, до наступної стадії — а саме власне переговорів про укладання угоди про вільну торгівлю обидві країни поки не дійшли [22].

Ще у 2011-2012 рр. були здійснені перші спроби домовитися про розширення торговельних відносин з країнами МЕРКОСУР (*MERCOSUR* — *Mercado Común del Cono Sur*, з ісп. «Об'єднаний ринок країн Південного конуса») та створити зону вільної торгівлі між Канадою та Аргентиною, Бразилією, Парагваєм та Уругваєм. Тим не менш, на той момент переговори були безрезультатними, тож ініціювання нового раунду таких пропозицій та переговорів відбулося у листопаді 2016 р., під час візиту прем'єр-міністру Канади Дж. Трюдо до Аргентини. Підтвердженням поновлення переговорів стала спільна заява щодо можливого всебічного договору про вільну торгівлю між країнами-членами МЕРКОСУР та Канадою, яку оприлюднили у жовтні 2017 р. міністр закордонних справ Бразилії Алоїзіо Нуньєс, який представляв МЕРКОСУР, та міністр міжнародної торгівлі Канади Франсуа-Філіп Шампань [23].

Вивчення потенційних можливостей щодо утворення двосторонньої вільної торгівлі з тими чи іншими країнами може тривати доволі довгий час. Так, у березні 2013 р. було оголошено про початок обговорень щодо потенційних переговорів про вільну торгівлю з Таїландом, але самі такі обговорення відбулися лише у липні 2015 р. [24]. Обговорення потенційних можливостей угоди про вільну торгівлю з Філіппінами було оголошено у травні 2015 р., перша офіційна зустріч з цього приводу відбулася вже у липні того ж року [25]. Але згодом на перший план вийшло обговорення угоди про вільну торгівлю між Канадою та країнами АСЕАН (*ASEAN* — *Association of South-East Asian Nations*, з англ. Асоціація держав Південно-Східної Азії), до яких належать і Таїланд і Філіппіни.

У вересні 2016 р. Канада та Китайська Народна Республіка оголосили про початок обговорення можливої домовленості про двосторонню вільну торгівлю

між двома країнами. Китай є другим за обсягом торгівельним партнером Канади, тож розширення торгівлі та інвестицій з таким ринком як Китай є важливим пріоритетом. З осені 2016 р. відбулося три раунди зустрічей, на яких обговорювалися деталі потенційної угоди (лютий, квітень та серпень 2017 р.). Наразі офіційні консультації з приводу законодавства та регулювання у сфері торгівлі в обох країнах, що має бути враховано при укладанні угоди, завершилися. Тим не менш у Канаді ще планується обговорення на громадському рівні переваг та небезпек укладання угоди про вільну торгівлю з Китаєм з експертами, представниками бізнесу та громадянського суспільства [26].

У 2017 р активізувалося вивчення потенційних можливостей відносно укладання аналогічних угод з АСЕАН та Тихоокеанським альянсом.

Так, розгляд можливості укладання угоди про вільну торгівлю між Канадою та країнами АСЕАН (Бруней Даруссалам, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни) розпочався у вересні 2017 р. АСЕАН, як регіон, є шостим за обсягом торгівельним партнером Канади, тому плануються громадські обговорення необхідності такої угоди з широким колом фахівців та представників канадського бізнесу [27].

Варто відзначити, що Канада не тільки розширює коло країн чи їх об'єднань, з якими планує укласти угоди про вільну торгівлю, а й має наміри поглиблювати співпрацю з тими країнами, з якими такі угоди вже є діючими. Так, вже згадувалося що Канада має чинні угоди про вільну торгівлю з Колумбією, Мексикою, Перу та Чилі. Як відомо, означені чотири країни у 2011 р. утворили Тихоокеанський альянс, спрямований на забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталу та людей. У червні 2017 р. Канада, разом із Австралією, Новою Зеландією та Сінгапуром були запрошені до цього об'єднання в якості асоційованих членів. Асоційоване членство передбачає створення нової Угоди про вільну торгівлю з Тихоокеанським альянсом як блоком. Тож Канада хоча і має всеосяжні угоди про вільну торгівлю з усіма чотирма членами Альянсу (обмін товарами з ними складає 75% канадської торгівлі з усім регіоном Латинської Америки), вона розглядає потенційні можливості щодо поглиблення співпраці та створення вільної торгівлі вже на новому рівні [28].

Висновки. Навіть поверхневий огляд угод про вільну торгівлю, які є діючими або знаходяться у стані переговорів та підписання Канадою, дозволяє охарактеризувати цей тип економічних відносин з іншими країнами як важливий стратегічний напрям зовнішньої політики Канади. З огляду на те, що диверсифікація міжнародної співпраці з метою уникнення моноцентричності, спрямованої на США, продовжує бути одним з головних вимірів сучасної зовнішньополітичної стратегії Канади — укладання угод про вільну торгівлю як двосторонніх, так багатосторонніх становить важливу складову цієї стратегії.

Основними регіонами, з країнами-представниками яких Канада має угоди про вільну торгівлю, є Америка (Північна, Центральна та Південна), Азійсько-Тихоокеанський регіон, Європа. З-поміж країн за рамок означених регіонів є тільки одна африканська країна — Марокко, та дві країни із Близького Сходу — Ізраїль та Йорданія. Тож, пріоритетними для Канади є Західна півкуля та Азійсько-Тихоокеанський регіон.

Специфікою Канади є те, що проголошенню початку офіційних переговорів про угоду про вільну торгівлю передують широке публічне обговорення з пред-

ставниками провінцій та територій, бізнесу, громадянського суспільства. Означений аспект заслуговує на більш глибоке вивчення, оскільки він має і важливе практичне значення для України, бо його механізми можуть бути застосовані й у нашій країні.

Серед перспектив подальших досліджень варто відзначити аналіз інших форм угод, які стосуються міжнародної торгівлі, — для отримання більш повної картини зовнішньополітичних пріоритетів Канади в економічному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hart M. A Trading Nation: Canadian Trade Policy from Colonialism to Globalization / Michael Hart. — Vancouver: UBC Press, 2002. — 556 p.
2. Stewart J. Strangers with Memories: The United States and Canada from Free Trade to Baghdad / John Stewart. — Mountreal: McGill-Queen's Press, 2017 — 275 p.
3. The Canada-United States Free Trade Agreement: The Global Impact / Ed. by Jeffrey J. Schott, Murray Gordon Smith. — Washington, 1988. — 202 p.
4. Canada Under Free Trade / Ed. by Duncan Cameron, Mel Watkins. — Toronto: James Lorimer and Company Publishers, 1993. — 320 p.
5. Address by Minister Freeland on Canada's foreign policy priorities. Speech. 06 June 2017. [Electronic resource] — Mode of access: https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/06/address_by_ministerfreelandoncanadasforeignpolicypriorities.html
6. Agreement types [Electronic resource] — Mode of access: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/agreements_type-type_accords.aspx?lang=eng
7. Trade and investment agreements [Electronic resource] — Mode of access: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng>
8. Free Trade Agreement Between Canada and the States of the European Free Trade Association (Iceland, Liechtenstein, Norway and Switzerland) 26 January, 2008. [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/free-trade-relations/canada/EFTA-Canada%20Free%20Trade%20Agreement%20EN.pdf>
9. Myths and realities [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/facts-faits.aspx?lang=eng>
10. Presidential Memorandum Regarding Withdrawal of the United States from the Trans-Pacific Partnership Negotiations and Agreement. January 23, 2017 [Electronic resource] — Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-memorandum-regarding-withdrawal-united-states-trans-pacific-partnership-negotiations-agreement/>
11. Mourning death of TTP, Canada to seek increased trade with China, Japan [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-4154088/Mourning-death-TTP-Canada-seek-increased-trade-China-Japan.html>
12. Murdoch L. Canada's PM Justin Trudeau sabotages Trans-Pacific Partnership, shocking leaders. — The Sydney Morning Herald — 2017. — November 11 [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.smh.com.au/world/canadas-pm-justin-trudeau-sabotages-transpacific-partnership-shocking-leaders-20171110-gzj866.html>

13. Tasker J.P. 'We weren't ready' to close deal: Trudeau defends Canada's actions on TPP. CBC news — 2017. — November 11 [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.cbc.ca/news/politics/justin-trudeau-tpa-canada-not-ready-apec-1.4398824>
14. Canada-Caribbean Community Free Trade Agreement Negotiations [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/caricom/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
15. Canada-Guatemala, Nicaragua and El Salvador (Formerly Canada — Central American Four) Free Trade Agreement Negotiations [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ca4/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
16. Canada-Dominican Republic Free Trade Agreement Negotiations [Electronic resource] — Mode of access: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/dominican_republic-republique_dominicaine/fta-ale/info.aspx?lang=eng
17. Canada-Morocco Free Trade Agreement Negotiations [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/morocco-maroc/fta-ale/info.aspx?lang=eng>
18. Canada-Singapore Free Trade Agreement Negotiations [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/singapore-singapour/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
19. Canada-India Comprehensive Economic Partnership Agreement Negotiations. Background Information [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/india-inde/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
20. Canada-Japan Economic Partnership Agreement [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/japan-japon/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
21. How trade and investment agreements develop in stages [Electronic resource] — Mode of access: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/agreements_status-statut_accords.aspx?lang=eng
22. Canada-Turkey Exploratory Free Trade Discussions [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/turkey-turquie/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
23. Joint statement on a possible comprehensive free trade agreement between the MERCOSUR member states and Canada [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.canadainternational.gc.ca/brazil-bresil/highlights-faits/2017/2017-10-09.aspx?lang=en>
24. Canada-Thailand Exploratory Free Trade Discussions [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/thailand-thailande/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
25. Canada-Philippines Exploratory Free Trade Discussions [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/philippines/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
26. Exploratory discussions on a possible Canada-China free trade agreement [Electronic resource] — Mode of access: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/china-chine/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
27. Exploratory discussions for a possible Canada-ASEAN free trade agreement [Electronic resource] — Mode of access: <http://www.international.gc.ca/trade->

commerce/trade-agreements-accords-commercia ux/ agr-acc/asean-anase/fta-ale/background-
contexte.aspx?lang=eng

28. Pacific-Alliance — Background and additional links [Electronic resource] — Mode of
access: [http://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-
commerciaux/agr-acc/pacific-alliance-pacifique/background-contexte.aspx ?lang=eng](http://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/pacific-alliance-pacifique/background-contexte.aspx ?lang=eng)

REFERENCES

1. Hart, M. (2002). *A Trading Nation: Canadian Trade Policy from Colonialism to Globalization*. Vancouver, UBC Press.
2. Stewart, J. (2017). *Strangers with Memories: The United States and Canada from Free Trade to Baghdad*. Mountreal, McGill-Queen's Press.
3. Schott, J.J., & Smith, M.G. (Eds.). (1988). *The Canada-United States Free Trade Agreement: The Global Impact*. Washington.
4. Cameron, D., Watkins, M. (Eds.). (1993). *Canada Under Free Trade*. Toronto: James Lorimer and Company Publishers.
5. *Address by Minister Freeland on Canada's foreign policy priorities*. Speech. 06 June 2017. Retrieved from: https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2017/06/address_by_ministerfreelandoncanadasforeignpolicypriorities.html
6. *Agreement types*. Retrieved from: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/agreements_type-type_accords.aspx?lang=eng
7. *Trade and investment agreements*. Retrieved from: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng>
8. *Free Trade Agreement Between Canada and the States of the European Free Trade Association (Iceland, Liechtenstein, Norway and Switzerland)*. 26 January, 2008. Retrieved from: <http://www.efta.int/media/documents/legal-texts/free-trade-relations/canada/EFTA-Canada%20Free%20Trade%20Agreement%20EN.pdf>
9. *Myths and realities*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ceta-aecg/facts-faits.aspx ?lang=eng>
10. *Presidential Memorandum Regarding Withdrawal of the United States from the Trans-Pacific Partnership Negotiations and Agreement*. January 23, 2017. Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/presidential-memorandum-regarding-withdrawal-united-states-trans-pacific-partnership-negotiations-agreement/>
11. *Mourning death of TTP, Canada to seek increased trade with China, Japan*. Retrieved from: <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-4154088/Mourning-death-TTP-Canada-seek-increased-trade-China-Japan.html>
12. Murdoch, L. (2017, November 11) Canada's PM Justin Trudeau sabotages Trans-Pacific Partnership, shocking leaders. *The Sydney Morning Herald*. Retrieved from: <http://www.smh.com.au/world/canadas-pm-justin-trudeau-sabotages-transpacific-partnership-shocking-leaders-20171110-gzj866.html>
13. Tasker, J.P. (2017, November 11) 'We weren't ready' to close deal: Trudeau defends Canada's actions on TPP. *CBC news*. Retrieved from: <http://www.cbc.ca/news/politics/justin-trudeau-tpp-canada-not-ready-apec-1.4398824>
14. *Canada-Caribbean Community Free Trade Agreement Negotiations*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/caricom/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>
15. *Canada-Guatemala, Nicaragua and El Salvador (Formerly Canada — Central American Four) Free Trade Agreement Negotiations*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/>

trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/ca4/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng

16. *Canada-Dominican Republic Free Trade Agreement Negotiations*. Retrieved from: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/dominican_republic-republique_dominicaine/fta-ale/info.aspx?lang=eng

17. *Canada-Morocco Free Trade Agreement Negotiations*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/morocco-maroc/fta-ale/info.aspx?lang=eng>

18. *Canada-Singapore Free Trade Agreement Negotiations*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/singapore-singapour/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

19. *Canada-India Comprehensive Economic Partnership Agreement Negotiations*. Background Information. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/india-inde/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

20. *Canada-Japan Economic Partnership Agreement*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/japan-japon/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

21. *How trade and investment agreements develop in stages*. Retrieved from: http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/agreements_status-statut_accords.aspx?lang=eng

22. *Canada-Turkey Exploratory Free Trade Discussions*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/turkey-turquie/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

23. *Joint statement on a possible comprehensive free trade agreement between the MERCOSUR member states and Canada*. Retrieved from: <http://www.canadainternational.gc.ca/brazil-bresil/highlights-faits/2017/2017-10-09.aspx?lang=en>

24. *Canada-Thailand Exploratory Free Trade Discussions*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/thailand-thailande/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

25. *Canada-Philippines Exploratory Free Trade Discussions*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/philippines/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

26. *Exploratory discussions on a possible Canada-China free trade agreement*. Retrieved from: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/china-chine/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

27. *Exploratory discussions for a possible Canada-ASEAN free trade agreement*. Retrieved from: <http://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/asean-anase/fta-ale/background-contexte.aspx?lang=eng>

28. *Pacific-Alliance — Background and additional links*. Retrieved from: <http://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/pacific-alliance-pacifique/background-contexte.aspx?lang=eng>

Бульвінський А.Г.*,
кандидат історичних наук, доцент,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Київ, Україна. konotop2@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Розкриваються цивілізаційні та культурно-історичні чинники, які впродовж історії впливали та сьогодні продовжують впливати на країни нинішнього пострадянського простору. Цей історико-географічний ареал впродовж своєї історії зазнавав конкуруючого впливу трьох цивілізацій: російської (православно-євразійської), західної та ісламської (східної), проте, саме європейські та російські впливи стали ключовими та визначальними для регіону. Культурно-історична та цивілізаційна спадщина колишніх радянських республік обумовила обраний ними шлях розвитку та трансформацію пострадянського простору, яка відбулась у формі його дефрагментації на три великих частини: європейську, євразійсько-російську та тюрксько-мусульманську, які з часом все більше розходяться у своєму розвитку. Ключовими чинниками, які визначали і будуть визначати характер, спрямованість та результати зазначених тенденцій розвитку є, у першу чергу, політичні традиції та політичні і соціальні інститути, які існували у країнах та їх цивілізаційна й культурно-історична самоідентифікація, а, по-друге, цілеспрямована діяльність сусідніх цивілізацій, які розпочали боротьбу за вплив на країни пострадянського простору.

Ключові слова: цивілізаційні та культурно-історичні цінності, пострадянський простір, Європа, Європейський Союз, Росія, трансформація.

Аннотация. Раскрываются цивилизационные и культурно-исторические факторы, которые на протяжении истории влияли и сегодня продолжают влиять на страны нынешнего постсоветского пространства. Этот историко-географический ареал за всю свою историю подвергался конкурирующему влиянию трех цивилизаций: русской (православно-евразийской), западной и исламской (восточной), однако, именно европейское и российское влияния стали ключевыми и определяющими для региона. Культурно-историческое и цивилизационное наследие бывших советских республик обусловило избранный ими путь развития и трансформацию постсоветского пространства, которая состоялась в форме его дефрагментации на три больших части: европейскую, евразийско-русскую и тюркско-мусульманскую, которые со временем все больше будут расходиться в своем развитии. Ключевыми факторами, которые определяли и будут определять характер, направленность и результаты названных тенденций развития, являются, во-первых, политические традиции и политические и социальные институты, которые существовали в странах и их цивилизационная и культурно-историческая самоидентификация, а, во-вторых, целенаправленная деятельность соседних цивилизаций, которые начали борьбу за влияние на страны постсоветского пространства.

Ключевые слова: цивилизационные и культурно-исторические ценности, постсоветское пространство, Европа, Европейский Союз, Россия, трансформация.

Abstract. Civilizational and cultural-historical factors which have historically influenced and continue their today impact upon the countries of present-day post-Soviet area are described. In its history this historical and geographical area was subject of the competing influence of three civilizations: Russian (Orthodox-Eurasian), Western, and Islamic (Eastern); however, the European and Russian influences became key and definitive for

* Bulvinskyi A.H., Ph.D. in History, Senior Research Fellow, State Institution «Institute of World History of the NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine konotop2@gmail.com

EUROPEAN AND RUSSIAN CULTURAL-HISTORICAL VALUES AS A FACTOR FOR THE POST-SOVIET AREA TRANSFORMATION

the region. The cultural-historical and civilizational legacy of the former Soviet republics predetermined the way they have chosen for development and the transition of the post-Soviet space, which took place in the form of its defragmentation into three major parts: the European, the Eurasian-Russian and the Turkic-Muslim, which will eventually become even more diverge in their development. Key factors which determined and will determine character, orientation and results of the noted tendencies of development are dealt, firstly, with political traditions and political and social institutions, which existed in this countries, and their civilizational and cultural and historical self-identification, and, secondly, with purposeful activity of neighboring civilizations which begin struggle for influence upon the states of post-soviet area.

Key words: civilizational and cultural and historical values, post-Soviet area, Europe, European Union, Russia, transformation

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР на його колишній території утворився певний історико-географічний регіон, який традиційно називають пострадянським простором. Більшість держав регіону зіштовхнулись із необхідністю одночасно вирішувати велику кількість життєво важливих проблем. На нашу думку, ключовими чинниками, які визначили характер, спрямованість та результати цієї діяльності були, у першу чергу, політичні традиції та інститути, які існували у країнах та їх цивілізаційна й культурно-історична самоідентифікація, а, по друге, цілеспрямована діяльність сусідніх цивілізацій, які розпочали боротьбу за вплив на країни пострадянського простору.

Під впливом цих та ряду інших чинників відбувається неминуча трансформація пострадянського простору, зокрема, країни Балтії вже фактично перестали бути частиною цього регіону, ставши частиною Європейського світу. Розуміння процесів та тенденцій у контексті трансформації пострадянському просторі є вкрай важливим для України з точки зору необхідності їх врахування під час вироблення та коригування зовнішньополітичного курсу держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Загалом до проблеми транзиту посткомуністичних країн у своїх працях зверталось багато вчених, зокрема, такі як В. Банс [1], Г. Вайнштейн [2], І. Вукович [3], С. Гантінгтон [4], О. Крисенко і Г. Кліпкова [5], Т. Карл і Ф. Шміттер [6], Х.Лінц та А.Степан [7], К. Поланьї [8], О. Фісун [9], Г. Хейл [10], К. Хелд [11], Л. Шевцова [12] та ін. Ті автори, які зосереджувались на дослідженні транзиту пострадянських держав, відзначають спільну для них усіх рису — неопатримоніалізм, про це пишуть Г. Хейл, Г. Кліпакова, Х. Лінц, А. Степан та ін. Серед вітчизняних досліджень багато праць присвячено аналізу політичних трансформацій в окремих країнах [13-16].

Проте пострадянський простір, як специфічний продукт специфічного періоду історичного розвитку, досліджений недостатньо. Однією із таких спроб є колективна монографія співробітників відділу історії нових незалежних держав Інституту всесвітньої історії НАН України «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» [17].

Дана стаття частково базується на цих матеріалах.

Метою статті є з'ясувати вплив європейських та російських культурно-історичних цінностей та цивілізаційного чинника на трансформацію пострадянського простору та колишніх радянських республік.

Основні результати дослідження. Згідно з культурно історичною концепцією всесвітньої історії, людство складається з певних культурно-історичних ареалів, кожен з яких, на думку французького історика Ф. Броделя, стійко пов'язаний з певною «культурною площадкою», з певним набором постійно ві-

дтворюваних рис, властивих цьому регіону [18, с.27]. Ці ареали, які О. Шпенглер називає локальними культурами [19, с.128-129], М. Данилевський — культурно історичними типами [20, с.70-78], А. Тойнбі — регіональними цивілізаціями [21, с.77-92], П. Сорокін — суперсистемами [22, с.295-353], Л. Гумільов — суперетносами [23, с.374-380], а Ф. Бродель — світами-економіками [24, с.14], є певними системними цілісностями.

Головними ознаками кожної такої спільноти є постійне економічне, ідеологічне та політичне спілкування між етносами, які її складають, економічна й культурна самодостатність спільноти та відчуття своєї системної цілісності й відмінності стосовно інших подібних спільнот. На думку О. Шпенглера, усі такі великі системи є відособленими одна від одної, оскільки кожна з них виростає на основі свого власного унікального «прафеномена» — способу «переживання життя». В основі кожної цивілізації (культури) лежать різні цінності, представникам кожної культури притаманний свій спосіб життя, свої стереотипи поведінки.

Фактична самодостатність і автономність кожної цивілізації за відсутності компліментарності між представниками різних цивілізацій та протиставленні їх одне одному, що проявляється у ставленні до представників іншої цивілізації, як до чогось чужого, незрозумілого, а тому загрозливого, посилені браком стабільних і широких контактів на масовому рівні між сусідніми цивілізаціями, призводять до певного культурного неприйняття, протидії та протистояння на цивілізаційних кордонах.

На думку польського історика Ф. Конечни, цивілізації схрещуватися й давати творчий синтез не можуть. Проте можливі просторові накладання цивілізацій. У такому випадку між ними, як між ворожими живими організмами, розпочинається боротьба [25]. Частина території, яка потрапляє у сферу впливу іншої, сильнішої цивілізації, поступово втрачає свої попередні цивілізаційні ознаки (свою попередню цивілізаційну ідентичність), будучи поступово інтегрованою в іншу системну цілісність.

З часів Середньовіччя прикордонні території на межі європейської та російської цивілізацій на сході Європи й народи, які на них проживають, перебувають у полі цивілізаційного конфлікту. Його змістом є боротьба за умилюдів (культурно-історичний аспект) та контроль над територіями (геополітичний аспект).

Це протистояння у різні історичні часи набувало різних форм, але суть його залишалась незмінною, кожна з сторін була впевнена, що є «ми», і є «вони», «інші», підозрюючи, цих «інших» у всіляких підступах та загарбницьких намірах, часто безпідставно. І кожна зі сторін намагалась освоїти і закріпити за собою простір Східної Європи.

Так впродовж XII-XV ст. німецькі, шведські та данські лицарі за підтримки Папи Римського здійснили ряд хрестових походів на півночі Європи проти язичницьких фінських, балтських та західнослов'янських народів у результаті яких закріпили за собою Померанію (Помор'я), Пруссію, Лівонію, Карелію, Фінляндію, насадивши там християнство у його католицькому варіанті. Великому князівству Литовському вдалося відстояти свою незалежність, але також довелось у 1386 р. прийняти християнство (у Жемайтії лише у 1413 р.), що дозволило

Литві отримати від Рима визнання як католицької держави, ставши таким чином частиною західного католицького світу.

Україна та Білорусь, на відміну від північних сусідів, стали християнськими країнами 988 р., тобто задовго до розколу Християнської церкви у 1054 р. Вони у цьому плані не відрізнялись від своїх західних сусідів, хрещення яких розпочалося: Угорщини — у 974 р., Польщі — у 966 р., Чехії — у 831 р. Щоб зміцнити свій зв'язок із Європою, князь наймогутнішого після дезінтеграції Київської Русі українського князівства, Галицько-Волинського, Данило Романович у 1253 р. прийняв королівську корону від Папи Римського. Перебуваючи у складі католицької Литви впродовж 1340-х — 1569 рр., православні Україна та Білорусь не відчували суттєвого дискомфорту.

Прибалтійські, білоруські та українські землі у XV — першій половині XVII ст. були територією поширення великого європейського культурно-філософського руху Відродження, що став новою культурною парадигмою і заклав спільний культурно-ціннісний базис сучасної Європи. Серед його ключових установок були відродження інтересу до спільного спадку Античності; антропоцентризм замість теоцентризму; обґрунтування права науки і розуму на незалежність від церкви; світський характер культури та літератури. Так само, у XVI — першій половині XVII ст. на цих землях у різних формах поширювався і церковно-релігійний та суспільно-політичний рух Реформації [26, с.35-58].

Таким чином, впродовж усього Середньовіччя та раннього Нового часу Україна, Білорусь, Литва, Латвія та Естонія, будучи чи самостійними державами, чи територіями у складі інших держав (Речі Посполитої та Лівонського ордену), були інтегральною частиною європейської цивілізації, її східним покордонням, пов'язаним із нею політично, культурно (через розвиток та вільне поширення Ренесансу, бароко, інших культурних явищ і течій, освіти за тогочасними європейськими стандартами тощо), духовно (через поширення реформаційних, гуманістичних та інших ідей), економічно (через тісні й інтенсивні торгові зв'язки), способом життя та стереотипами світосприйняття.

Досить яскраве втілення європейські цінності Нового часу отримали у системі цінностей українського козацтва. В їх основі лежав ряд категорій, ідейних установок і понять, що мали виразне громадянське звучання: вшанування волі громади, рівність, права, свободи, вольності, лицарська гідність, вірність, любов до вітчизни, відданість православ'ю, служіння суспільному благу та ін. Як зазначає сучасний український дослідник П. Сас, саме категорії «права», «свободи» й «вольності» окреслювали ті фундаментальні соціальні, політичні та економічні статуси й ролі, ментальні установки й політичні орієнтації, які характеризували життя козаків [27, с.151].

З іншого боку великоруські землі внаслідок татаро-монгольського поневолення з XIII ст. фактично були виключені зі сфери впливу європейської цивілізації. Політична та культурна ізоляція від Європи, тривалий статус «улуса» Золотої Орди й союзні зобов'язання щодо неї, своєрідність природного оточення, сильний вплив фінно-угорського та тюрко-татарського факторів сприяли утворенню на цих землях окремого суперетносу та цивілізації з помітними східними рисами [28-29], який у Європі називали «Московія».

Вже в XIII ст. була вироблена зовнішньополітична доктрина Владимирської Русі стосовно Європи, основні концептуальні положення якої в своїй основі за-

лишають чинним для Росії до сьогодні. Її мета полягає у забезпеченні виживання російської православної держави та її своєрідної суспільно-політичної системи як носія й реалізатора спільних цінностей, що характеризують спосіб життя російського народу. Суть же доктрини полягає в постійному жорсткому і стабільному військовому та дипломатичному опору Європі у поєднанні з категоричною непоступливістю з усіх ідеологічних питань, що мало підкреслювати окремішність Владимирської Русі, а згодом Московської держави та Росії від європейського світу й демонструвати небажання потрапляти у сферу її впливу. Для досягнення цих цілей Москва неодноразово спиралась у протистоянні із Заходом на сили Сходу.

Саме становлення та формування Московської централізованої держави у XV с. відбулось через жорстке протистояння і придушення проєвропейських сил на російських теренах, які тоді уособлювали Новгородська та Псковська республіки. З тих часів і до сьогодні в Росії присутня атмосфера оточеної фортеці. Підтримання подібної атмосфери було вигідним московській правлячій верхівці, оскільки полегшувало керованість суспільством і давало можливість більшої концентрації зусиль і консолідації суспільних прагнень для поширення російського впливу на сусідні країни та народи.

Як цілком слушно зазначає С.Г.Кара-Мураза, «Росія виросла як альтернативна Заходу християнська цивілізація. Вона по головним питанням буття постійно пропонувала людству інші рішення, ніж Захід, і стала не просто його конкурентом, а екзистенційним, буттєвим опонентом» [30, с.16].

Які ж цінності сповідувала ця держава. По-перше, Російська православна церква тривалий час протиставляла європейській освіті й культурі «благочестиву простоту», бо «богомерзенний перед господом Богом усякий, хто любить геометрію». Ідеалом проголошувалась людина, яка «астроном не читає, ні з мудрими філософами в бесідах не биває... аз бо є розумом груб і словом невіглас... не навчений діалектиці, риториці і філософії, а розум християнський в собі маю» [31, с.317].

Причому ворожою проголошувалась не лише західна латиська мудрість, а й праці українських та білоруських православних мислителів. Так, зібраний у 1689 р. в Москві церковний собор визнав шкідливими твори, зокрема, С. Полоцького, Л. Барановича, П. Могили та інших. Зокрема, про «Требник» П.Могили було сказано, що ця книга наповнена латинським зломудрим ученням. Назви «латинець», «лютор» і «кальвін» використовувалися росіянами як лайка: так говорили про всякого чужого, про всякого західника.

По-друге, європейська культура вважалась неприйнятною, такою, що не може дати нічого доброго, а тому відторгалась у Московській державі як на офіційному, так і на неофіційному рівні [32]. «Латинство» вважалось основною загрозою моральній і політичній силі російського народу, його самобутності.

По-третє, ставлення до іноземців, іновірців у Московській державі у цілому було негативним. Іновірець, згідно з пануючими в Московії поглядами, був «нечистим», «поганим». Із часів Івана Грозного, коли протестанти вперше з'явилися у Московській державі, була запроваджена й ганебна практика перехрещення іноземців, які висловили бажання перейти у православ'я. Протестанти не могли торкатися священних предметів. Відвідання протестантом православного храму вважалось оскверненням святині [33, с.11-12, 330-332].

Як абсолютно справедливо зазначає Д. Цветаєв, перехресчування було потрібне російській духовній і світській владі для ще більш різкого відокремлення росіян від усіх інших людей через умисне поставлення православ'я порівняно з іншими віросповіданнями на недосяжну висоту [33, с.349-350].

Якщо спробувати сформулювати основну, сутнісну відмінність у світосприйнятті й основах світогляду між Європейським світом і світом Московії, то можна сказати, що, на відміну від Заходу, культура якого ґрунтувалась на засадах логічного раціоналізму та розуму й де все абстрактне, не відповідне фактам, відтіснялося за межі реального життя, а всі зусилля спрямовувалися на розвиток земного (економіки, техніки тощо) життя, у російській культурі абстрактний ідеал і символічні досягнення сприймалися як частина дійсності, і до того ж найбільш важлива, а тому заради збереження духовної, релігійної незайманості, чистоти власного особливого шляху похвально жертвувати грішним, механістичним, реалістичним земним життям. Надчуттєве, містичне світосприйняття, божественна «простота», прозоріння, віра, благодать і старовина в російській культурі відігравали незрівнянно більшу, ключову роль, аніж житейська мудрість, земний розум, чуттєве світосприйняття, прагнення нового тощо.

Як тільки Московська держава зміцніла, вона почала реалізовувати експансіоністський курс щодо своїх сусідів, який вилився у цілий ряд війн і завершився формуванням величезної імперії, розміром в 1/6 земної суші, народам якої послідовно нав'язувалось російське світобачення. Таким чином впродовж XVII-XIX ст. сформувався простір, який зараз умовно називається пострадянським.

Приєднуючи території, які до того були частинами інших цивілізацій у Москві розуміли їхню інакшість та що їх інтеграція займатиме великий час. Тому для пом'якшення цього процесу, найбільш складним для інкорпорації територіям тимчасово залишали автономію. Так, інституції Української козацької держави існували у складі Російської імперії до 1780-х рр., тобто ще 130 років; свою місцеву автономію зберігали й території, які входили в Остзейський край (Курляндська, Ліфляндська і Естляндська губ.), Велике князівство Фінляндське, Бухарський емірат, Хівинське ханство існували у специфічних формах залежності від Росії у її складі до розпаду імперії у 1917 р.

У XIX ст. російська владна еліта сформулювала культурно-історичні цінності навколо яких відбувалась консолідація імперії і які вона пропонує світу як свій ідеал. Концепція державної ідеології, розроблена міністром освіти Російської імперії графом С. Уваровим у 1833 р. наголошувала, що «першопочатки, без яких Росія не може благоденствувати, посилюватися, жити — маємо ми три головних: 1) Православна Віра. 2) Самодержавство. 3) Народність» [34, с.70].

Весь час свого існування Російська імперія докладала значних зусиль для культурно-цивілізаційної інтеграції приєднаних народів. При цьому українці і білоруси не вважались окремими народами і мали повністю розчинитись у великоруському народі. Цю ж по суті політику інтеграції проводила і радянська влада, модифікувавши її відповідно до своїх ідеологічних настанов і визначивши кінцевою метою інтеграції створення єдиного радянського народу на російській культурно-історичній базі.

Після розпаду початку Російської імперії, а потім і СРСР колишні радянські республіки здобули незалежність і розпочали власне державне будівництво орієнтуючись на близькі їм цивілізаційні та культурно-історичні зразки.

Водночас на пострадянському просторі розгорнулася боротьба за цивілізаційні впливи на новостворені країни. Основними зовнішніми «гравцями» тут стали три цивілізації: Захід з його цінностями ліберальної демократії, Росія з її православно-євразійськими основами та ісламський світ. Окрім того, у центральноазійському регіоні постійно посилюється вплив четвертої цивілізації — китайської.

Ми зосередимо свою увагу на європейському та російському культурно-історичному та цивілізаційному чиннику трансформації пострадянського простору.

Росія у нових історичних умовах висунула геокультурну концепцію «Російського світу»[35], керуючись якою, вона прагне зберегти свій вплив на пострадянському просторі, трансформувавши його під свої інтереси.

Вперше цей ідеологічний концепт був публічно презентований Президентом РФ В.Путіним у його посланні до Федеральних зборів РФ у 2007 р. Основний акцент у цій концепції він зробив на ідеї мовної єдності на просторах «Російського світу»: «російська - це мова історичного братства народів... Вона є не просто зберігачем цілого пласта воістину світових досягнень, а й живим простором багатомільйонного "російського світу", який, звичайно, значно ширший, ніж сама Росія» [36].

Концепт «Російського світу» був активно підтриманий Російською православною церквою. Зокрема, патріарх РПЦ Кирило у 2009 р. наголосив, що «Російський світ» потрібен для того, «щоб не втратити цінності і спосіб життя... орієнтуючись на які» створювалась «велика Росія» і що «ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь», «народи, яких приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, принаймні, як її істотну частину». Більше того, патріарх переконаний, що «українська, білоруська, молдавська культури є органічними частинами єдиної культури Російського світу». В основі «Російського світу», за переконанням глави РПЦ, лежать по-перше, православна віра, по-друге, російська культура та мова, і, по-третє, «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток» [37].

Один із ідеологів «Російського світу», заступник директора Інституту Європи РАН О. Громико у своїй статті, опублікованій на сайті Фонду «Російський світ», подав деталізований виклад системи ідеологічних цінностей «Російського світу». «Серед функціональних цінностей Російського світу: багатонаціональність і поліетнічність з російською домінантою, багатомовність з російською домінантою, поліконфесійність з домінантою православ'я, багатокультурність. Серед політичних цінностей Російського світу: сакральність влади, патерналізм, суверенність. Серед духовних цінностей: духовність (в сенсі домінування духовного над матеріальним), месіанство, ідеалізм, смиренність. Серед світоглядних цінностей: споглядальність, справедливість, провіденціалізм, жертівність» [38].

По суті, основні положення путінської концепції «Російського світу» є модернізованим варіантом уварівської концепції «Православ'я. Самодержавство. Народність».

З іншого боку, культурно-ціннісний базис сучасного Європейського Союзу, ґрунтуючись на якому, він пропонує зміни країнам пострадянського простору,

зовсім інший. Його ідеологічна основа легко простежується від принципів Першої і Другої Французьких республік «Свобода, Рівність, Братерство» [39]. Це була третя, після Відродження та Реформації, потужна культурно-історична хвиля, яка сформувала цінності сучасної Європи.

Так, у Хартії засадничих прав Європейського Союзу від 2 грудня 2000 р. (у редакції від 12 грудня 2007 р.) чітко визначається, що «свідомий свого духовного й морального спадку, Союз ґрунтується на неподільних вселюдських вартостях людської гідності, свободи, рівності та солідарності. Його підвалинами є принципи демократії та верховенства права. Союз ставить людську особистість в осереддя своєї діяльності через запровадження громадянства Союзу та створення простору свободи, безпеки та правосуддя.

Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних вартостей, водночас шануючи розмаїття культур і традицій народів Європи, а також національну ідентичність держав-членів та організацію їхньої публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Союз прагне підтримувати збалансований та тривкий розвиток і забезпечує вільне переміщення осіб, товарів, послуг та капіталу, а також свободу підприємницької діяльності» [40, с.485].

Порівнюючи ті цінності, на яких базуються Європейський Союз та Російський світ, ми бачимо, що в їх основі лежать різні концептуальні підходи, зумовлені різними обставинами історичного розвитку. Якщо Російський світ традиційно спирався на єдину (православну) релігію, мову, культуру та історичну пам'ять і на сьогодні вважає їх основами свого існування, то в Європі ніколи не було єдиної традиційної культури, однієї церкви, пануючої мови, спільного історичного досвіду.

Натомість концептуальною ідейною спільністю для європейських націй є спільні принципи облаштування суспільства та держави, що їх поділяє більшість громадян, спільна політична культура та сукупності спільних політичних цінностей, які об'єднують людей як членів політичної спільноти в межах Європейського Союзу.

Загалом же дослідники зараховують до цивілізаційних особливостей Європи, які склалися історично, такі: раціоналістичний індивідуалізм; особисту свободу; верховенство закону і рівність усіх громадян перед ним; принцип та інститут приватної власності; інтенсивний спосіб ведення господарства; культуру добровільної асоціації, розумного компромісу та солідарності; капіталізм; буржуазію як керівний клас суспільства, що володіє високою соціальною відповідальністю; громадянське суспільство; політичну демократію [41, с.21].

Якщо Російський світ ґрунтується на цінностях культурницького порядку і в фундаменті його ціннісного устрою лежать інтереси спільності, то Європейський світ ґрунтується на демократичних цінностях і в фундаменті його ціннісного устрою лежать права людини та орієнтація на захист інтересів особистості. Зокрема, С.Г. Кара-Мурза так формулює цивілізаційну відмінність між Росією і Заходом: «В різних суспільствах, з різними уявленнями щодо прав та обов'язків людини, формуються два різко відмінні типи держави і влади... Коротко висловити головні метафори традиційного суспільства Росії і сучасного суспільства заходу можна так: суспільство як сім'я або суспільство як ринок» [30, с.38].

Ще одним важливим концептуальним моментом є те, що Російський світ об'єднує здебільшого спільне минуле, у той час як Європейський Союз більше орієнтований на перспективи спільного майбутнього.

Після розпаду СРСР і Росія і Захід використовували цілий ряд економічних, політичних та культурних інструментів для просування свого впливу на країни пострадянського простору. Зокрема, Росія ініціювала створення ряду міждержавних інтеграційних об'єднань (СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС, Євразійський економічний союз) та окремі механізми роботи з російськоорієнтованими спільнотами (фонд «Російський світ», Росспівробітництво). З іншого боку, ЄС та Захід у цілому впливали на країни пострадянського простору за допомогою міжнародних економічних інститутів (МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.), системної підтримки розвитку організацій громадянського суспільства, залучення ряду країн пострадянського простору в окремі програми ЄС та НАТО («Партнерство заради миру», «Європейська політика сусідства», «Східне партнерство»).

Впливи цивілізаційних та культурно-історичних чинників на пострадянський простір впродовж останніх чверті століття після розпаду СРСР далися взнаки. Водночас не менш важливим фактором була й власна культурно-історична традиція та політичні й економічні інститути суспільств новопосталих держав. Адже, як зазначають у своїй роботі Д.Аджемоглу і Д.Робінсон [42] кожне суспільство функціонує у межах певного набору економічних та політичних правил, які підтримуються державою та громадянами й мають коріння у далекому минулому, і змінити їх вкрай важко.

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити що саме цивілізаційна приналежність та культурно-історичні спадок мали ключовий вплив на характер та спрямованість політико-трансформаційних процесів країн пострадянського простору. Так, зокрема, в абсолютній більшості випадків вибір політичної системи пострадянських держав спирався на історичну традицію. Тому відповідно президентську модель політичного устрою обрали Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан; змішана — президентсько-парламентська форма правління існує в Литві, Вірменії, Грузії, Киргизії та Україні, парламентську систему обрали найменші пострадянські країни - Латвія, Естонія і Молдова.

Аналогічним чином історично обумовленими є й зовнішньополітичні вектори розвитку пострадянських країн. Три країни Балтії, Україна, Молдова та Грузія обрали західний вектор свого розвитку і приєдналися чи прагнуть приєднатися до євроатлантичної спільноти.

Натомість РФ консолідувала навколо Євразійського економічного союзу та євразійського бачення свого майбутнього групу держав-сателіти — Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизія та Таджикистан. Тюркські країни Центральної Азії (Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан) послідовно дистанціюються від інтеграційних проектів на чолі з Москвою, натомість активно співпрацюють з Китаєм та Туреччиною, що посилює можливості їх впливу на конфігурацію регіону та його розвиток [17, с.282].

Таким чином, можемо стверджувати, що під впливом цивілізаційних та культурно-історичних чинників впродовж останньої чверті століття пострадянський простір суттєво трансформувався. Фактично відбулась його дефрагментація

на три великих частини: європейську, євразійсько-російську та тюркськомусульманську, які, на нашу думку, з часом все більше розіходяться у своєму розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банс В. Национальная идея: имперские наследия и посткоммунистические траектории в Восточной Европе / В. Банс // Ойкумена. — 2010. — № 7. — С.191–220.
2. Вайнштейн Г. Посткоммунистическое развитие глазами западной политологии // Мировая экономика и международные отношения / Г. Вайнштейн. — 1997. — № 8. — С.139–148; № 9. — С.144–154.
3. Vukovic I. Book Review: «Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies» by Anna Grzymala-Busse / I. Vukovic // Studies of Transition States and Societies. — 2012. — Vol. 2 / Issue 2. — P.98–101.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С.Хантингтон. — М.: Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.
5. Krysenko O. Institution building in the Postsoviet states in terms of inverse political transformation analysis. / О. Krysenko, Н. Klipkova // European Journal of Law and Political Science. — 2016. — № 2. — P.23–29.
6. Карл Т.Л. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций / Т.Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. — 2004. — № 4. — С.6–27.
7. Linz J. Problems of democratic transitions and consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. — P.8–28.
8. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьи. — СПб.: Алетейя, 2002. — 320 с.
9. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монография. — Харьков: Константа, 2006. — 352 с.
10. Hale H.E. 25 Years After the USSR: What's Gone Wrong? / H.E. Hale // Journal of Democracy. — 2016. — Vol. 27. — № 3. — P.24–35.
11. Хелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Хелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон. — К.: Фенікс, 2003. — 584 с.
12. Shevtsova L. The authoritarian resurgence. Forward to the past in Russia / Lilia Shevtsova // Journal of Democracy. — 2015. — Vol. 26. — № 2. — P.22–36.
13. Рудич Ф. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф.Рудич. — К.: Наукова думка, 2009. — 303 с.
14. Джангужин Р.Н. Новые независимые государства Центральной Азии в системе современных международных отношений: монография / Р.Н. Джангужин. — К.: НАН України: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2005. — 580 с.
15. Ляшенко Т.М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти: монографія / Т.М. Ляшенко. — К.: ІПіЕНД, 2011. — 287 с.
16. Сириця Т.Ф. Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.Ф. Сириця. — К.: ІПіЕНД, 2006. — 208 с.

17. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. — 288 с.
18. Щекин Г.В. Социальная философия истории / Г.В. Щекин. — К. : МАУП., 1996. — 152 с.
19. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. — Т. 1 / О. Шпенглер. — М. : Мысль, 1993. — 663 с.
20. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. — СПб. : Изд-во СПб ун-та, 1995. — 552 с.
21. Тойнби А.Дж. Постигание истории / А.Дж. Тойнби. — М. : Прогресс, 1991. — 736 с.
22. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
23. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. — М. : ДИ-ДИК, 1994. — 638 с.
24. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. — Т. 3. Время мира / Ф.Бродель. — М. : Прогресс, 1992. — 678 с.
25. Солонин Ю.Н. Цивилизация и понимание истории: (К оценке «Науки о цивилизации» Феликса Конечны) / Ю.Н. Солонин // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 1993. — Серия 6. — Вып. 1. — № 6. — С. 13–16.
26. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи / А.Г. Бульвінський. — К. : Парламентське видавництво, 2008. — 744 с.
27. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.) / П.М. Сас. — К. : Либідь, 1998. — 296 с.
28. Стариков Е.Н. Общество — казарма от фараонов до наших дней / Е.Н. Стариков. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 1996. — 420 с.
29. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л.И. Семенникова. — Брянск : Курсив, 1996. — 526 с.
30. Кара-Мурза С.Г. Россия и Запад: Парадигмы цивилизаций / С.Г. Кара-Мурза. — М. : Академический проект, 2013. — 232 с.
31. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. / М.А. Алпатов. — М. : Наука, 1973. — 476 с.
32. Елистратов В.С. Россия как миф / В.С. Елистратов // Россия и Запад: диалог культур. — М. : Центр по изучению взаимодействия культур, 1994. — С. 4–15.
33. Цветаев Д. Протестантство и протестанты в России до эпохи преобразований / Д. Цветаев. — М. : Университетская типография, 1890. — 794 с.
34. Шевченко М. М. Доклады министра народного просвещения С.С. Уварова императору Николаю I / М. М. Шевченко // Река времён: Книга истории и культуры. — М. : Эллис Лак, 1995. — Кн. 1. — 68–78.
35. Бульвінський А.Г. Ціннісні аспекти зовнішньополітичних альтернатив української влади на сучасному етапі / А.Г. Бульвінський // Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності: Матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 19 травня 2011 р.). — К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. — С.81–84.
36. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина // Российская газета. — Федеральный выпуск. — 27 апреля 2007. — №4353.

37. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 03.11.2009. — Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
38. Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура, 26.03.2010. — Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/ analytics/article/news0007.html>
39. Пименова Л. А. Идея свободы во Французской революции XVIII в. / Л.А. Пименова // Новая и новейшая история. — 1992. — № 1. — С.59–73.
40. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. — К.: «К.І.С.», 2010. — 536 с.
41. Книга А. С. Европейская интеграция: учебное пособие / А. С. Книга, В. Н. Пархаев. — Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2004. — 124 с.
42. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають : походження влади, багатства та бідності / Д., Аджемоглу ; Д. Робінсон; перекл. з англ. О. Дем'янчука .- К. : Наш Формат, 2016 . — 440с.

REFERENCES

1. Bans, V. (2010). National idea: imperial heritage and post-communist trajectory in Eastern Europe. *Oikumena*, 7, 191-220 (in Rus.).
2. Vainshtein, G. (1997). Post-communist development by the sight of western political science. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia (World Economy and International Relations)*, 8, 139-148; 9, 144-154 (in Rus).
3. Vukovic, I. (2012). Book Review: «Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies» by Anna Grzymala-Busse . *Studies of Transition States and Societies*, 2(2), 98–101.
4. Huntington, S. (2004). *Political order in changing societies*. Moscow: Progress-Traditsiia (in Rus.).
5. Krysenko, O.& H. Klipkova, O. (2016). Institution building in the Postsoviet states in terms of inverse political transformation analysis. *European Journal of Law and Political Science*, 2, 23–29.
6. Karl, T.L. & Shmitter F. (2004). Democratization: concepts, postulates, hypotheses. Thinking on applicability of transition paradigm under studying of post-communist transformations. *Polis*, 4, 6-27 (in Rus.).
7. Linz, J.& A. Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transitions and consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
8. Polanii, K. (2002). *Great transformation: political and economic roots of our time*. St-Petersburg: Aleteiia (in Rus.).
9. Fisun, F.F. (2006). *Democracy, neo-patrimonialism and global transformation*. Kharkov: Konstanta (in Rus.).
10. Hale, H.E. (2016). 25 Years After the USSR: What's Gone Wrong? *Journal of Democracy*, 27 (3), 24–35.
11. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2003). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Kyiv: Phenix (in Ukr.).
12. Shevtsova, L. (2015). The authoritarian resurgence. Forward to the past in Russia. *Journal of Democracy*, 26 (2), 22–36.

13. Rudych, F. (2009). *Is authority of need much power? Ukraine in the context of political systems transformations in the countries of CIS and Baltic states, Central and East Europe*. Kyiv: Naukova dumka (in Rus.).
14. Dzhanhuzhin, R.H. (2005). *New independent states of Central Asia in the system of contemporary international relations*. Kyiv: NASU, Institute of world economy and international relations (in Rus.).
15. Liashenko, T.M. (2011). *Transformation of political systems in the states of Central Asia: national and regional aspects*. Kyiv: NASU, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (in Ukr.).
16. Syrytsia, T.F. (2006). *Peculiarities of interrelations of politics and economy in conditions of post-socialist transformations: theses on gaining degree of the candidate of political sciences*. Kyiv: NASU, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (in Ukr.).
17. Bulvinskyi, A. (Ed.). (2017). *Peculiarities of social and political modernization of the states of post-soviet area*. Kyiv: NASU, Institute of world history (in Ukr.).
18. Shchiokin, G.V. (1996). *Social philosophy of history*. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management (in Rus.).
19. Spengler, O. (1993). *The Decline of the West. Essays on the Morphology of World History*. Vol. 1. M.: Mysl (in Rus.).
20. Danilevskii, N.Ya. (1995). *Russia and Europe*. St.-Petersburg: Publishing house of Saint Petersburg University (in Rus.).
21. Toynbee, A. J. (1991). *A study of history*. Moscow: Progress (in Rus.).
22. Sorokin, P.A. (1992). *Man. Civilization. Society*. Moscow: Politizdat (in Rus.).
23. Gumiliov, L.N. (1994). *Ethno-genesis and biosphere of the Earth*. Moscow: Di-Dik (in Rus.).
24. Brodel, F. (1992). *Material civilization, economy and capitalism, XV-XVIII*. Vol. 3. The time of the world. Moscow: Progress (in Rus.).
25. Solonin, Yu. N. (1993). Civilization and understanding of history: (To evaluation of the "Science about civilization" by Felix Koniechny). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta (Bulletin of Saint Petersburg University), Series 6, part 1, N 6*, 13-16 (in Rus.).
26. Bulvinskyi, A. (2008). *Ukrainian-Russian relations of 1657-1659 under conditions of civilizational delimitation in the East of Europe*. Kyiv: Publishing house of Parliament (in Ukr.).
27. Sas, P.M. (1998). *Political culture of Ukrainian society (the end of the XVI — first half of the XVII centuries)*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
28. Starikov, E. N. (1996). *Society — barn from Pharaohs to our days*. Novosibirsk: Siberian chronograph (in Rus.).
29. Semennikova, L.I. (1996). *Russia in the world community*. Briansk: Kursiv (in Rus.).
30. Kara-Murza, S.G. (2013). *Russia and West: Paradigm of civilizations*. Moscow: Academy project (in Rus.).
31. Alpatov, M.A. (1973). *Russian historical thought and Western Europe XII-XVII centuries*. Moscow: Nauka (in Rus.).
32. Yelistratov, V.S.(1994). Russia as myth. *Rossiiia i Zapad: dialog kultur (Russia and West: dialog of cultures), 1*, 4-15. (in Rus.).
33. Tsvetaev, D. (1890). *Protestantism and Protestants in Russia before the epoch of transformation*. Moscow: Universitetskaiia tipographiia (in Rus.).
34. Shevchenko, M.M. (1995). Reports of Minister of People's Education S.S.Uvarov to Emperor Nikolai I. In *The River of times: The book of history and culture* (Book 1, pp. 68-78). Moscow: Ellis Luck (in Rus.).

35. Bulvinskyi, A. H. (2011). Valuable aspects of foreign policy alternatives of Ukrainian authority at contemporary stage. In *Ukraine between Russia and European Union: search of identity* (pp. 81-84). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University (in Ukr.).
36. Putin V. (2007, April 27). Message to Federal Meeting of Russian Federation of President of Russia Vladimir Putin. *Rossiiskaia Gazeta (Russian Newspaper)* (in Rus.).
37. *Appearance of Holiness Patriarch Kirill at the ceremonial openness of the III Assembly of Russian world*, 03.11.2009. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (in Rus.).
38. Gromyko, A. *Russian world: conception, principles, values, structure*, 26.03.2010. Retrieved from <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/ analytics/article/news0007.html> (in Rus.).
39. Pimenova, L. (1992). Idea of freedom in French revolution of the XVIII century. *Novaia i Noveishaia Istorii (Modern and Contemporary History)*, 1, 59-73 (in Rus.).
40. Druzenko, H. (Ed.). (2010). *Constitutional Acts of European Union (in Reduction of Lisbon agreement)*. Kyiv: "K.I.S." (in Ukr.).
41. Kniga, A.S., & Parhaev, V. N. (2004). *European integration*. Barnaul: Publishing House of Altai State Technical University (in Rus.).
42. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2016). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Kyiv: Nash Format (in Ukr.).

УДК 659.3:351.862.4(477)

Валюшко І.О.*,

аспірантка,
Дипломатична академія України при МЗС України,
Київ, Україна. ivannavaljushko@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. Висвітлюється шлях трансформаційних змін законодавства України в інформаційній сфері після початку збройного втручання Росії в Україну. Російська агресія виявила ряд прогалин законодавчої бази України у сфері інформаційної політики, які, своєю чергою, послаблювали протистояння України зовнішнім (російським) інформаційним впливам в умовах гібридної війни. У статті вказується, що деякі концептуальні документи, до прикладу Воєнна доктрина, були прийняті в останні роки з позиції сучасної безпекової ситуації та з урахуванням перспективи можливого приєднання України до військово-політичного союзу НАТО. Також звертається увага на те, що у новоприйнятих концептуальних документах йдеться про співпрацю України з Європейським Союзом та НАТО в інформаційно-військовій сфері. Стаття розглядає й законодавство, яке забороняє або значно обмежує контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України. Також відзначається, що формування законодавства у даній сфері відбувається за принципом надолуження згаяного, що залишається основною проблемою в безпековій сфері. Натомість потрібно навчитися стратегічно планувати, прогнозувати інформаційну і безпекову політику країни.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека України, законодавство, нормативно-правова база, російська збройна агресія.

* Valiushko I.O., Ph.D student, Diplomatic Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ivannavaljushko@gmail.com
INFORMATIONAL SECURITY OF UKRAINE: TRANSFORMATION OF LEGISLATION AFTER RUSSIAN INVASION

Аннотация. Освещается путь трансформационных изменений законодательства Украины в информационной сфере после начала вооруженного вмешательства России в Украину. Российская агрессия выявила ряд пробелов в законодательной базе Украины в сфере информационной политики, которые, в свою очередь, ослабляли противостояние Украины внешним (российским) информационным воздействиям в условиях гибридной войны. В статье указывается, что некоторые концептуальные документы, к примеру Военная доктрина, были приняты в последние годы с позиции современной политики безопасности и с учетом перспективы возможного присоединения Украины к военно-политическому союзу НАТО. Также обращается внимание на то, что в новопринятых концептуальных документах речь идет о сотрудничестве Украины с Европейским Союзом и НАТО в информационно-военной сфере. Статья рассматривает и законодательство, запрещающее или значительно ограничивающее контент страны агрессора на радио, телевидении и в Интернет-пространстве Украины. Также отмечается, что формирование законодательства в данной сфере происходит по принципу восполнения потерянного, что остается основной проблемой в сфере безопасности. Вместо этого необходимо научиться стратегически планировать и прогнозировать информационную политику и политику в сфере безопасности страны.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность Украины, законодательство, нормативно-правовая база, российская вооруженная агрессия.

Abstract. The way of transformational changes of the legislation of Ukraine in the information sphere after beginning of Russian military intervention into Ukraine is covered. Russian aggression revealed a number of gaps in the Ukrainian legislation basis of Ukraine in the sphere of information policy which weaken opposition of Ukraine to external (Russian) informational influences under the condition of hybrid war. The article notes that some conceptual documents, for example the Military Doctrine, were adopted in recent years from the point of contemporary security situation and due to the perspective of possible joining of Ukraine with the NATO military-political alliance. Also attention is drawn to the fact that the newly adopted conceptual documents refer cooperation of Ukraine with the European Union and NATO in the information-military sphere. The article also discusses legislation prohibiting or considerably limiting the media content of the aggressor country on radio, television and Internet in Ukraine. It is also noted that the main remaining problem in the sphere of security is that Ukraine is merely rushing to keep its legislation to be in line with modern day challenges, rather than to be ahead of them. Instead, it is necessary to study how to plan strategically and predict actions in information and security sphere/

Key words: information, information security of Ukraine, legislation, normative-legal base, Russian armed aggression.

Постановка проблеми. Агресія РФ на сході України виявила невідповідність українського суспільства одразу ж здійснити дієвий спротив агресору спрямований на відновлення територіальної цілісності держави. Причиною цього стала не тільки зрадницька політика уряду В. Януковича, пов'язана з дезорганізацією Збройних Сил України (далі ЗСУ), неспроможністю силових структур дієво стримати сепаратистські, відцентрові тенденції на Сході України і в Криму, а й масована інформаційна атака (як прояв інформаційної війни) РФ проти України, що деморалізувала, а надалі — привернула на сторону так званого «Русского мира» певну частину населення на Сході і навіть в центральних регіонах України. По суті, інформаційна сфера виявилася однією найнезахищениших в безпековому секторі України, виявивши серйозні прогалини у системі законодавчого забезпечення інформаційного простору. Проте, разом з тим, російське збройне втручання в Україну стало двигуном у напрацюванні відповідного законодавства в інформаційній сфері.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Хоча тема формування інформаційного законодавства нині є досить актуальною для України, проте можна констатувати недостатньою кількістю досліджень у цій сфері. Наявні публікації

знаходяться переважно у юридичній площині, і дана проблематика досліджується у контексті мирного часу. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації досліджували В. Конах, В. Цимбалюк, А. Бабінська, Б. Кормич, І. Арістова та ін.

Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері інформаційної безпеки досліджували С.Єсімов, О.Левченко та ін.

Аналіз новоприйнятих законодавчих актів зосереджено у напрацюваннях І. Беззуба, В. Горбуліна, І. Рудя. Також деякі коментарі експертів містяться у публікаціях інтернет-видань.

Мета статті. Проаналізувати основні законодавчі акти України, що стосуються питань інформаційної безпеки держави, які були прийняті внаслідок російської агресії.

Основні результати дослідження. За роки незалежності Україні вдалося напрацювала певну законодавчу базу у сфері національної інформаційної безпеки, яка і діяла до початку збройного вторгнення Росії в Україну, однак, як виявилось вона була не досконалою і відставала від сучасних реалій.

Основними концептуальними документами нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки стали Закон України «Про інформацію» (став першим базовим нормативним законом у цій галузі); Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу в Україні)» (1992), Закон України «Про авторське право і суміжні права» (1993) [1-3] та ін. Важливим етапом стало прийняття Конституції України, яка гарантувала кожному право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації. Конституція стала основним правовим базисом подальшої нормотворчості в інформаційній сфері. Втім ця нормотворчість, поряд з певними позитивами розвитку інформаційного поля, свободи і захисту інформації, не виявила необхідної дієвості в умовах інформаційної війни. Головне, ця нормотворчість не забезпечила реалізацію ст. 17 Конституції, яка ставить інформаційну безпеку до ряду найважливіших функцій держави, таких як захист суверенітету та територіальної цілісності [4].

Однією з причин теперішньої ситуації на Сході України стала нездатність держави дотриматись саме цієї функції у своїй внутрішній політиці. Відповідно, незабезпечення інформаційної безпеки призвело до втрати частини суверенітету та територіальної цілісності нашої держави.

З точки зору права, В. Цимбалюк та А. Бабінська справедливо вважають, що ураховуючи різноманіття проблем, досліджених в юридичній науці, слід зазначити, що аспект інформаційної безпеки в умовах глобалізації інформаційного простору ставить завданням вироблення теоретико-правових, методологічних, концептуальних, доктринальних, стратегічних, тактичних та оперативних правових засобів, здатних урегулювати суспільні інформаційні відносини, що здійснюються у взаємозв'язку з міжнародними правовими процесами гармонізації законодавства про інформаційну безпеку як підгалузь законодавства про інформацію [5]. Проте нині ситуація ускладнюється фактичним станом війни на території нашої держави, одним із основних чинників якої стала недостатня увага держави до інформаційної складової безпеки, у тому числі в правовій площині. Тому як, вказує О. Левченко, питання створення та функціонування системи

інформаційної безпеки держави необхідно включати до проектів всіх ключових профільних документів і, в першу чергу, концептуальних [6].

З початком російської військової агресії проти України, у якій інформаційний супровід почав відігравати ключову роль, розпочалася трансформація національного інформаційного законодавства. Стартовим нормативно-правовим актом у цьому напрямку стало рішення РНБО «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квітня 2014 року, введене в дію Указом В. о. Президента України від 1 травня 2014 року № 449/2014. Поворотним твердженням документу стало: «Розглянувши стан забезпечення інформаційної безпеки, Рада національної безпеки і оборони України зазначає, що останнім часом Російська Федерація поширює недостовірну, неповну, упереджену інформацію про Україну, через що намагається маніпулювати суспільною свідомістю в Україні та за її межами» [7].

Документ також поставив завдання розроблення Стратегії кібернетичної безпеки України, Доктрини інформаційної безпеки України, механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, в тому числі шляхом заборони ретрансляції телевізійних каналів та ін.

Відзначимо, що цей указ розпочав формування якісно іншої нормативно-правової бази України у сфері інформаційної безпеки. Так, саме страшні наслідки російського втручання в Україну актуалізували питання інформаційної безпеки України. У цьому документі наголошено на необхідності прийняття основоположних документів в інформаційній сфері та внесення необхідних змін до вже існуючих.

З початком агресії Росії на Сході нашої держави та окупації Криму гостро постало питання перегляду основних принципів до забезпечення її оборони та територіальної цілісності та переосмислення ролі інформаційної безпеки.

З 2014 року законодавча база України у сфері інформаційної безпеки відчутно збагатилася. Загалом її можна поділити на 2 групи. Перша включає концептуальні, базові документи, такі як Доктрини та Стратегії, які визначають основні загрози та тенденції в інформаційній безпеці. Друга група містить Закони України, Укази Президента, рішення РНБО України, які забороняють контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України.

24 вересня 2015 року була прийнята оновлена Воєнна Доктрина України [8]. Воєнна політика є невід'ємним компонентом діяльності кожної держави. У Доктрині відображені ідейні стовпи усієї військово-політичної діяльності держави. Серед головних тенденцій, які впливають на воєнно-політичну обстановку в регіоні довкола України, Доктрина чітко визначає інформаційну війну Російської Федерації проти України, модернізацію та вдосконалення спеціальними службами іноземних держав систем і комплексів технічної розвідки, нарощування їх можливостей, спроби несанкціонованого доступу до об'єктів інформаційної інфраструктури України, активну дестабілізуючу зовнішню політику і політику безпеки Російської Федерації щодо сусідніх держав, а також щодо міжнародних організацій, включаючи НАТО та ЄС. Також Доктрина визначає воєнно-політичні виклики, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України. Серед них: цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій,

спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин.

Доктрина також розглядає сценарії реалізації загроз воєнній безпеці України, серед яких — окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів, інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН. Також у документі зазначені основні недоліки внутрішньої політики України, які негативно впливають на забезпечення безпеки, де серед іншого вказано на недостатні та непрофесійні зусилля органів державної влади України у сфері протидії пропаганді та інформаційно-психологічним операціям Російської Федерації. Це, своєю чергою, вимагає спеціального навчання державних службовців для вирішення тих нових викликів, які постають сьогодні перед нашою державою.

Варто відзначити, що Доктрина визначає основні завдання воєнної політики, які торкаються інформаційної сфери у найближчий час і в середньостроковій перспективі. Серед них: удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері; попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, спрямованим на підрив обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні.

Значна увага інформаційній складовій у Доктрині приділена у ст. 32. Як основу кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів Україна розглядає такі основні заходи і дії:

- взаємоузгоджене використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів держави для протидії деструктивному тиску агресора на Україну та примушення його до дотримання норм міжнародного права та власних зобов'язань;

- посилення розвідувальної діяльності в інтересах підготовки та проведення Україною стратегічних комунікацій, контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій;

- підвищення ефективності спеціальних інформаційних заходів впливу в районі проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях і на тимчасово окупованій території та зосередження сил і засобів для організації ефективної протидії проведенню ворожих інформаційно-психологічних операцій проти України [8].

Порівнюючи положення попередньої Воєнної доктрини 2012 року та сучасної 2015 року, слід відмітити, що перша була написана, виходячи із позаблокового статусу України, сучасна ж передбачає приєднання до військового блоку.

Окрім того, значна увага у документі приділяється співпраці України з ЄС та НАТО в інформаційно-військовій сфері. Зокрема, Доктрина декларує, що з метою досягнення переваги над воєнним противником мають бути посилені заходи з реалізації державної інформаційної політики на тимчасово окупованій противником території і міжнародній арені; забезпечення інформаційної складової

воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом запровадження ефективної системи заходів стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки.

Формування національних оборонних спроможностей буде здійснюватися шляхом: розроблення комплексного нормативного документу щодо проведення спеціальних інформаційних операцій, передбачивши узгодження понятійного апарату, визначення профільних структурних підрозділів державних органів та їх завдань і повноважень у мирний, воєнний час.

Поглиблення кооперації та співробітництва з НАТО і ЄС у сфері розвідки щодо протидії агресивній політиці Російської Федерації, міжнародним терористичним, релігійно-екстремістським та злочинним організаціям, боротьби з кіберзлочинністю передбачає залучення допомоги розвідувальних структур НАТО і ЄС, а також держав-членів НАТО і ЄС з питань реформування розвідувальних органів України, залучення для ресурсного забезпечення таких реформ коштів трастових фондів НАТО, отримання доступу до інформаційних мереж, які поповнюються за рахунок розвідувальної інформації з різних джерел, у тому числі від держав-членів НАТО і ЄС.

Важливо зазначити, що нова Воєнна доктрина, на відміну від попередніх документів стратегічного рівня, чітко визначає хто є агресором та загрозою. Втім він не позбавлений недоліків. Військові експерти, зокрема, Д. Васильєв наголошує на тому, що в доктрині слабо розкрита тема кібербезпеки, адже чимала частина гібридної війни відбувається в інформаційному просторі. Військовий експерт М. Сунгуровський вважає, що документ не має чіткої орієнтації на подальші дії в плануванні системи оборони. Натомість, від Воєнної доктрини як від документа (де держава визначає підходи до захисту своїх кордонів) вимагається комплексний підхід до проблем безпеки, що охоплює усі її виміри — в інформаційній, економічній, суспільній сфері. Військовий експерт В. Кабаненко наголошує, що в документі необхідно врахувати всі можливі загрози. Голова громадської ліги «Україна — НАТО», кандидат політичних наук С. Джердж вважає, що нова воєнна доктрина повинна передбачати не лише відмову від співпраці з Росією із широкого кола питань, але і запуск механізмів розвитку замкнутого циклу військового виробництва з провідними європейськими та американськими виробниками зброї. Але, як заявив військовий експерт В. Бадрак, все це буде неможливим доти, доки в Україні не з'являться закони про військово-технічне співробітництво, захист іноземних інвестицій, офсетні угоди, виробництві озброєнь і військової техніки, державне і приватне партнерство та ще низка інших важливих законів. Їхня відсутність фактично робить правила гри на українському ринку незрозумілими для іноземних компаній [9].

6 травня 2015 року РНБО схвалила проект нової Стратегії національної безпеки, яка розрахована до 2020 року [10]. Усі попередні стратегічні документи у сфері безпеки носили більш декларативний, аніж практичний характер. Даний документ базується на науковому підході. До його розроблення долучилися вітчизняні та міжнародні експерти, представники ЄС та НАТО.

Як відзначив академік Національної академії наук України, радник Президента України, директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін, вперше за всю історію створення таких документів ця Стратегія містить конкретний варіант програмних дій з точки зору забезпечення стратегії національної безпеки України. «Ніколи попередні стратегії не завершувались ме-

ханізмом виконання всією державною структурою управління безпеки країни. У цій же Стратегії останні рядки чітко визначають, що головне керівництво питаннями, пов'язаними з національною безпекою країни, здійснює Президент, консолідацію і контроль виконує РНБО, безпосередню реалізацію програмних завдань виконує Кабінет Міністрів», — зазначив В. Горбулін [11].

Цей стратегічний документ передбачає забезпечення національної безпеки, окрім іншого, у сфері інформаційних ресурсів, критичної інфраструктури та кібербезпеки. Стратегія серед основних актуальних загроз національній безпеці України чітко визначає розвідувально-підривну і диверсійну діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічну підтримку, зокрема військову, маріонеткових квазидержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу та ін.

Окремими загрозами інформаційній кібербезпеці, а також інформаційним ресурсам Стратегія визначає:

- ведення інформаційної війни проти України;
- відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства;
- уразливість об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак;
- фізичну і моральну застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Важливим є те, що у документі прописані пріоритети забезпечення інформаційної безпеки. Мова йде про:

- забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;
- створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;
- протидію інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства та ін.

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів Стратегія визначає:

- розвиток інформаційної інфраструктури держави;
- створення системи забезпечення кібербезпеки, розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT);
- розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;
- забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації;
- реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захист державних інформаційних ресурсів, систем елект-

ронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав-членів НАТО та ЄС;

– розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, інтенсифікація співпраці України та НАТО, зокрема, в межах Трастового фонду НАТО для посилення спроможностей України у сфері кібербезпеки та ін. [11].

Прийняття Стратегії національної безпеки України може вирішити базову проблему нашої держави — невідповідності національного інформаційного законодавства тим новим загрозам і викликам, з якими довелося зіштовхнутись у процесі російської агресії. Це дає початок формуванню повноцінної національної системи інформаційної безпеки.

Позитивним зрушенням у формуванні цілісної державної політики інформаційної безпеки є прийняття Стратегії кібербезпеки України. Документ був введений в дію Указом Президента України № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»» [12]. Метою Стратегії кібербезпеки України (далі — Стратегія) є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Документ визначає основні загрози кібербезпеці, пріоритети та напрями її забезпечення.

Визначальними у Стратегії є концептуальні положення, які вказують, що державна політика у сфері кібербезпеки має бути спрямована на досягнення сумісності з відповідними стандартами ЄС та НАТО. Окрім того документ передбачає конкретні кроки для розбудови національної системи забезпечення захисту кіберпростору, своєчасного виявлення та нейтралізації кіберзагроз, а також запобігання їм з урахуванням практики провідних держав-членів НАТО та ЄС. Також у Стратегії йдеться про пріоритети та напрямки забезпечення кібербезпеки, координацію, взаємодію і розподіл повноважень та відповідальності органів сектору безпеки і оборони України в питаннях кібербезпеки, кіберзахисту та протидії кібертероризму і кіберзлочинності. Головним недоліком Стратегії водночас є те, що у ній відсутні визначення понять «кіберзлочин», «кібербезпека».

5 жовтня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [13]. Відповідно до цього Закону політику у сфері кібербезпеки формує і реалізує Кабмін. Це була не перша спроба законотворців впорядкувати питання кібербезпеки — попереднє обговорення 25 травня не увінчалось результативним голосуванням.

Відтепер за кібербезпеку, у рамках своїх повноважень, відповідальні міністерства, місцеві держадміністрації, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, розвідка і контррозвідка, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності.

Закон також вводить поняття Національної системи кібербезпеки, яка є сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки і взаємопов'язаних заходів різного характеру. Закон визначає необхідність впровадження єдиної (універсальної) системи індикаторів кіберзагроз з урахуванням міжнародних стандартів з питань кібербезпеки і кіберзахисту.

Так, фахівець з інтернет-безпеки Д. Снопченко вважає, що Закон досить узагальнений і до якихось безпосередніх дій не приведе. А ось закони і постанови, які будуть на його основі зроблені і реалізовані, мають бути більш конкретні.

Експерт зауважив, що відтепер до кіберзахисту залучили Міністерство оборони, крім ДСТСЗІ і СБУ, які займалися цим раніше.

На думку візіонера проекту СІОнеер А. Погорілого, незважаючи на те що Закон неідеальний, він «дозволить зробити якісний крок в питаннях кібербезпеки країни, в тому числі при захисті критичної інфраструктури». При цьому правильним, на його думку, є проведення щорічного аудиту не тільки відповідно до міжнародних стандартів, але і щоб він здійснювався міжнародними аудиторами. «І найголовніше, щоб цей потужний інструмент використовувався за прямим призначенням, а не для тиску на “неугодних” і обмеження свобод громадян України», — додав А. Погорілий [14].

Важливим і визначним документом стала Доктрина Інформаційної безпеки, яка була введена в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. У загальних положеннях Доктрини вказується, що «...застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Російська Федерація використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України». Метою Доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед, щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв’язаної нею гібридної війни [15].

Саме з цих формулювань виходять подальші пріоритети державної політики в інформаційній сфері, які визначені у Доктрині. Документ визначає національні інтереси України в інформаційній сфері особи, суспільства та держави. Основною рисою Доктрини інформаційної безпеки 2017 року, яка відрізняється від попередньої від 2009 року, є спроба збалансувати функції органів влади, силових структур у сфері інформаційної безпеки. Також варто відзначити наявність визначень таких окремих понять як «стратегічні комунікації», «урядові комунікації», «кризові комунікації» та «стратегічний наратив».

Основним недоліком Доктрини можна вважати те, що вона не має достатнього правового регулювання потенційного залучення громадянського суспільства до заходів забезпечення інформаційної безпеки. Адже існують такі проекти як «СтопФейк», «Інформнапалм», «Миротворець», «Лінія оборони», які основані на громадських засадах та протистоять російській інформаційній війні, проте, в нормативному вимірі їх співпраця з державою не регламентується.

Окремою групою слід виділити ті Закони, які забороняють контент (або надають державі право його контролювати) країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України. Так, 29 березня 2016 року було прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про кінематографію» [16]. Цей Закон забороняє російські фільми, зняті після 2013 року, а також стрічки, які популяризують органи влади держави-агресора. Метою документу було сприяння національній безпеці України і зниження сепаратистських настроїв у суспільстві. 6 жовтня 2016 року було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо уточнення умови розповсюдження програм телерадіоорганізацій у складі універсальної програмної послуги» [17].

16 червня 2016 року був прийнятий Закон України № 1421-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» [18].

Метою Закону є забезпечення у загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50% національного аудіовізуального продукту. Відповідно до Закону, телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 35% загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 35% загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 7.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00.

У побудові системи інформаційної безпеки, особливо телекомунікаційних мереж, важливе значення має Інтернет. Українське законодавство більше актуалізує питання доступу до Інтернету, а не сам контент. До прикладу, у європейській законодавчій практиці прийнято ряд планів дій та резолюцій, що дають змогу у певній мірі контролювати зміст інформації у мережі Інтернет. 16 травня 2017 року президент України Петро Порошенко підписав Указ № 133/2017, яким увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [19]. Серед іншого, цим Указом було заборонено доступ до таких популярних до того в Україні інформаційних ресурсів як «1С», «В Контакте», «Однокласників», «Яндекс», «Mail.ru» та інших. Також опубліковано список фізичних та юридичних осіб, проти яких застосовані санкції. У списку 1228 фізичних осіб та 468 юридичних.

Дане рішення призвело до шквальної реакції як з боку українського суспільства, так і з боку міжнародних партнерів. Втім, відповідно до даних Служби безпеки України, російські спецслужби ведуть гібридну війну проти населення України, використовуючи у своїх спеціальних інформаційних операціях саме зазначені інформаційні ресурси. Мовиться як про здійснення розвідувальних операцій, так і про активне поширення через такі ресурси антиукраїнських закликів до радикальних протестних акцій з використанням зброї. Керівництво інтернет-ресурсів, що потрапило до санкційного списку, жодного разу не відреагувало на численні звернення Служби безпеки України [20].

Відзначимо, що нині вже не тільки Україна відчуває наслідки діяльності російських кібервійськ. Факти щодо втручання Росії у вибори США та Франції говорять самі за себе. Незважаючи на певну критику цього законодавчого акту, на нашу думку, рішення про блокування російських інтернет-ресурсів в умовах гібридної війни Росії є цілком виправданим. Більше того воно мало б бути прийняте набагато раніше.

У 2017 році Президент України Петро Порошенко підписав Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» [21]. 23 травня Верховна Рада ухвалила у другому читанні і в цілому законопроект, що встановлює обов'язкову частку україномовного контенту на загальнонаціональних телеканалах в обсязі 75%. Згідно із документом, передачі, фільми й новини, виконані українською мовою, мають становити не менше ніж 75% загальної тривалості передач і фільмів у кожному із проміжків часу між 7:00 і 18:00, а також між 18:00 і 22:00 годинами.

Телерадіокомпанії місцевого мовлення повинні транслювати не менше від 60% ефіру українською мовою. За невиконання вимог телерадіокомпанія сплачує штраф у розмірі 5% від загальної суми ліцензійного збору.

Багато дослідників інформаційного права відстоюють думку про необхідність розробки кодифікованого акта інформаційної безпеки. До прикладу С. Єсімов вважає, що визначення напрямків правового забезпечення інформаційної безпеки потребує системного підходу та правових оцінок з урахуванням опрацювання на основі аналізу законодавства в галузі забезпечення інформаційної безпеки особливостей інформаційних відносин, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки, а також впливу на них процесів глобалізації. Багатогранність інформаційних відносин та необхідність їх врегулювання дозволяє зробити висновок про необхідність розробки кодифікованого законодавчого акта про інформаційну безпеку, який би міг бути складовою частиною Інформаційного кодексу України [22].

Висновки. Загалом, не зважаючи на певну розпорошеність, інформаційне законодавство України в останні роки було переглянуто і трансформовано відповідно до нових викликів та загроз. Це дає підстави вважати, що законодавча база у поєднанні із реструктуризацією системи національної безпеки, дозволять створити потужний механізм стримування зовнішньої інформаційної агресії. Разом з тим існують проблеми у забезпеченні цілісного управління та захисту інформаційних ресурсів. У сьогоденній ситуації Україна в цілому, та її Збройні сили зокрема є об'єктами інформаційної агресії з боку Росії.

Разом з тим зауважимо, що побудова законодавства у такій важливій сфері як інформаційна безпека відбувається за принципом надолуження згаяного. Натомість потрібно навчитися стратегічно планувати, прогнозувати дії у даному напрямі. Важливого значення набуває й контроль держави щодо виконання вже прийнятих юридичних норм, повне фінансове й кадрове забезпечення структур, пов'язаних із системою інформаційної безпеки, активізація інституційних реформ, які відповідають нагальним потребам у зазначеній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (з усіма змінами та поправками) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101>.
2. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. Закон України від 16.11.1992 № 2783-XII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
3. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page>.
4. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628>.
5. Цимбалюк В.С., Бабінська А. В. Правове регулювання інформаційної безпеки в Україні: проблеми теорії та практики [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/284-pravove-rehulyuvannya-informatsiynoyi-bezpeky-v-ukrayini-problemy-teoriyi-ta-praktyky-tsymbaliuk-v-s-babynska-a-v>.

6. Левченко О. В. Нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки України: стан та шляхи вирішення проблем / О. В. Левченко. // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. — 2014. — Випуск 3 (40) — С. 130–135.
7. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України. Рішення РНБО від 28.04.2014 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
9. Беззуб І. Нова Воєнна Доктрина: керівництво до дії чи декларація? [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350.
10. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20150529>.
11. Олександр Турчинов: Нова стратегія національної безпеки — це перший не декларативний, а винятково практичний документ [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2094.html>.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.
14. Рудь І. Закон про кібербезпеку: основні положення, оцінки експертів та розвиток вітчизняного інформаційного простору [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3137:zakonodavchini-povatsiji-v-sferi-informatsi-jnoji-bezpeki-2&catid=64&Itemid=376
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
16. Про внесення зміни до статті 15-1 Закону України «Про кінематографію». Закон України від 29.03.2016 № 1046-VIII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1046-19>
17. Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо уточнення умов розповсюдження програм телерадіоорганізацій у складі універсальної програмної послуги. Закон України від 06.10.2017 № 1663-VIII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1663-19>.
18. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій. Закон України від 16.06.2016 № 1421-VIII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Указ Президента України від 15.05.2017 № 133/2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>

20. Заява СБУ щодо використання російськими спецслужбами окремих інтернет ресурсів у спеціальних інформаційних операціях. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3356#.firc8deT.dpbs>

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації. Закон України від 23.05.2017 № 2054-VIII [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>

22. Єсімов С. Шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання в сфері інформаційної безпеки [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IEH_xfZJ2cQJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nzlubp_2013_11_21.pdf+%&cd=5&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

REFERENCES

1. The Law of Ukraine «*On information*» (1992). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101>(in Ukr.).

2. The Law of Ukraine «*On printed mass media (press) in Ukraine*» (1992). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>(in Ukr.).

3. The Law of Ukraine «*On copyright and related rights*» (1993). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page> (in Ukr.).

4. *The Constitution of Ukraine* (1996). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628> (in Ukr.).

5. Tsymbaliuk, V.S., & Babinska, A.V. *Legal regulation of information security in Ukraine: problems of theory and practice*. Retrieved from <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/284-pravove-rehulyuvannya-informatsiynoyi-bezpeky-v-ukrayini-problemy-teoriyi-ta-praktyky-tsymbaliuk-v-s-babynska-a-v> (in Ukr.).

6. Levchenko, O.V. Regulatory and legal regulation of information security of Ukraine: state and ways of solving problems. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh syl. (Collection of scientific works of the Kharkiv Air Force University)*, 3(40), 130–135 (in Ukr.).

7. Decision of the National Security and Defense Council «*On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine*» (2014). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14> (in Ukr.).

8. *Military Doctrine of Ukraine* (2015). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (in Ukr.).

9. Bezzub, I. *New Military Doctrine: A Guide to Action or a Declaration?* Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350 (in Ukr.).

10. *National Security Strategy of Ukraine* (2015). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20150529> (in Ukr.).

11. Oleksandr Turchynov. *A new strategy for national security is the first non-declarative, but exclusively practical document*. Retrieved from <http://www.rnbo.gov.ua/news/2094.html> (in Ukr.).

12. Decree of the President of Ukraine «*On the Strategy of Cybersecurity of Ukraine*» (2016). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836> (in Ukr.).

13. The Law of Ukraine «*On the main principles of providing cyber security of Ukraine*» (2017) Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (in Ukr.).

14. Rud, I. *The Law on Cybersecurity: Key Provisions, Expert Assessments and Development of National Information space*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3137:zakonodavchi-novatsiji-v-sferi-informatsijnoji-bezpeki-2&catid=64&Itemid=376 (in Ukr.).
15. *The Doctrine of information security of Ukraine* (2017). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (in Ukr.).
16. The Law of Ukraine «On Amendments to Article 15-1 of the Law of Ukraine On Cinematography» (2016). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1046-19> (in Ukr.).
17. The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Television and Radio Broadcasting» concerning the clarification of the conditions for the distribution of programs of broadcasting organizations in the framework of universal program services» (2017). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1663-19> (in Ukr.).
18. The Law of Ukraine «On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding Part of Musical Works in the State Language in Programs of Television and Radio Organizations» (2016). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1421-19> (in Ukr.).
19. Decree of the President of Ukraine «On the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)» (2017). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850> (in Ukr.).
20. *A Statement of the Security Service of Ukraine on the use of separate Internet resources by Russian special services in special information rehearsals*. Retrieved from <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3356#.firc8deT.dpbs> (in Ukr.).
21. The Law of Ukraine «On Amending Some Laws of Ukraine Concerning the Language of Audiovisual (Electronic) Mass Media» (2017). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2054-19> (in Ukr.).
22. Yesimov, S. *The ways of improving regulatory and legal regulation in the field of information security*. Retrieved from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IEH_xfZJ2cQJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nzlubp_2013_11_21.pdf+&cd=5&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (in Ukr.).

УДК 930.85

Ветринський І.М.*,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. ivietrynskyi@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Розглядаються основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «цивілізація» як у зарубіжній науковій традиції, так і серед представників вітчизняної науки. Виділено головні напрями дослідження цивілізацій на різних історичних етапах та в рамках різних наукових шкіл. Зокрема, проаналізовано підходи А. Тойнбі, О. Шпенглера, Н. Данилевського, С. Хантінгтона, Ю. Павленка та

* Vietrynskyi I.M., Ph. D. in political science, senior researcher, Institute of world history of National Academy of Science, Ukraine. ivietrynskyi@gmail.com.

TO THE QUESTION ABOUT THE PECULIARITIES OF RESEARCHING CIVILIZATIONS UNDER GLOBALIZATION

інших дослідників; окреслено особливості підходу кожного з авторів, спільні та відмінні положення їхніх теорій. Визначено специфіку, місце і роль цивілізаційного підходу в контексті дослідження та узагальнення загальноісторичного процесу. Показано основні підходи до визначення явища глобалізації, окреслено роль глобалізації у процесі глобальних трансформацій в рамках сучасної міжнародної системи. Проаналізовано особливості впливу глобалізації на природу та генезис цивілізацій, зокрема, в аспекті міжнаціональних і міждержавних конфліктів сучасних часів. Стверджується, відповідно до позицій С. Хантінгтона, що через природну нерівномірність розвитку цивілізацій, замість їх добровільного та взаємовигідного зближення, внаслідок глобалізації виникає ефект невідворотного зіткнення цивілізацій. Особливий наголос зроблено на подіях сучасного розвитку сформованої світ-системи.

Ключові слова: цивілізація, історія, культура, глобалізація

Аннотація. Рассматриваются основные теоретико-методологические подходы к определению понятия «цивилизация» как в зарубежной научной традиции, так и среди представителей отечественной науки. Выделены главные направления исследования цивилизаций на разных исторических этапах и в рамках различных научных школ. В частности, проанализированы подходы А. Тойнби, О. Шпенглера, Н. Данилевского, С. Хантингтона, Ю. Павленко и других исследователей; очерчены особенности подходов каждого из авторов, общие и отличительные положения их теорий. Определены специфика, место и роль цивилизационного подхода в контексте исследования и обобщения общеисторического процесса. Показаны основные подходы к определению явления глобализации, подчеркнута роль глобализации в процессе глобальных трансформаций в рамках современной международной системы. Проанализированы особенности влияния глобализации на природу и генезис цивилизаций, в частности, в аспекте межнациональных и межгосударственных конфликтов современности. Утверждается, в соответствии с позицией С. Хантингтона, что вследствие природной неравномерности развития цивилизаций, вместо их добровольного и взаимовыгодного сближения, вследствие глобализации возникает эффект неизбежного столкновения цивилизаций. Акцентируется на событиях современного развития сформированной свет-системы.

Ключевые слова: цивилизация, история, культура, глобализация

Abstract. The main theoretical and methodological approaches to the definition of the notion «civilization» both in foreign scientific tradition as well as within representatives of domestic science are analyzed. There are outlined the main directions of researching civilizations under different historical stages and within different scientific schools. In particular, the approaches of A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevskii, S. Huntington, Y. Pavlenko and other researchers are discussed. The main features of each of the author's concepts, common and distinctive position of their theories are outlined. Specific character, place and role of civilizational approach in the context of studying and generalization of the whole historical process are revealed. There are presented the basic approaches upon definition the phenomenon of globalization. The role of globalization in the global transformations within the contemporary international system is revealed. There are analyzed the peculiarities of the impact of globalization on the nature and genesis of civilizations, in particular in dimension of international and interstates conflicts of contemporaneity. It is stated, regarding position of S. Huntington, that according to objective uneven development of civilizations, instead of their free-will and mutually beneficial rapprochement, as a consequences of globalization the effect of inevitable clash of civilization emerges. Special attention is made upon the events of contemporary development of the formed world- system.

Keywords: civilization, history, culture, globalization

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу «цивілізаційний» підхід залишається вельми популярним методом дослідження історичних та соціально-політичних процесів у світі. Ідея про те, що соціокультурний розвиток людства являє собою не єдину «монолітну» систему, а радше сукупність окремих (локальних) систем, стала свого часу революційною та знайшла відображення у працях багатьох відомих дослідників. В рамках цивілізаційних досліджень одним з ключових напрямів завжди було питання особливостей взаємодії між ло-

кальними цивілізаціями. Дана проблематика не втратила актуальності й протягом останніх десятиліть. Так, однією з найбільш відомих в сучасній літературі теорій є ідея «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона. Прискорення процесу глобалізації суттєво впливає на специфіку самої природи взаємовідносин між цивілізаціями, змінюючи усталені парадигми і породжуючи нові виклики.

Сучасна міжнародна система є далекою від стабільності: європейська система безпеки перебуває в кризі, серед поважних причин якої стали російська агресія проти нашої держави; набуття зброї масового знищення диктаторськими режимами Північної Кореї та Ірану; постійне розширення міжнародних терористичних мереж та організацій; посилення геополітичних амбіцій держав, що являються регіональними лідерами та інші деструктивні чинники, що ускладнюють побудову стабільного світового порядку у постбіполярному світі. Глибина протиріч у сучасній системі міжнародних відносин в цілому та у наведених вище прикладах зокрема все частіше змушує до рефлексій на тему «тектонічних» розломів між окремими цивілізаціями, що відбуваються, в першу чергу, на рівні цінностей.

Так, події 2014 року в Криму та Донбасі продемонстрували, що РФ не просто зневажає фундаментальні європейські цінності, а фактично протиставляє своє бачення природи міжнародних відносин всьому «Західному світові» в цілому. У випадку міжнародного тероризму, що дуже часто тісно пов'язаний з ісламським фундаменталізмом, так само можна сміливо говорити про ціннісне, світоглядне та навіть цивілізаційне протистояння умовного «Ісламського світу» — світові «Західному». Не менш гострий антагонізм можна спостерігати між Заходом, з одного боку, а також Іраном і Північною Кореєю, з іншого. В даному випадку можна говорити про фактичну протилежність у розумінні базових імперативів та стратегічних напрямів розвитку суспільства. Таким чином, тема цивілізацій, їх ціннісних орієнтирів, перспектив розвитку та специфіки співіснування поза сумнівами стає все більш актуальною в сучасному світі. Особливо за умов особливостей і тенденцій процесу глобалізації, що насамперед зумовлює постійне «ущільнення» цивілізаційної структури сучасного світу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Однією з найбільш ґрунтовних праць вітчизняних дослідників, що присвячена питанням розвитку цивілізацій та особливостям цивілізаційної структури сучасного світу, є доробок колективу авторів під керівництвом Ю. Пахомова [1]. Великий внесок в дослідження цивілізацій та їх місце у світовій історії зробив Ю. Павленко [2]. Звичайно, методологічні підвалини всіх подальших досліджень на цивілізаційну тематику було закладено такими відомими вченими як А. Тойнбі [3], Н. Данилевський [4] та О. Шпенглер [5]. Серед сучасних авторів, які опікуються цивілізаційною тематикою, особливе місце займає С. Хантінгтон [6], чия праця «Зіткнення цивілізацій» стала чи не найвідомішою в світі.

Мета статті — розгляд підходів до визначення поняття «цивілізація», а також аналіз специфіки впливу глобалізації на розвиток цивілізацій та особливості їх взаємодії в сучасному світі.

Основні результати дослідження. Поняття «цивілізація» є неоднозначним та складним для визначення. Вважається, що вперше його почали використовувати у французькій та англійській літературі другої половини 18-го століття. Даний термін, відповідно до етимології (від латинського *civilis* — вихований,

громадянський, державний, а також щось гідне громадянина, те, що годиться для громадянина), означав загальний високий рівень суспільного і культурного розвитку. У цьому сенсі дане поняття набуває поширення й починає широко використовуватися у Франції та Англії з другої чверті, а у Росії — з третьої чверті 19-го століття [1, с.6].

У сучасній науковій і філософській літературі поняття «цивілізація» розглядається з трьох основних позицій. Під цивілізацією, по-перше, розуміється певна стадія (сходина, епоха) соціокультурного розвитку людства, що йде слідом за первісністю. По-друге, цивілізацією часто називають певне переважно поліетнічне внутрішньо цілісне й наділене соціокультурною своєрідністю утворення на етапі суспільного розвитку, що слідує за первісністю. Нарешті, по-третє, цивілізацією часом називають ту стадію розвитку такої соціокультурної системи, коли творчі сили соціуму вичерпуються, і замість живого й безпосереднього їх прояву ми бачимо механічні відчужені від внутрішнього сенсу буття форми життя й людської поведінки. Проте, на думку Ю. Павленка, у цьому останньому випадку термін «цивілізація» набуває оціночного відтінку й відповідно його використання є заздалегідь суб'єктивним [1, с. 6]. Автор наголошує, що «розуміння цивілізаційного руху людства передбачає його одночасне бачення в аспектах стадіальності, полілінійності й соціокультурної дискретності. Кожен з цих методологічних принципів має самостійне значення й може розроблятися автономно. Проте цілісна картина розкривається лише за умов їх поєднання відповідно до принципу додавання. Важливо, з одного боку, не випускати з поля зору загальну панораму історичного руху людства, а, з іншого, не забувати про унікальний характер окремих цивілізаційних систем» [2, с.89].

Традиція сприйняття цивілізації в якості певного етапу соціокультурного розвитку людства з'являється в кінці 18 століття й пов'язана в першу чергу з ім'ям А. Фергюссона. Саме в нього стадії 1) мисливців й збирачів; 2) додержавних землеробів й пастухів; 3) знайомих з інститутом приватної власності землеробів й ремісників, що володіли писемністю і мали державу, отримують відповідно визначення дикості, варварства й цивілізації. Розуміння цивілізації як сходинки розвитку людини, що слідує за первісністю, широко використовується в сучасній соціальній філософії, а також у низці конкретних історичних наук, власне, в історії, археології, теоретичній етнології і пр.

В даному контексті поняття «цивілізація» виступає в якості характеристики певного етапу розвитку людства, тож, йдеться радше про те, що, як правило, називають «цивілізованістю», маючи на увазі так само ступінь соціокультурного розвитку індивіда, певної соціальної групи чи суспільства в цілому. Коли ж мова йде про «цивілізації» у множині, то частіше за все йдеться про автономні чи локальні цивілізації.

Так, одним з найбільш поширених підходів до визначення цивілізації є розуміння її, як окремої (автономної, локальної) соціокультурної системи, що має свої особливості й закономірності розвитку і чие існування являє собою цикл, в якому можна виділити певні етапи. Подібне бачення є традиційним для прихильників та послідовників теорії локальних цивілізацій, автором якої є А. Дж. Тойнбі. Визначаючи поняття «цивілізація» А. Тойнбі насамперед відділяв «цивілізацію» від того, що він називав «примітивним суспільством», оскільки на його думку «порівнювати цивілізацію з примітивним суспільством — це все одно, що порі-

внювати слона з кроликом. Примітивні суспільства володіють порівняно коротким життям, вони обмежені територіально й малочисельні. Життя цивілізацій, список яких ледве досягає двозначного числа, навпаки, є більш тривалою, вони займають велику територію, а кількість людей, що їх охоплюють цивілізації, як правило є значною. Вони мають тенденцію до поширення шляхом підкорення та асиміляції інших суспільств — часом суспільств свого виду, але частіше за все примітивних суспільств. Життя примітивних суспільств, подібно до життя кроликів, часто завершується насильницькою смертю, що особливо є неминучим під час їхньої зустрічі з цивілізаціями» [3, с.71].

Теорія А. Тойнбі започаткувала новий напрямок у вивченні історії в цілому і окремих цивілізацій зокрема. Одне з найбільш повних і точних визначень локальних цивілізацій пропонує Ю. Павленко, описуючи їх як окремі, відносно автономні, як правило, поліетнічні соціокультурні системи, що мають свої просторово-часові виміри, базові духовно-культурні основи й відносно стійкі, довготривалі (інваріантні) структури економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків. На сьогоднішній день подібне визначення поняття «цивілізація» стало загальновживаним [2, с.91].

Оскільки цивілізації розглядаються авторами в якості самостійних соціокультурних утворень, які протягом свого існування проходять певні етапи від зародження до занепаду чи загибелі, деякі вчені, досліджуючи ці процеси, сприймають цивілізації практично як живі істоти. Так, відомий філософ М.Я. Данилевський стверджував, що подібно до живого організму, кожна цивілізація представляє собою замкнену та цілісну систему. Як із лиця землі щезають ті або інші види рослин та тварин, так відбувається й поява, розвиток, старіння й загибель окремих цивілізацій, культур та народів, причому цей процес, на його думку, жодною мірою споконвічно від людини не залежить [4, с.167].

Відповідно до даного підходу, різні дослідники пропонують власні концепції періодизації існування цивілізацій. Так, згідно схеми цивілізаційного циклу А. Дж. Тойнбі можна виділити наступні етапи: 1) народження — оформлення певних груп людей у первинне життєздатне державне співтовариство; 2) зростання — процес культурного й суспільного розвитку, в ході якого розкриваються внутрішні потенції системи, що склалася, а також окремих людей як її конкретних носіїв; 3) надлом — внутрішній розкол суспільства, втрата вищих ідеалів і спільних цілей, що свідчить про кризу; 4) розкладання — посилення конфронтації у суспільстві, що викликана відчуженістю між «верхами» й «низами», одночасно з посиленням експансіонізму й воєн, що ставлять цивілізацію перед загрозою зовнішнього удару; 5) загибель — зазвичай, в результаті внутрішнього колапсу у поєднанні з ударами ззовні. [2, с.101].

Ще один підхід, в рамках якого цивілізацію розглядають в якості низхідного етапу розвитку соціокультурної системи, є продовженням теорії, що найбільш повно представлена у працях О. Шпенглера. Він, зокрема, зазначав, що «...у кожної культури своя власна цивілізація. Вперше ці два слова, які досі означали непевну етичну відмінність особистого характеру, розглядаються тут у періодичному сенсі, як прояв чіткої й необхідної органічної послідовності фактів. Цивілізація — це неминуча доля культури. Тут ми досягаємо того пункту, з якого стає можливим розв'язання останніх і найскладніших питань історичної морфології. Цивілізація — це крайні й штучні кондиції... Вони є завершенням; вони

прямують за становленням, як смерть за життям, як нерухомість за розвитком, як розумова старість й скаменіле світове місто за селом і ніжним дитинством... Вони — неминучій кінець...» [5, с.68].

Цікаво, що подібне «жорстке» протиставлення «культури» і «цивілізації» як висхідної та низхідної фаз життя певного соціально-історичного цілого, і яке є характерним для шпенглерівської концепції, має певні точки перетину і з теорією локальних цивілізацій. Так, у А. Дж. Тойнбі подібному розумінню поняття «цивілізація» відповідає той стан цивілізації (як певної поліетнічної цілісності, що здатна до саморозвитку), що настає з часу її «надлому». Простіше кажучи, цивілізація, в розумінні О. Шпенглера, за своєю сутністю відповідає другій, «низхідній» стадії життя цивілізації в розумінні А. Тойнбі [2, с.92].

Шпенглер також виділяє декілька основних етапів у житті культур.

1. Зародження. Культура зароджується знезапек, з непевних глибинних бродів й процесів, в момент, коли трансцендентний «прафеномен» оформлюється у систему «прасимволів», що реалізуються культурою і найбільш адекватно проявляється насамперед у міфології та орнаменталіці.

2. Зростання — процес становлення, формування й піднесення культури, її саморозвиток як вільної реалізації системи «прасимволів» в усіх сферах людської діяльності аж до вичерпання можливостей цієї системи, до того моменту, коли на її основі нічого нового, свіжого, оригінального виникнути не може.

3. Розквіт. Настає, коли культура досягає зрілості як максимального розкриття своїх внутрішніх можливостей. Але з цього моменту її внутрішні потенції вичерпуються, й вона переходить від креативного творення до механічного розширення. За О. Шпенглером, це й означає її переродження у «цивілізацію».

4. Занепад — стадія міської цивілізації, що втрачає творчий дух. «Вогонь душі згасає» і починається епоха техніки, експансії, мілітаризму, воєн. Цивілізація не творить нічого у духовному відношенні нового й піднесеного, лише прагне до зовнішніх надбань.

5. Загибель. Вона може бути або насильницькою, коли це можна зафіксувати (Античність), або означати повний застій й окостеніння (Китай), коли цивілізація стоїть як сухе дерево до тих пір, поки якась зовнішня сила її не знищить [2, с.96].

Найбільш відомі цивілізаційні теорії народилися внаслідок бажання авторів змалювати комплексну картину всесвітнього історичного процесу на основі розуміння, з одного боку, його цілісності, а, з іншого, з урахуванням тогочасних політико-географічних реалій. Саме в цьому контексті постає проблема, що протягом багатьох століть людство являло собою величезний «океан» з крихітними розрізненими «острівцями» — осередками компактного проживання народів. Відповідно, й розвиток цих осередків характеризувався великою мірою автономності й відбувався відокремлено від інших подібних осередків. Звичайно, це не виключало контактів між згаданими «острівцями», проте, вони носили епізодичний характер, оскільки тогочасні транспортні та комунікаційні можливості були вельми обмеженими. Як наголошує С. Хантінгтон, «протягом більш ніж 3 тисяч років після того, як вперше з'явилися цивілізації, контактів між ними, не враховуючи деяких винятків, або не існувало зовсім і вони були обмежені, або вони були періодичними і інтенсивними. Природа даних контактів добре виражена тим словом, що його використовують вчені для їх опису — «випадкові зустрічі». Цивілізації були розділені часом і простором» [6, с.60].

Відповідно, згадані раніше «острівці-осередки» розвивалися кожен по своєму, мали свій унікальний шлях — хтось збільшувався та/або давав імпульс для розвитку певних «відгалужень» чи, навпаки, занепадав, і на його руїнах поставав новонароджений осередок, але всі вони мали певні загальні стадіальні закономірності, які кожен дослідник визначає по-своєму, та всі вони включають етапи від зародження до занепаду чи загибелі. Різні дослідники підбирали ті чи інші назви цим островам-осередкам, але найбільш поширеною й, на нашу думку, найбільш точною та повною є визначення їх як локальних цивілізацій чи просто цивілізацій.

Сучасний світ докорінно змінився з часів зародження перших цивілізацій. В першу чергу, це зумовлене постійним зростанням кількості і якості зв'язків між «острівцями-цивілізаціями» в «океані-світі». Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій світ поступово перетворюється на єдину систему, в якій всі актори тією чи іншою мірою взаємопов'язані. Частіше за все цей процес постійного «ущільнення» міжнародних процесів і перетворення їх на єдину загальносвітову систему називають глобалізацією, зокрема, М. Стегер вважає, що по своїй суті глобалізація являє собою саме зміну форм контактів між людьми [7, с.8]. Взагалі, вперше термін «глобалізація» було вжито в 1983 році, автор позначив ним феномен злиття ринків окремих продуктів, що виробляються багатонаціональними корпораціями. Згодом дане поняття набуло ширшого значення: політологи в цілому вважають, що це об'єктивний процес реструктуризації та якісного розвитку міжнародного середовища або глобальної соціально-економічної системи [8, с.28].

В свою чергу, прихильники неоліберальної парадигми у міжнародних відносинах вбачають в глобалізації процес поступового подолання державами своїх вузьких егоїстичних інтересів і становлення співтовариства цивілізованих країн, що є наслідком взаємодії національних економік, інтернаціоналізації фінансів і посилення ролі ТНК в світовій економіці [9]. Також під глобалізацією розуміють спільне існування та взаємодію всіх локальних спільнот (формальних і неформальних інститутів, національних держав, державних об'єднань, міжнародно-політичних регіонів тощо), або перетворення світу на місце глобальної взаємодії [10, с.107]. М. Чешков зазначає, що «глобалізація у своєму найбільш загальному — рамочному — вигляді постає в якості системної взаємопов'язаності людства, що зростає і виражається у компресії часу і простору. Це процес, що формує людство у його загальних якостях крізь зв'язки усіх видів і порядків» [11, с.18].

Ми розглядаємо глобалізацію як об'єктивний та закономірний процес розвитку міжнародної системи, що характеризується низкою специфічних чинників, зокрема, створенням та посиленням ролі наднаціональних структур; перманентним підвищенням взаємозалежності провідних та другорядних акторів світової політики (держав); появою нових акторів міжнародних відносин (транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації тощо); певним «ослабленням» інституту державних кордонів внаслідок створення міжнаціональних інтеграційних утворень чи транснаціональних структур; процесом гомогенізації та універсалізації світу — у напрямку створення «загальносвітового суспільства». Звичайно, глобалізація не обмежується цими факторами, але вони є невід'ємною її частиною та являють собою принципово нові тенденції розвитку світової системи.

Глобалізація змінює сутність міжнародних відносин, що вже виходять за рамки лише міждержавних. Постійний розвиток інформаційних технологій, новітні засоби комунікації, транспортні можливості, глобальні платіжні системи формують щільну мережу міжнародних контактів різного характеру між багатьма суб'єктами, збільшуючи кількість цих контактів настільки, що контроль за ними подекуди стає надто складним і навіть неможливим. Великі транснаціональні корпорації успішно використовують свої величезні фінансові та організаційні можливості для адаптації своїх цілей до специфіки локальних економічних та соціально-політичних реалій й вимог, що дозволяє їм отримувати надприбутки, які відповідно відкривають можливості нових економічних експансій.

Як зазначає автор всесвітньо відомої праці «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтон, «у сучасному світі покращення в галузі транспорту і зв'язку зумовили більш часті, тісніші, більш симетричні та більш змістовні контакти серед людей різних цивілізацій. В результаті чого у них посилюється національна ідентичність. Французи, німці, бельгійці та голанці все частіше думають про себе як про європейців. Близькосхідні мусульмани ототожнюють себе з боснійцями й чеченцями та об'єднуються задля допомоги їм. Китайці у всій східній Азії ототожнюють свої інтереси з інтересами китайців, що проживають «на материку». Росіяни ототожнюють себе із сербами та іншими православними народами й надають їм допомогу. Це широкі рівні цивілізаційної ідентичності означають більш глибоке усвідомлення цивілізаційних відмінностей й необхідність захищати те, що відрізняє «нас» від «них»» [6, с.192].

Епоху глобалізації — саме так часто визначають період, що почався із закінченням Холодної війни — характеризують одночасно низка революційних досягнень, зокрема, у науково-технічній сфері, а також масштабні виклики, природа яких походить із самої сутності процесу глобалізації. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і сучасних фінансово-економічних інструментів у поєднанні з розвитком транспорту відкриває насправді глобальні можливості для будь-яких сфер людської діяльності, насамперед розвитку бізнес проектів. Застосовуючи переваги глобальних цифрових систем, будь-хто здатний досить швидко досягти результатів, які раніше були доступні лише обраним. Це стосується доступу до інформації та технологій, можливостей міжнародної кооперації шляхом аутсорсінгу, охоплення найширшої аудиторії з метою поширення власного продукту тощо. Ефективність використання переваг глобалізації можна легко прослідкувати на прикладі транснаціональних корпорацій-гігантів, які виникли чи отримали новий імпульс протягом останніх десятиріч: Amazon, Google, Alibaba, Apple, Facebook та інші.

Одним з найсерйозніших і найнебезпечніших викликів епохи глобалізації є нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих країн і цілих регіонів, що у поєднанні з об'єктивним процесом «зближення» держав та «ущільнення» міжнародних процесів призводить до непрогнозованих наслідків. Традиційно протягом багатьох століть розвиток цивілізацій носив «острівний» характер, тобто цілі регіони знаходились фактично в ізоляції один від одного, що було зумовлено, насамперед, обмеженими комунікаційними можливостями. Оскільки цивілізації еволюціонували переважно автономно, це зумовило сутте-

ві відмінності політичної культури та, що ще важливіше, визначення і сприйняття базових суспільних цінностей.

Найбільш наочним прикладом є, зокрема, відношення до людського життя, яке проголошено головною цінністю у західних суспільствах, але це сприйняття може суттєво відрізнитися у східних, африканських та інших народів. На думку С. Хантінгтона, частіше за все конфлікти між країнами та групами, що належать до різних цивілізацій, виникають через звичайні причини: контроль над населенням, територією, багатством і ресурсами, а також відносно могутності, тобто здатності насаджувати власні цінності, культуру й інститути іншій групі у порівнянні з можливостями іншої групи зробити те саме з вами. Так, суперечності у галузі матеріальних інтересів можна врегулювати шляхом перемовин й звести до компромісу, проте, це неможливо у питаннях культури [6, с.192].

Наслідком різниці світоглядних та ціннісних орієнтирів, а також соціально-економічної нерівності (що, до речі, часто буває пов'язане як причина та наслідок) виникає антагонізм на рівні великих людських спільнот, і чимало дослідників наголошують, що «лінії розлому» досить часто співпадають (що є цілком природним) з межами окремих цивілізацій. Таким чином, виходить, що процеси глобалізації, призводячи до об'єктивного та невідворотного зближення цивілізацій, зовсім не завжди відповідають бажанням чи прагненням останніх, оскільки чимало регіонів світу є неготовими до подібного ущільнення світу, і замість відчутних позитивів глобалізації вони навпаки опиняються на периферії глобальних політичних та економічних процесів з усіма негативними наслідками. На думку С. Хантінгтона, національні держави є і залишаться найважливішими гравцями на міжнародній сцені, але їхні інтереси, союзи і конфлікти між ними в значній мірі визначаються культурними і цивілізаційними чинниками [6, с.39].

Тож, через природну нерівномірність розвитку цивілізацій, замість їх добровільного та взаємовигідного зближення, внаслідок глобалізації, виникає ефект невідворотного зіткнення цивілізацій, які в цьому контексті подібні до невеличких кораблів, що їх хвилі під час шторму в океані штовхають одне до одного. Звичайно, у цій ситуації більші за розміром, міцніші та більш технологічні за інших «судна» мають набагато більше шансів витримати удар та досягти «мети подорожі».

За С. Хантінгтоном, сили інтеграції у світі реальні, і саме вони породжують протидіючі сили культурного утвердження і цивілізаційної свідомості. Оскільки найбільш активну роль у розвитку, поширенні й використанні сучасних глобальних інформаційно-комунікаційних, фінансово-економічних, міжнародно-політичних та інших інструментів і систем грають країни Заходу, то глобалізацію почали ототожнювати з «вестернізацією», що, своєю чергою, зумовило розвиток антагоністичних настроїв у представників інших культур.

Можна легко прослідкувати, як нерівність соціально-економічного розвитку пов'язана з особливостями культурно-історичних процесів всередині тих чи інших регіональних спільнот або, іншими словами, цивілізацій. Так, специфіка правлячих режимів та соціально-політичної організації традиційно є віддзеркаленням загального рівня культурно-ціннісних уявлень певного народу чи групи народів, а, отже, ефективність функціонування й розвитку держави, зокрема економічного, залежить насамперед від рівня освіченості суспільства (кількісно та якісно), його політичної культури та традиції державотворення, ступеню ін-

тегрованості суспільства у глобальний інформаційний простір, стратегічних орієнтирів й імперативів. Своєю чергою, економічне процвітання є радше наслідком формулювання й реалізації відповідних цілей та засобів у процесі розвитку, аніж характерною чи відмінною рисою тієї чи іншої цивілізації.

Висновки. На початку 90-х років С. Хантингтон висунув концепцію «зіткнення цивілізацій», що викликала великий резонанс у науковому співтоваристві та спонукала до розвитку подальших досліджень у цьому напрямку. Поза сумнівами на сьогодні тема цивілізацій, їх ціннісних орієнтирів, перспектив розвитку та специфіки співіснування стає ще більш актуальною. Особливо за сучасних умов і тенденцій глобалізації, яка насамперед характеризується постійним «ущільненням» міжнародно-економічних та міжнародно-політичних процесів.

Європейська система безпеки перебуває в кризі, однією з поважних причин якої стала російська агресія проти України. Анексія Криму й російська агресія у Донбасі продемонстрували, що РФ не просто зневажає фундаментальні європейські цінності, а фактично протиставляє своє політичне бачення всьому «Західному світові» в цілому, порушуючи міжнародне право і намагаючись реалізувати власну реваншистську геостратегію. Своєю чергою, Захід відповідає Кремлю санкціями та міжнародною ізоляцією. Ще одним дестабілізуючим чинником у світі в цілому та в європейському регіоні зокрема є міжнародний тероризм, що дуже часто тісно пов'язаний з ісламським фундаменталізмом. В даному випадку так само можна сміливо говорити про ціннісне, світоглядне чи навіть цивілізаційне протистояння умовного «ісламського світу» західному. На щастя поки що ми маємо лише певні тривожні сигнали щодо цього протистояння, оскільки традиційно терористичні атаки реалізуються силами маргінальних радикальних угруповань, які не можуть символізувати весь ісламський світ, проте ці групи часом мають підтримку деяких потужних держав (наприклад Ірану), що виводить потенційне зіткнення на принципово новий рівень. Дослідження сучасних міжнародних відносин крізь призму історичного розвитку цивілізацій та з урахуванням специфіки умов глобалізації неодмінно сприятиме налагодженню міжкультурного діалогу та зменшенню конфліктного потенціалу в міжнародній системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивилизационная структура современного мира. Монография./ Под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. В 3 т. Т.1. Глобальные трансформации современности — К.: Наукова думка, 2006. — 687 с.
2. Павленко Ю. История мировой цивилизации. Философский анализ /Ю.В. Павленко. — К.: Феникс, 2002. — 760 с.
3. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Пер. Е.Жарков / Арнольд Тойнби. — М.: Айрис Пресс, 2010. — 640 с.
4. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я Данилевский. — М.: Книга, 1991. — 576 с.
5. Шпенглер О. Ш. Закат Европы. Образ и действительность / пер. Н.Ф. Гарелина. — Новосибирск: Наука, 1993. — 592 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций/ С. Хантингтон. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.

7. Steger M. *Globalization: A Very Short Introduction* / M. B. Steger. — New York: Oxford University Press, 2003. — 147с.
8. Шергін С. Політологічний дискурс глобалізації /Шергін С.О. // Глобалізація і глобальне управління: історичний, соціальний та політологічний виміри: матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції / Відп. ред. С.О. Шергін. — К.: Центр вільної преси, 2009. — С. 27-29.
9. Брехов Е. Проблема определения понятия глобализации [Электронный ресурс] / Е. Брехов // Ломоносовские чтения 2004 г. Сборник статей студентов «Россия и социальные изменения в современном мире». Т.1. Электронная библиотека Социологического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. — Режим доступа: <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000—001-ucheb—00-0-0-0prompt-10>
10. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / [Гуменюк Б. І., Шергін С. О., Бебик В. М. та ін.]; под. заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. — К.: Університет «Україна», 2009. — 508с.
11. Чешков М. А. Глобалистика как отрасль научного знания / Чешков М.А // Глобалистика как отрасль научного знания. Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». — М., 2001. — С. 18

REFERENCES

1. Pakhomov, Yu., & Pavlenko, Yu.(Eds.). (2006). *Civilizational structure of contemporary world*. In 3 vols. Vol. 1 The global transformation of contemporaneity . Kyiv: Naukova Dumka (in Rus.).
2. Pavlenko, Yu. (2002). *The history of world civilization: Philosophical analysis*. Kyiv: Fenix (in Rus.).
3. Toynbee, A. (2010). *A Study of History*. Moscow: Airis Press (in Rus.).
4. Danilevskii, N. (1991). *Russia and Europe*. Moscow: Kniga (in Rus.).
5. Spengler, O. (1993). *Decline of the West: Image and reality*. Novosibirsk: Nauka (in Rus.).
6. Huntington, S. (2003). *The Clash of Civilizations*. Moscow: ООО «Izdatelstvo AST» (in Rus.).
7. Steger, M. (2003). *Globalization: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
8. Shergin, S. (2009). Political Science globalization discourse. In S. Shergin (Ed.), *Globalization and global governance: historical, social and political science measurements* (pp. 27-29) (in Ukr.)
9. Brekhov, E. (2002). The problem of definition the notion of globalization. In *Lomonosov Readings 2004*. Collection of papers of students. «Russia and social changes in contemporary world». Retrieved from <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000—001-ucheb—00-0-0-0prompt-10>
10. Gumeniuk, B. I., Shergin, S. O., & Bebig, V. M. (Eds.). (2009). *Globalization and contemporary international process* . Kyiv: Universitet “Ukraina” (in Ukr.)
11. Cheshkov, M. A. (2001). Global studies as a branch of scientific knowledge. In *Global studies as a branch of scientific knowledge* (p. 18) (in Rus.).

Дудко І.Д. *,

доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. idudko@hotmail.com

Погорелова І.С.,

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. ipogorelova@ukr.net

КИТАЙ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ США: ВІД Б. ОБАМИ ДО Д. ТРАМПА

Анотація. У порівняльному вимірі розглядаються зовнішньополітичні стратегії США до Китаю за президентства Б.Обами і Д.Трампа. В якості джерельної бази використано документи президентського рівня, аналітичні записки щодо практичних дій в міжнародній політиці двох адміністрацій, персональних позицій високопосадовців Сполучених Штатів. Визначено відчутну еволюцію підходів адміністрації США до Китаю за часи президентства Б.Обами — від політики залучення Китаю до міжнародної політики до політики стримування через сприйняття Китаю як суперника США в економічній і військовій сфері на регіональному і світовому рівні. Своєю чергою, визначено специфічні (відмінні від президентства Б.Обами) риси стратегічних підходів адміністрації Д.Трампа до Китаю. Йдеться про виокремлення економічної лінії поведінки із загальної стратегії США до Китаю із виходом Америки з договору про Трансатлантичне партнерство, з одного боку, а з іншого — більш рішучої політики військового протистояння з Китаєм. Експертна оцінка військової стратегії США до Китаю і загалом сфери АТР пов'язана з відношенням двох країн до ядерної програми Північної Кореї за умови, що «ера стратегічного терпіння США до КНДР (за словами американських високопосадовців) скінчилась».

Ключові слова: США, зовнішньополітична стратегія, Китай, Б.Обама, Д.Тримп, ядерна програма Північної Кореї.

Аннотация. В сравнительном аспекте рассматриваются внешнеполитические стратегии США к Китаю за президентство Б.Обамы и Д.Трампа. В качестве источников базы использованы документы президентского уровня, аналитические разработки в отношении практических действий в международной политике двух администраций, персональных позиций высших государственных лиц Соединенных Штатов. Определена существенная эволюция подходов администрации США к Китаю за времена президентства Б.Обамы — от политики задействия Китая в международную политику к политике сдерживания вследствие восприятия Китая как противника США в экономической и военной сфере на региональном и мировом уровне. В свою очередь, определены специфические (отличные от президентства Б.Обамы) черты стратегических подходов администрации Д.Трампа к Китаю. Речь идет о выделении экономической линии поведения из общей стратегии США к Китаю с выходом Америки из договора про Трансатлантическое партнерство, с одной стороны, а с другой — более решительной политике военного противостояния с Китаем. Экспертная оценка военной стратегии США к Китаю и в целом сферы АТР связана с отношением двух стран к ядерной программе Северной Кореи за условия, что «эра стратегического терпения США к КНДР (по словам американских высших государственных лиц) окончилась».

* Dudko I.D., Doctor of Political Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. idudko@hotmail.com

Pogorelova I.S., Ph. D. In History, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. ipogorelova@ukr.net

CHINA IN FOREIGN-POLICY STRATEGIES OF THE USA: FROM B.OBAMA TO D.TRUMP

Ключевые слова: США, внешнеполитическая стратегия, Китай, Б.Обама, Д.Трамп, ядерная программа Северной Кореи.

Abstract. *The USA foreign policy towards China in comparative analyses of the presidency of B.Obama and D.Trump is discussed. Resource basis in dimension of the presidential documents, analytical notes upon practical deeds in international policy of both administrations, personal positions of higher officials of the USA is reviewed. It is revealed substantial evolution of approaches of the USA administration towards China under the times of B.Obama presidency — from the policy of engagement China into international policy to the policy of deterring it through recognition China as opponent of the USA in economic and military sphere on the regional and world level. In its case it is revealed specific (differed from the presidency of B.Obama) features of strategic approaches of D.Trump administration towards China. It is said about separation of economic line of behavior within the whole USA strategy towards China by the exit of America from the agreement of Trans-Pacific partnership, from the one side, and, from the other side — more critical policy of military opposition to China. Expert estimation of the USA military strategy towards China and towards the whole sphere of Asia-Pacific region is dealt with attitude of both countries to nuclear program of North Korea under the situation when the “US era of strategic patience with North Korea (regarding words of American high officials) is over”.*

Key words: USA, foreign policy strategy, China, B. Obama, D.Trump, nuclear program of North Korea.

Постановка проблеми. Взаємовідносини по лінії США — КНР формують один з ключових напрямів сучасних міжнародних відносин. Зазначене зумовлюється статусом двох держав, де Сполучені Штати — реальна і єдина суперпотуга, тоді як КНР — велика регіональна держава, що має потенціал перетворення на суперпотугу зі зміною, як наслідок, структури і характеру міжнародних відносин. Існує стверджено (від початку постбіполярних часів) лінія політичного рівня США на стримування будь-якого супротивника, пов'язана зі збереженням лідируючих позицій Сполучених Штатів у світі. Втім таку лінію не можна абсолютизувати. Так, щодо Китаю, то він залишається найбільшим торговельним партнером Сполучених Штатів. Відповідно до стратегічних документів США, КНР традиційно сприймається й як можливий партнер у безпековій сфері, розв'язання глобальних проблем. Отже, формування політики США до КНР може мати обґрунтований характер відповідно до міжнародної обстановки, економічних, безпекових інтересів США. Осмислення в цьому плані стратегічної лінії адміністрацій Б. Обама й Д. Трампа щодо КНР є кроком щодо більш конкретизованого розуміння орієнтирів Сполучених Штатів, визначення у порівняльному вимірі тенденцій, що визначають і визначатимуть характер взаємовідносин сторін.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема зовнішньополітичної стратегії США щодо Китаю знаходить відображення в роботах таких вітчизняних науковців, як А.Шевчук, С.Шергін, С.Пронь, Ю. Курнишова, С. Толстов, Н.Городня, В.Каспрук, О.Коваль, інших. З урахуванням інформативного матеріалу слід відзначити роботи російських дослідників — Е. Бажанова, А.Володіна, А.Давидова, С.Мішиної, А.Лукіна, Г.Рудова. Стратегічні й безпекові орієнтири американської влади, є об'єктом дослідження американської політичної науки, включно з такими відомими представниками, як Г. Кіссінджер, С. Лоренс, Т. Лум, Р.Зоеллік. Попри це, тема не може вважатися вичерпаною і потребує подальшого осмислення як через необхідність узагальнення наукового доробку, так і його поглиблення з урахуванням оновленої документальної бази і реалій зовнішньої політики США, особливо у вимірі порівняння політичного курсу

щодо Китаю з позицій демократичної адміністрації Б.Обама та республіканської адміністрації Д.Трампа.

Метою статті є визначення зовнішньополітичних орієнтирів США щодо КНР від президентства Б.Обама до президентства Д.Трампа, окреслення як загальних контурів політики США в зоні АТР, так і специфіки політичних підходів американських адміністрацій до головних акторів регіону, насамперед, Китаю та його можливих чи вірогідних союзників — Японії і Республіки Корея (РК); прогнозування змін, що відбуватимуться у зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів до КНР з огляду на історичну ситуацію, яка визначає на сьогодні взаємовідносини країн Корейського півострова.

Основні результати дослідження. Слід визнати суттєві відмінності зовнішньополітичних підходів США до КНР від початку президентства Б.Обама як глави демократичної адміністрації і президентства Д.Трампа як глави республіканської адміністрації Сполучених Штатів. Втім змінюваність позицій характеризує й підходи США щодо КНР в межах двох каденцій першого з названих президентів Сполучених Штатів відповідно до орієнтирів, які характеризували американську зовнішню політику упродовж останнього і початкового етапів перебування у Білому домі демократів.

Останнє своєю чергою стає очевидним при порівнянні зовнішньополітичних декларацій, з якими починав своє президентство Б.Обама на відміну від платформи зовнішньополітичної діяльності його попередника — Дж.Буша-молодшого. Так, президентство Б.Обама виявило відчутно трансформовані порівняно з попередніми стратегічні орієнтири США, пов'язані, з одного боку, з модернізацією акцентів у визначенні пріоритетів зовнішньополітичного курсу країни (де на зміну жорсткого протистояння ісламістському світу або можливим чи уявленим опонентам Сполучених Штатів за часи Дж.Буша-молодшого заявлялось про необхідність пошуку компромісу між провідними міжнародними акторами), а, з другого — оновленими методами досягнення цілей (де в якості пріоритету визнавалось не силові дії і односторонність, а дипломатія і співробітництво міжнародної спільноти).

Зазначене, знайшовши тлумачення у політичній літературі в якості доктрини Б.Обама [1], не виключало тенденції на збереження лідируючих позицій США у світі, хоча, з іншого боку, передбачало відчутно ліберальні підходи до розв'язання проблем з акцентом на баланс інтересів і співробітництво міжнародних акторів. У вимірі стратегії США щодо КНР це знайшло тенденцію на залучення Китаю до співробітництва зі США задля отримання його підтримки з важливих для Вашингтона питань. В колі уваги адміністрації Обама залишалось й збереження суперечливих для США позицій з боку КНР через економічне й військове зростання Китаю. Та попри це — окреслення перспектив на широкую та глибоку взаємодію США з КНР із формуванням партнерського лідерства сторін.

Такі підходи ставали об'єктивними в умовах переосмислення пріоритетних напрямів зовнішньої політики США, з одного боку, а з іншого — особливих інтересів адміністрації до Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), що потенційно ставав найважливішим з точки зору економіки, політики та конкуренції для нових зростаючих лідерів. Демократичною адміністрацією був ініційований курс «повернення в Азію» з орієнтаціями на зміцнення американського впливу і

відновлення провідної ролі в АТР. Б.Обама проголосив себе першим тихоокеанським президентом США, наголошуючи, що США були і є тихоокеанською нацією. Тодішня держсекретар Сполучених Штатів Х.Клінтон назвала XXI століття тихоокеанським століттям Америки [2-4].

Дане зумовлювалося формуванням нової глобальної розстановки сил: зсувом центру економічного і політичного тяжіння до Східної Азії, посиленням впливу Китаю і конкуренції між регіональними центрами сили за вплив у Південно-Східній Азії (ПСА), що об'єктивно вимагало змін в азійсько-тихоокеанській політиці Сполучених Штатів. Окреслені підходи знайшли відображення в «Стратегії національної безпеки США» 2010 р., серед провідних ідей якої — зростання нових «центрів впливу», з якими належить розвивати відносини. Це (поряд з Індією, Росією ін.) — Китай, взаємодія з яким, відповідно документу, набула особливого значення в сенсі подолання глобальних викликів.

Позиція США характеризувалась закликами взяти відповідальність за підтримку стабільності світової фінансової та економічної системи і водночас — визнанням проблем щодо прав людини в Китаї або загрозливої модернізації китайських збройних сил [5]. На протигагу односторонності як основи реалізації зовнішньої політики в Стратегіях 2002, 2006 рр. (періоду Дж.Буша-молодшого) пріоритетом документу від 2010 р. проголошувалися колективні дії в рамках міжнародного права. При цьому декларувалося визнання прав і обов'язків усіх держав із помірковано критичними оцінками щодо КНР як відображенням лінії на необхідність підштовхування Китаю до виконання відповідальнішої ролі у розв'язанні спільних проблем XXI ст. на засадах політики залучення [6].

Практико-політичним виміром зазначеного можна вважати запропоновану під час візиту Б.Обами до Пекіна 2009 р. концепцію «стратегічного запевнення» [7] з наступними зусиллями на посилення зв'язків сторін з боку США. Період 2009-2011 рр. відзначився інтенсивними контактами на різних рівнях США і КНР, зокрема, численними візитами в регіон Х.Клінтон; участю представників американської адміністрації в регіональних самітах, у зміцненні альянсів, розвитку стратегічного діалогу з Китаєм; співробітництвом з країнами ПСА і АСЕАН тощо. В квітні 2009 р. було досягнуто домовленість про розширення економічних переговорів між сторонами на рівні «Американсько-китайського стратегічного і економічного діалогу», що мав охопити безпеку, політичні питання, глобальні проблеми. Останнє у вимірі розвитку взаємодії у військовій сфері здійснювалось й відповідно до «Національної військової стратегії США» (2011 р.), орієнтованої на «позитивне, всебічне співробітництво» з Пекіном задля досягнення останнім відповідальної лідируючої ролі. Водночас, заявлялось й про намір США «продовжувати слідкувати за розвитком збройних сил Китаю з приводу масштабів і цілей їх модернізації, дій Китаю в космосі, кіберпросторі, в Жовтому, Східно-Китайському і Південно-Китайському морях» [8].

Слід визнати надалі помітне зміщення акцентів стратегії США щодо Китаю — від залучення до стримування — як тенденції, що знайшла відображення вже в січні 2012 р. в оприлюдненій частині Військової стратегії США «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття». В документі декілька раз в критичному контексті згадувалась КНР як «зростаюча регіональна держава», що зміцнює військову потужність. Пентагон назвав Китай основним конкурентом США, розглядаючи відносини з ним крізь призму стра-

тегічного суперництва. Документ визначив Китай як державу, що здатна створити загрози військовій безпеці США і їх союзникам [9-10].

Порівняння стратегій від 2010, 2011, 2012 рр. дає можливість стверджувати про наявність в них схожих постулатів. Втім щодо стратегічних планів військового відомства відповідно до документу 2012 р., то вони порівняно із стратегіями від 2010 і 2011 рр. набули більш наступального характеру. Головною темою окресленої воєнно-стратегічної настанови окреслювалося збереження за США глобального військового лідерства як здатності діяти «за будь-яких обставин і при будь-яких загрозах» [8]. Значна частина висунутої настанови була присвячена політиці США в окремих регіонах світу як «життєво важливих» для інтересів США — АТР, зони Індійського океану і Південної Азії, Близького Сходу. Оголошувалося, що деяке скорочення чисельності ЗС США не стосується АТР і Близького Сходу [9]. Регіон АТР розглядався у вимірі особливого значення з погляду «майбутнього американської економіки і національної безпеки».

Останнє пояснює й критичні оцінки в документі щодо Китаю з акцентом на посилення військової присутності США в зоні АТР при усвідомленні американським керівництвом невідомості курсу на «стратегічне запевнення» та прояву союзницьких відносин сторін.

Так, період першої каденції президентства Б.Обами виявив не тільки збереження існуючих протиріч сторін, їх загострення, а й появу нових. Для Китаю — це рішення США продати Тайваню озброєння; зустріч Б.Обами з Далай-ламою, спроби долучитися до врегулювання територіальних суперечок у Південно-Китайському і Східно-Китайському морях. Пекін протестував проти навчань США і їх союзників у Жовтому морі, мав специфічне бачення щодо економічної політики Сполучених Штатів в регіоні. З боку США — це перманентне занепокоєння щодо зусиль КНР на модернізацію збройних сил (у 2011 р. Китай, зокрема, випробував перший авіаносець, підійшов до форсованого будівництва другого авіаносця, який базуватиметься у Південно-Китайському морі), нарощування країною ядерного потенціалу.

Китай відзначився до того ж активною політикою, спрямованою на першість в АТР — як через членство в регіональних об'єднаннях, так і торговельне партнерство (при зростанні асиметричних економічних взаємозв'язків) майже з усіма країнами регіону. Так, почали виявляти себе підвалини лідерства КНР — від регіонального до глобального рівня, окреслених пізніше китайським лідером в якості реалізації концепції «китайської мрії» [11].

Отже, курс на економічне і військове зростання Китаю на протигагу інтересам Сполучених Штатів стимулював пошук американським політикумом більш ефективних інструментів стримування КНР. Показовим разом з тим залишалося й усвідомлення необхідності подальшого конструктивного діалогу з Китаєм, зокрема, через активні спроби включитися в проблеми АТР Російської Федерації. Амбіції останньої на союзницькі відносини з Китаєм могли пояснюватися в якості засобу збереження геополітичних впливів у регіоні у протистоянні зі США. Серед реалізованих в цьому відношенні кроків — газові контракти (травень 2014 р. про будівництво газопроводу «Сила Сибіру» з реалізацією поставок російського газу у Піднебесну), співробітництво в межах Шанхайської організації, БРІКС і територіальні поступки з боку РФ до КНР [12-13]. На етапі військової агресії РФ проти України 2014-2015 рр. це знайшло прояв початково

у відверто нейтральній позиції Китаю до подій у Європі, відмові приєднатися до ініційованих Сполученими Штатами санкцій проти РФ і заявах китайського керівництва щодо можливої економічної підтримки Росії в умовах політики санкцій [14-15].

Специфічність позиції Китаю визначила специфічні — з посиленням силового компоненту — підходи до нього з боку США — тенденції, що знайшла відображення в «Стратегії національної безпеки» і Військових стратегіях США від 2015 р. Загалом специфікою СНБ 2015 р. стала декларація особливих можливостей Америки щодо захисту її національних інтересів «через потужне і перманентне лідерство», «що базується на економічній і технологічній силі та цінностях американського народу». Підтверджувалися зобов'язання США союзникам і партнерам. Заявлялось про рішучість і готовність «стримати і, за необхідності, завдати поразки потенційним супротивникам» [16]. Китайська проблематика розглядалась в цьому відношенні у вимірі орієнтації на партнерські відносини сторін поряд із готовністю протидіяти негативним з погляду на американські інтереси діям з боку Китаю. Окреслювався намір «контролювати військову модернізацію Китаю та його поширену присутність в Азії...» [16].

Відповідні ідеї знайшли відображення й у Військо-морській стратегії США «Стратегічна кооперація для морської сили в XXI столітті» (березень 2015 р.), орієнтованої на розвиток політики глобальної відповідальності. Щодо зони АТР, то окреслення вагомості даної частини світу як передумови американської присутності подавалося упорядниками Військово-морської стратегії у вимірі геополітичних загроз, пов'язаних із зростанням військової присутності в регіоні КНР. Так, «поширення ВМС Китаю в районах Індійського і Тихого океану представляє як сприятливу обстановку, так і загрозу..., — говорилося в документі. — Китай бере участь в антипіратських операціях в Аденській затоці, надає гуманітарну допомогу..., приймає участь у багатонаціональних навчаннях... Однак, експансія ВМС Китаю представляє загрозу, коли вони залучають силу і залякування до держав в територіальних спорах. Морські відомства США, продовжуючи своє передове розгортання та взаємодіючи з ВМС КНР, обмежують можливості... агресивних дій та сприяють збереженню миру і стабільності в регіоні» [17]. Політика щодо стримування загроз в ІАТР, за названою «Стратегією», передбачала утворення широкої коаліції, співробітництва США із союзниками даної частини світу — Австралією, Японією, Новою Зеландією, Філіппінами, Республікою Корея, Таїландом; укріплення партнерства з Бангладеш, Брунеєм, Індією, Індонезією, Малайзією, Мікронезією, Пакистаном, Сінгапуром, В'єтнамом [17].

Такі підходи не стали новими з урахуванням попередніх Стратегій від 2010, 2011 і 2012 рр. та відповідно проголошеної 2013 р. адміністрацією Б.Обами стратегічної лінії на «відновлення регіонального стратегічного балансу» (rebalance) в зоні АТР [18]. Втім не менш важливим напрямом, за Військово-морською стратегією (2015), окреслювалося нарощування військової присутності США в регіоні як країни, що прагне реалізувати роль гаранта стабільності в даній частині світу. «У зв'язку зі стратегічною увагою до ІАТР в ньому буде збільшено кількість розташованих там ВМС та корпусів морської піхоти (МП) США», — говорилося в документі. Зазначалося, що до 2020 року в регіоні буде базуватись приблизно 60% кораблів та літаків ВМС Сполучених Штатів [17].

Варто зазначити, що ідея військової присутності, зокрема, в зоні АТР стала однією з провідних й у такому стратегічному документі демократичної адміністрації, як «Національна військова стратегія США», що з'явилась внаслідок Військово-морської стратегії (червень 2015 р.). «Присутність військових сил США в ключових регіонах світу підтримує міжнародний порядок та утворює можливості спільно з іншими країнами відповідати кризам. Ми будемо просувати політику ребалансу (rebalance) в АТР, розміщуючи передові технології та збільшуючи можливості в цьому життєво важливому театрі, — відзначалося в документі [19]. Щодо стратегічної лінії США до Китаю, то вона набула в НВС США (червень 2015) однозначного чіткого тлумачення: «Ми підтримуємо зростання Китаю та заохочуємо його щодо партнерства задля більшої міжнародної безпеки. Однак його претензії до майже усього Південно-Китайського моря не відповідають міжнародному праву... Китай виступає з агресивними претензійними зусиллями щодо територій, що дозволить йому розміщувати військові сили з життєво важливих міжнародних морських шляхах» [19].

Зазначене у вимірі загроз національним інтересам Сполучених Штатів відповідно до змісту НВС, де в якості однієї з головних цілей визначено «регульований міжнародний порядок, що підтримується завдяки лідерству США», зумовив й відповідні підходи щодо цього американської адміністрації. Так, для забезпечення національних інтересів, як це відзначалося в НВС (2015), США висувують інтеграційний підхід, що складається з трьох цілей: стримувати, відкидати та наносити поразку державам-супротивникам; послаблювати та наносити поразку терористичним екстремістським організаціям; посилювати глобальну мережу союзників і партнерів [19].

Наступальний підхід щодо країн-супротивників або країн, що потенційно можуть представляти виклик/загрозу інтересам США у Військово-морській стратегії (березень 2015 р.) та Національній військовій стратегії США (червень 2015 р.) як документів за президентства Б.Обами, не можна розглядати виключно у вимірі тенденцій військових стратегій, які традиційно відзначаються посиленням силового компоненту. Втім звертає на себе увагу презентація НВС в якості військової частини Стратегії національної безпеки (лютий 2015) [19], а за цим ствердження узагальнюючих тенденцій до реалізації зовнішньої політики США за адміністрацію демократів. Так, КНР сприймалася у даному відношенні в якості країни, що знаходиться на межі можливого партнера і можливого супротивника, щодо якої в разі необхідності США готові застосувати засоби стримування (у тому числі військового).

Аналіз стратегічних документів урядового рівня США періоду двох каденцій президентства Б.Обами дає можливість стверджувати про значну еволюцію підходів демократичної адміністрації до Китаю — від поміркованих до відчутно гострих, що утримували (поряд з риторикою партнерства та наголосом на необхідності розвитку співробітництва відносин), готовність здійснювати кроки стратегічного стримування КНР. Якщо у вимірі загальносвітових чи регіональних проблем (на прикладі ситуації в АТР) Сполучені Штати як світовий лідер декларували наміри зберігати рівновагу інтересів з урахуванням дій міжнародного права та при залученні до розв'язання проблем усіх впливових міжнародних акторів (як прояв політики *Idealpolitik*), конкретизований зовнішньополітичний курс США щодо Китаю (з прагнення останнього здобути статус регіонального

або навіть глобального лідера) все більш чітко набував окреслення Realpolitik — курсу, в основі якого — готовність активної протидії намірам реального чи можливого супротивника.

Мова може йти про повернення американської адміністрації до «класичної» формули стримування іншого глобального лідера, поява якого як тенденція розглядається деякими аналітиками в якості загрози національним інтересам США. Надзвичайний обсяг економічних зв'язків — як прагматичний елемент відносин по лінії КНР-США — міг би стати серйозною перешкодою щодо відвертої конфронтації сторін. Втім розвиток ситуації не передбачав й союзницьких чи навіть стійких партнерських зв'язків — тенденції, що уможливлювала зростання протидії країн як передумови нестабільності міжнародних відносин регіонального (в зоні АТР) і загальносвітового рівня.

Такий підхід з приходом до влади адміністрації Д. Трампа не набув абсолютної інновації, втім, відзначився упродовж перших місяців діяльності республіканської адміністрації певною «зигзагоподібністю» заяв і рішень, в основі яких — як персоніфікована тенденція президента США щодо прийняття політичних рішень, так і орієнтованість новообраної адміністрації на чолі з президентом на розгляд зовнішньополітичного курсу не з урахуванням чітко опрацьованої стратегії на кшталт Стратегій національної безпеки США (на другу половину 2017 р такого документу не було оголошено), а відповідно до конкретизованої проблеми, визнаної найближчим оточенням глави Білого дому в якості найбільш важливої з погляду національних інтересів Сполучених Штатів. Серед таких — проблема двосторонніх відносин США і КНР як провідних країн АТР і світу відповідно до економічних і військових претензій сторін, проблема ядерних випробувань КНДР із залученням до цього специфічних підходів США і КНР, проблема американського політичного курсу відповідно до трикутнику США–КНР–РФ, проблема взаємовідносин США і КНР з іншими регіональними акторами АТР, зокрема, Японією, КНР і низка інших, що мають сукупно формувати стратегію Сполучених Штатів у зазначеному регіоні.

Втім останнє також стало підґрунтям відчутної суперечливості підходів у вимірі стратегії США щодо КНР — тенденції, позначеної внутрішньополітичною (зокрема, на рівні Конгрес — Президент) боротьбою впливових акторів американського політичного процесу — і, як наслідок, несформованістю протягом майже трьох місяців після входження до Білого Дому адміністрації президента (Б.Клінтон, Дж.Буша-молодший, Б.Обама — мали або сформований або повністю узгоджений апарат урядовців вже на етапі проведення інавгурації), змінюваністю впливів відповідно до характерної для адміністрації Д.Трампа змінюваності високопосадовців у системі прийняття остаточних зовнішньополітичних рішень. Так, попри висновки експертів, і зокрема керівника центру «Карнегі-Цінхуа» при пекінському університеті Цінхуа Пола Хенлі, що президенту Трампу необхідно швидше прояснити свою зовнішньополітичну позицію, і зокрема в АТР [20], лінія адміністрації у зазначеному напрямі не набула чітких формулювань залишаючись відображенням певних емоційних заяв передвиборчого процесу або ситуативних рішень, прийнятих під впливом поточного розвитку світових подій.

Так, значну частину зовнішньополітичного розділу своєї передвиборчої кампанії Дональд Трамп побудував на жорсткій критиці Китаю. Трамп висловлю-

вався про Китай у край негативно, зробивши чимало різких заяв щодо економічної політики КНР, що потребує (і набуде після обрання Трампа президентом) обмежувальних заходів у вигляді 45% тарифів на весь китайський імпорт. Характерно, що саме Китай (на противагу інших акторів, і зокрема Росії) посів чи не основне місце в зовнішньополітичному блоці передвиборчої риторики Д.Трампа, поставши — принаймні, зі слів кандидата в президенти, — як одна з проблем розвитку економіки США. На двох проблемах Америки особливо акцентував увагу Д. Трамп — міграційна та Китай [21-22].

Водночас Д. Трамп ставив під сумнів союзи з Японією і Південною Кореєю, що мають, на його думку, здійснювати більший внесок у забезпечення власної безпеки, а не сліпо покладатися на США. Трамп заявляв про те, що військові союзники США будуть нести серйозніше навантаження, оскільки Америка вже досить захищала кордони чужих держав, залишивши інтереси своїх збройних сил на другому плані. В інтерв'ю газеті «New York Times» (квітень 2016 р.) Д.Трамп висловився наступним чином: «Вважаю, що потрібно дозволити Японії і Південній Кореї самим захистити себе від Північної Кореї. Упевнений, що ця війна закінчилася б досить швидко. Сьогодні військова допомога Японії, РК занадто дорого обходиться Сполученим Штатам. Буде краще, якщо вони самі захистять себе від КНДР. Вони повинні самі захищати себе або платити нам за захист. Ми не можемо бути всесвітнім поліцейським з боргом в 19 трлн. доларів» [23].

Досить агресивна риторика на адресу Китаю продовжувала лунати з офісу Трампа та його команди й після інавгурації — тенденція, що могла б пояснюватись як позицією передвиборчого періоду президента, так і присутністю у команді Трампа виразних критиків Китаю — очільника торговельної ради П.Наварро, а також номінованих на посаду торгового представника і міністра комерції Р.Лейтінзера і В. Росса як прихильників протекціонізму та захисту американського виробника [24]. Новообраний президент США заявляв, що Пекін маніпулює своїм валютним курсом та спеціально занижує курс юаня, щоб заповнити американські ринки своєю продукцією і позбавити американських виробників прибутку.

До того ж, розглядаючи питання безпеки у Східній Азії й насамперед у Південнокитайському морі, Трамп різко критикував експансіоністські зазіхання КНР у даній акваторії, 90% якого в Пекіні називають «своїми територіальними водами». Президент США закликав обмежити дії Китаю щодо військового будівництва на штучно створених насипних островах, виступав проти «китаїзації» Південнокитайського моря. Не імпонувало Білому дому і те, що Китай підтримував Росію в міжнародних справах, як війна в Сирії. Нагадаємо, що КНР ветоувала (як і РФ) в Раді Безпеки ООН різні проекти резолюцій, пропонованих з 2011 року [25].

Особливого міжнародного резонансу набула телефонна розмова Трампа з лідером Тайваню Цай Інвєнь, чого не було упродовж десятиліть. Якщо гострі передвиборчі заяви кандидата в президенти не викликали відчутної реакції з боку КНР, ця післяінавгураційна подія стала предметом критики офіційного Пекіну з огляду на політику «єдиного Китаю». В ефірі Fox News Sunday Трамп прокоментував свою телефонну розмову у вимірі дипломатичного етикету. Втім лейтмотивом заяви глави Білого Дому стала й теза про особливий статус американ-

ського лідера щодо формування напрямів зовнішньої політики країни, зокрема до КНР. «Я не хочу, щоб Китай вказував мені, — заявив президент. Він також зазначив, що повністю розуміє політику Китаю, проте, не вважає, що повинен бути пов'язаний його умовами. Більш того, у своєму інтерв'ю виданню Wall Street Journal, Трамп заявив, що в разі «відсутності прогресу» з боку КНР у підходах до взаємної торгівлі він готовий піддати дискусії (зробити «предметом переговорів») найважливіший для політики Пекіна «принцип єдиного Китаю» [26]. Пізніше Білий дім поспішив повідомити, що президент США пообіцяв китайському лідеру Сі Цзіньпіну поважати принцип існування «єдиного Китаю» [27], хоча зазначене не стало проявом чітко орієнтованого політичного курсу США до КНР.

Показово в цьому плані, що період перших 100 днів і наступних місяців президентства Д.Трампа визначив вельми суперечливі рішення в аспекті очікуваної жорсткої чи помірковано компромісної політики США в китайському напрямі — від виходу США з торгівельної угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП) як певної поступки інтересам КНР до нарощування військової потужності у регіоні (реалізації постулату «мир з опорою на силу» — *peace through strength*).

Так, 4 лютого 2016 р. Трамп підписав розпорядження про вихід США з Транстихоокеанського партнерства — угоди, підписаної за часи президентства Б.Обами між 12 країнами АТР — США Японією, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Мексикою, Перу, Чилі, Малайзією, Брунеєм, Сінгапуром, В'єтнамом, але без Китаю. Угода сприймалась за попередника Д.Трампа як частина «стратегії, спрямованої на зміцнення політико-економічних позицій США у конкурентній боротьбі з Китаєм за стратегічне лідерство в АТР» [28]. Показово, що на країни, які підписали угоду, припадало 40% всієї світової економіки і не менш, ніж 30% світової торгівлі. Угода знаходилась в стадії ратифікації її учасниками, проте, вихід з неї США поклав початок переформатуванню економічних зв'язків в регіоні.

Пояснення Трампа (в аспекті реалізації його передвиборчої платформи) зводились до інтересів країни, якій, нібито, вигідніше укласти двосторонні угоди як можливості повернення промисловості і робочих місць до США та подальшої потенційної катастрофічності (з точки зору національних інтересів) перебування США в ТТП [29]. Втім саме це стало предметом дискусії в політичних і наукових колах з урахуванням глобалістських орієнтирів Китаю та стратегічних і тактичних перспектив політики США в АТР. Як зазначає з цього приводу відомий український дослідник С.Шергін, вихід США з ТТП, реалізований «начебто в інтересах захисту американського ринку від навали дешевих азійських товарів, буде непоганою послугою Китаю, який за цих умов мусить збільшити обсяг експорту не тільки до країн Азії, а й до інших регіонів світу» [28].

Мова може йти й про перехоплення Китаєм економічного лідерства в АТР, оскільки відмова США від участі в ТТП дає змогу Китаю заповнити порожнечу і реалізувати мету створення своїх власних торгових союзів. Показово, що після перемоги Трампа Філіппіни, Сінгапур і Малайзія почали розглядати питання щодо запропонованого Китаєм Всебічного регіонального економічного партнерства, спрямованого на регулювання тарифів, однак, як передбачається, під егідою КНР. Аналізуючи ситуацію, яка склалась, прем'єр-міністр Нової Зелан-

дії Білл Інґліш зазначав: «У нас немає такого вибору, як в Америки. Ця країна досить велика, щоб заробляти, продаючи собі свої ж товари. Нам необхідна торгівля» [30]. Така позиція, як очікується, буде характеризувати економічні орієнтири й інших партнерів по ТТП.

Так, очевидність прорахунків Трампа зумовила значну критику в його адресу з боку визнаних представників американського політикуму, зокрема колишнього посла США в РФ М. МакФола. «Відмовившись від ТТП сьогодні, Трамп — «фахівець з укладання угод» — віддав Китаю величезну перемогу. Просто так, — написав він в Twitter. У такому ж напрямі виступив й співробітник Ради з міжнародних відносин Е.Олден: «Трамп власними руками віддав величезне джерело контролю над Китаєм. Перше правило ведення переговорів — не віддавати що-небудь даром, а він зробив це відразу ж»... Його керівник Р. Хаас поглибив думку: «Відмова від ТТП загальмує еко-розвиток, буде коштувати робочих місць і послабить позиції США в Азії/світі. Китай може перетворитись на головного бенефіціара...» [30-31].

Такі висновки дали змогу деяким оглядачам стверджувати про зниження уваги Білого Дому до АТР на противагу Близькому Сходу з проблемою боротьби з міжнародним тероризмом, з одного боку, а з іншого, про реалізацію Д.Трампом курсу на ізоляціонізм, заявленого ним ще на етапі передвиборчої кампанії. Втім ситуацію не можна сприймати спрощено, враховуючи, що поступаючись Китаю в економічній (торговельній) сфері в зоні АТР, Д.Трамп не виявляє таких же намірів в сфері безпеки. Розглядаючи це питання український дослідник С. Толстов зазначає: «...США так чи інакше доведеться залучатися до справ Азії, де вони вже вибудовують в помірній і обережній формі схеми політичного військового стримування Китаю. Піти з Азії їм не вдасться і брати участь в цій грі рано чи пізно доведеться. Інакше посиплеться вся система союзів США в Азії, включаючи Японію, Південну Корею, Філіппіни, Австралію і так далі. Допустити цього американці не можуть. Інакше вони поступляться вплив Китаю в тихоокеанському регіоні не тільки в економічному, а й у військово-політичному плані» [32].

З таким твердженням можна погодитись, додаючи, що вибудовану систему стримування Китаю ще за часи Б.Обами навряд чи можна сприймати як помірковану, враховуючи масштабні (відповідно до Стратегій національної безпеки та Військових стратегій 2012-2015 рр.) плани нарощування американської військової присутності в АТР, сприйняття адміністрацією Б.Обами, а надалі — адміністрацією Д.Трампа (з тенденцією зростання) Китаю в якості загрози національним інтересам США у військовій сфері. Звідси — гостра риторика Трампа у бік КНР, практичні дії щодо можливості ефективного (в разі необхідності) протистояння супротивнику в зоні АТР, активна дипломатія — як на досягнення поступок з боку КНР у військовій і безпековій сфері, так і зміцнення (всупереч риторичі на обмеження військового залучення до інших регіонів) союзницьких відносин в азійському регіоні з потенційною можливістю протистояння Китаю.

Так, вже упродовж перших місяців президентства Д.Трампа відбулись візити американських високопосадовців в Азію — міністра оборони Дж.Меттіса в Південну Корею і Японію (лютий 2017 р.); Держсекретаря Р.Тіллерсона в якості першого офіційного турне (у поданому порядку) в Японію, Південну Корею,

Китай (березень 2017 р.), віце-президента М.Пенса в Японію, Південну Корею, Індонезію, Австралію (квітень 2017 р.). Держсекретар Р. Тіллерсон прийняв у Вашингтоні свого китайського колегу Ян Цзечи (червень 2017 р.).

Відносно нарощування військової потужності — озвученими є плани Трампа збільшити американський флот з нинішніх 274 кораблів до 350, розмістивши значну частину в зоні АТР. 13 січня Дж. Меттіс заявив, що США не планують виведення свого військового контингенту з Корейського півострова, з огляду на нестабільність ситуації в регіоні [33]: підтверджено перекидання в Південну Корею 24 ударних вертольотів США Apache AH-64D, які будуть базуватися в 70 км від Сеула і «підвищать обороноздатність країни в умовах наростаючої північнокорейської загрози». У січні 2017 р. начальник управління національної безпеки адміністрації президента РК Кім Гван Чжін провів особисту зустріч з тодішнім радником президента США з національної безпеки М. Флінном, де посадовці домовилися не допустити розміщення ядерної зброї на півночі Корейського півострова. Також М.Флінн підтвердив важливість військово-політичного союзу двох країн [34].

У вимірі зазначеного — проведення в січні 2017 р. в районі м. Пхенчхан навчання зведених підрозділів морської піхоти за участю 300 американських морпіхів. США і Південна Корея реалізували намір провести 7 березня 2017 р. спільні великомасштабні навчання за участю 300 тис. південнокорейських і 15 тис. американських військових з відпрацюванням декількох можливих сценаріїв розвитку подій на Корейському півострові, включаючи ядерний конфлікт [35].

У перших політичних документах нової адміністрації, підписаних Трампом, й розробка «досконалої системи ПРО для захисту від ракетних нападів з боку таких держав, як Іран і Північна Корея»[36]. Вашингтон і Сеул, зокрема, реалізували плани розміщення у Південній Кореї протиракетного комплексу рухомого наземного базування ПРО (ТНААД), рішення про яке було прийняте в Південній Кореї ще в липні 2016 р. і остаточно узгоджене і запущене в роботу під час візиту міністра оборони Дж. Меттіса у Південну Корею. Американські військові оголосили про прибуття системи в Південну Корею на початку березня 2017 р. (наступного дня після того, як Північна Корея запустила чотири балістичні ракети) і, попри протести Росії, Китаю і КНДР, завершили розгортання комплексу на початку травня 2017 р. Комплекс ТНААД (Terminal High Altitude Area Defense) націлений на знищення балістичних ракет малої і середньої дальності в радіусі до 200 кілометрів і на висоті до 150 кілометрів. Раніше дані системи були розміщені на Гаваях і острові Гуам в Тихому океані для запобігання загрозам з боку КНДР [37].

Слід визнати, що дії у напрямі ТНААД не вийшли в цілому за політичну риторичку Трампа як новобраного президента США. Показово, що КНДР оголошена «загрозою №2» після ІГІЛ в системі національних інтересів країни республіканської адміністрації. У січні 2017 р., ще до інавгурації, Трамп заявляв що не допустить володіння Північною Кореєю зброєю, здатною завдати шкоди США. Втім конкретизовані дії щодо розгортання ПРО на території Корейського півострова стали не просто тенденцією на подальше нарощування (порівняно з попередньою адміністрацією) військової сили в зоні АТР, а відчутною зміною курсу США в регіоні, орієнтованого на жорстку і безкомпромісну позицію по відношенню до реальних або можливих супротивників. Так, якщо політичний курс

адміністрації Обами щодо Північної Кореї базувався на концепції «стратегічного терпіння» або «тиску і стримування без переговорів» (який, як вважається, виявився провальним через активізацію з боку КНДР ядерних випробувань), ера «стратегічного терпіння» щодо Північної Кореї, за словами американських високопосадовців, закінчилась. Саме таку думку висловив під час свого азійського турне в квітні 2017 р. М.Пенс, додавши, що США будуть підтримувати «залізний альянс» з Південною Кореєю і «прагнути до миру через силу». М.Пенсу належить й думка, що Білий дім розглядає «всі варіанти» для досягнення поставлених цілей щодо КНДР, не виключаючи військового сценарію [38].

Такі висловлювання не можна вважати безпідставними, враховуючи посилення загроз з боку керівництва КНДР завдати ядерного удару по США, Втім мова може йти й про «вимушеність» адміністрації Трампа за даної ситуації зберегти за Сполученими Штатами роль провідної військової потуги в зоні АТР, здатної протистояти будь-яким загрозам національної безпеки країни. Серед комплексу таких, за визнанням представників американського політикуму, поряд з ядерною програмою КНДР, й намагання Китаю посісти роль другого глобального та першого регіонального лідера АТР із можливістю реалізації власної лінії поведінки в регіоні на протипагу США, зокрема до КНДР. Розгортання на території Південної Кореї системи ПРО за таких обставин стало реальною демонстрацією сили як одного з можливих вимірів політики стримування, орієнтованої, вірогідно, як проти Північної Кореї, так і Китаю.

Така позиція відверто визнається й американськими аналітиками, серед яких — кореззнавець, експерт з міжнародних відносин А.Левковиць, який окреслив проблему наступним чином: «Американці говорять китайським лідерам: якщо ви нічого не будете робити проти КНДР, ми будемо розміщувати все більше й більше протиракетних установок в регіоні, які захищатимуть нас, наших союзників, але, можливо, представлятимуть загрозу для вас. Так що, коли не хочете цього — робіть щось із своїм сусідом...» [39].

Стимування КНР при цьому, найімовірніше, здійснюватиметься й за допомогою розміщення стратегічної авіації і ракет-перехоплювачів на півдні Корейського півострова; поставок конвенціональних озброєнь РК та іншим союзникам; базування на території Японії і Південної Кореї, у безпосередньому сусідстві з КНР, американських військ (із зростанням на вимогу адміністрації Трампа виплат Сполученим Штатам цими країнами коштів на свою оборону у розмірі близько 75% і 40% відповідно від суми витрат США); якісного посилення американського військового контингенту, дислокованого в країнах Південно-Східної Азії та Австралії і т.і.

Зрозуміло, що дії США у зазначеному напрямі викликають, зі свого боку, гостру реакцію в Пекіні як прямої загрози безпеці КНР. 7 березня 2017 р. офіційний представник китайського МЗС Лю Кан заявив, що Китай у зв'язку з появою американських протиракет у Південній Кореї залишає за собою право «зробити будь-які заходи для захисту власних інтересів у сфері безпеки». Китай ніколи не змінить свою позицію щодо планів Пентагону розгорнути стратегічні озброєння ПРО ТНААД США на півдні Корейського півострова, він буде виступати проти їх розміщення. «Ми однозначно проти розгортання ТНААД на півострові. Ця позиція ясна і однозначна, і не може змінитися. Ми сподіваємося, що кожна зацікавлена сторона буде проявляти повагу до довгострокових регіональних

інтересів (інших держав), підтримуючи мир і стабільність», — зазначив дипломат [40].

Пошук компромісу очікувався на першій спільній зустрічі американського президента Д. Трампа і голови КНР Сі Цзіпіна 6-7 квітня 2017 р. у Флориді, основними питаннями якої були ядерна програма Північної Кореї і двостороння торгівля. Напередодні саміту Трамп заявляв, що переговори будуть важкими, враховуючи розбіжності сторін щодо низки найбільш важливих для США проблем. Щодо безпекової компоненти переговорів, то вона, за прогнозами експертів, мала зводитись з американської сторони до підштовхування Китаю до більш рішучої позиції щодо ядерної програми КНДР, яка до цього часу обмежувалась переважно санкційною політикою.

Відповідно до підсумкових документів обох сторін зустріч мала продуктивний характер. В повідомленні МЗС КНР зазначається, що «обидві сторони погодились спрямовувати спільні зусилля до поширення сфер взаємовигідної взаємодії, а також долати розбіжності на основі взаємної поваги. В документі також зазначається, що обидва керівники «зміцнили взаємну довіру, прийшли до консенсусу з ряду важливих питань, встановили хороші робочі відносини» [41].

Позитивний характер переговорів визнано й в прес-релізі Білого дому. Разом з тим в документі відмічається, що Трамп «вказав на виклики, які формуються внаслідок інтервенції Китаю в американську економіку, висловив занепокоєння впливом китайської промисловості, сільського господарства, технологій і політики в галузі кібербезпеки на робочі місця та експорт Сполучених Штатів». Білий дім відмітив, що сторони погодились з необхідністю невідкладного вирішення проблеми із «загрозою, викликаною військовими програмами Північної Кореї, підтвердили зобов'язання у питанні денуклеаризації Корейського півострова та виконання резолюції РБ ООН» Сторони, говориться в прес-релізі, «домовились про зміцнення співробітництва та роботи з міжнародним співтовариством, щоб переконати Північну Корею мирним шляхом вирішити проблему та відмовитись від незаконних ядерної та ракетної програм». Трамп, відмітив Білий дім, водночас заявив Сі Цзіпіну про важливість «підтримки міжнародних законів і правил у Східно-Китайському та «Південно-Китайському морях», а також у сфері прав людини...[41].

Так, зазначене у вимірі дипломатичної риторики не виключало окреслення низки серйозних зауважень США до КНР, а надалі — й готовності адміністрації Трампа діяти в жорсткій односторонній формі в зоні АТР. Показово, що вже 11 квітня Дональд Трамп заявив, що готовий вирішити «проблему» КНДР навіть без участі Китаю. «Північна Корея шукає проблем. Якщо Китай вирішить допомогти, це буде чудово. Але якщо ні, то ми вирішимо проблему без них!» — написав Трамп в своєму Twitter [42].

15 квітня у зв'язку з напруженою ситуацією, пов'язаною із північнокорейськими ракетними запусками, Трамп направив у Японське море, до берегів КНДР ударне угруповання американського флоту на чолі з атомним авіаносцем «Карл Вінсон. В ударну групу входили есмінці «Майкл Мерфі» і «Вейн І. Мейер», крейсер «Лейк Шамплейн», атомний підводний човен супроводу, озброєні крилатими ракетами Томагавк. Зазначимо, що в цей час, 15 квітня в КНДР святкували 105-й день народження Кім Ір Сена, пройшов військовий парад з демон-

страцією балістичних ракет. 16 квітня відбувся запланований запуск КНДР балістичної ракети, який, за свідченням Тихоокеанського командування армії США, виявився невдалим: ракета вибухнула одразу ж після запуску. Втім ситуація могла набути критичного характеру через здійснений напередодні (07.04.2017 р.) авіаудар США в Сирії як демонстративну готовність діяти одностороннє силовим шляхом. За цих обставин Китай направив 150 тисяч військових на кордон з КНДР. РФ пізніше також почала стягувати до кордону з КНДР військову техніку [43].

Так, північнокорейську проблему можна сприймати в якості певного лакмусового папірця американської безпекової політики в зоні АТР, орієнтованої на реалізацію Сполученими Штатами поліцейської місії задля досягнення окреслених адміністрацією США цілей, навіть якщо методи такої політики не співпадають зі стратегічними і тактичними намірами інших гравців, насамперед КНР. Показово, що Китай не має наміру відверто здавати Пхеньян. Пекін зацікавлений у підтримці статус-кво на півострові, для Китаю КНДР — єдиний військовий союзник. Зі слів глави МЗС КНР Ван І, 6-7 квітня Китай ознайомив США зі своїм планом дій на півострові для вирішення проблеми, що передбачає призупинення ядерної програми КНДР в обмін на призупинення військових навчань США і Південної Кореї і відновлення переговорів...[44]. Позиція КНР зумовлюється при цьому реальними можливостями впливати на північнокорейське керівництво. На КНР припадає понад 80% зовнішньої торгівлі КНДР, продаж Китаю сировини (вугілля) залишається основною статтею доходів Пхеньяна.

Пекін в змозі використати економічний важіль для тиску на північнокорейський режим. В 2013 р. КНР вперше запровадив торгові санкції проти КНДР, а в 2015 р. китайське керівництво відмовило Пхеньяну в участі у створеному з ініціативи КНР Азіатському банку інфраструктурних інвестицій, відрізавши КНДР від значних інвестиційних ресурсів. З 19 лютого 2017 р. Пекін припинив закупівлю вугілля, що стало серйозним ударом по фінансовій спроможності КНДР [45]. Пекін пояснював свої кроки зовнішньополітичними міркуваннями, прагненням домогтися від Пхеньяна виконання резолюцій РБ ООН щодо заборони випробувань ядерної зброї і балістичних ракет.

Показово, що аналітики не виключають можливості досягнення компромісу по лінії США-КНР. Зазначене має базуватися поступках Китаю в торговельній політиці в обмін на його допомогу в запобіганні загроз з боку КНДР. Вашингтон може продавати чергові санкції проти КНДР та «виторгувати» у Китаю повне їх дотримання. З іншого боку, і Китай міг би використати можливість свого економічного тиску на Пхеньян на свою користь в напружених торгових переговорах зі Сполученими Штатами.

Втім розвиток подій не підтверджує кроків у даному напрямку, засвідчуючи про майже перманентний вибухонебезпечний характер відносин між США і КНДР при доволі чітко окресленому нейтралітеті або відстороненості Китаю. Так, китайська газета Global Times, яка, на думку спостерігачів, відображає позицію китайського керівництва, в редакційній статті вказує, що Китай не буде втручатися в гіпотетичний військовий конфлікт між США і Північною Кореєю, якщо це не буде безпосередньо стосуватися його інтересів. «Треба пояснити всім сторонам, щоб їм стало зрозуміло, зазначається у виданні, коли їх дії загрожуватимуть китайським інтересам, Китай жорстко на ці дії відповість». І до-

дається: «Китай також повинен роз'яснити, якщо Північна Корея здійснить ракетні пуски, які будуть загрожувати США, Китай залишиться нейтральним. Якщо ж удар буде наноситися США і Південною Кореєю з метою повалення північнокорейського режиму, зміни політичної картини на Корейському півострові, то Китай стане на заваді цих планів» [46].

В той же час чергова криза між Вашингтоном і Пхеньяном вибухнула наприкінці липня — початку серпня 2017 р, після того, як КНДР здійснила черговий тестовий запуск міжконтинентальної балістичної ракети і заявила, що тепер її ракети з ядерною зброєю здатні досягати материкової частини Сполучених Штатів. Небезпечність ситуації підсилювалась інформацією розвідки США (відповідно до секретної доповіді ЦРУ, який отримало видання *The Diplomat*), що міжконтинентальна балістична ракета КНДР Hwasong-14 зможе досягти континентальної частини США [47].

Президент США Дональд Трамп у відповідь пригрозив КНДР «вогнем і люттю» в тому випадку, якщо вона продовжуватиме погрожувати США своїми міжконтинентальними ракетами. Коментуючи цю ситуацію, міністр оборони Дж. Меттіс заявив, що ракетний удар Північної Кореї по території США може призвести до повномасштабних військових дій. США вступають у «цю гру» і спробують збити будь-які ракети, спрямовані на материк або Гуам... «Суть у тому, що ми будемо захищати країну, і для нас (військових, — ред.) — це війна», — зазначив очільник Пентагону. В аспекті готовності до військових дій — односторонніх або в коаліції із союзниками — слід розглядати й масштабні 10-денні військові навчання *Ulchi Freedom Guardian* наприкінці серпня 2017 р., проведені під керівництвом Сполучених Штатів на Корейському півострові зі згоди керівництва Південної Кореї і на противагу позиції Китаю. В маневрах, окрім 17500 американських військовослужбовців, взяли участь військові Австралії, Канади, Колумбії, Данії, Нової Зеландії, Нідерландів і Великобританії [47- 48].

Так, узагальнення фактичного матеріалу дає змогу стверджувати про посилення військової присутності США в зоні АТР як готовності реально діяти на стримування загроз національній безпеці країни. Дана лінія, окреслена за адміністрацію Б.Обами, набула з обранням президентом Д.Трампа особливо масштабного виявлення — тенденції, зумовленої низкою серйозних викликів, зокрема, пов'язаних з активізацією ядерних випробувань КНДР. Китай, за умов незалучення до активної протидії Північній Кореї та прагнення проводити свою військово-політичну лінію на противагу США об'єктивно окреслює позицію супротивника, щодо якого американська адміністрація готова застосовувати політику стримування. Досягнення компромісу по лінії безпекової політики є бажаною, втім, нереалізованою платформою сторін через серйозні протиріччя США і Китаю щодо місця і ролі країн в глобальній і регіональній політиці. Курс на стримування Китаю у цьому вимірі є реальним і об'єднуючим фактором зовнішньої політики чинної і попередньої американської адміністрації. Втім, якщо адміністрація Б.Обами підходила до реалізації курсу на стримування Китаю більш комплексно — через військові, безпекові (нарощування військової потужності в регіоні) і економічні, торговельні (реалізація проекту ТТП) виміри, Д.Трамп не демонструє послідовності політики, виокремлюючи економічний чинник (вихід з Транстихоокеанського партнерства) із загальної стратегії в АТР

та збільшуючи акцент на можливості збереження домінування в регіоні силовим шляхом.

Безсумнівно, жорстка лінія поведінки Сполучених Штатів в зоні АТР, зокрема, до КНДР не може пояснюватись виключно специфічною поведінкою чинного американського президента як людини, готової демонструвати свою рішучість лідера нації в кожній критичній ситуації, а зумовлюється реальними погрозами і, вірогідно, можливостями Північної Кореї щодо ракетних ядерних ударів. Втім ескалація конфлікту може загрожувати дестабілізацією ситуації в АТР, а за цим — мати непередбачувані наслідки для самих США. Характерно, що навіть окремі високопосадовці з найближчого оточення президента вважають, що військового рішення ядерної проблеми Північної Кореї не існує [49]. З іншої сторони, не слугуватиме зміцненню позицій в АТР й відмова американської адміністрації від поглиблених інтеграційних зв'язків в регіоні, чим, безумовно, скористується КНР. За цим — збільшення можливості протистояння по лінії США — Китай, зростання нестабільності як фактору, що може відбутися не тільки на регіональній, а й глобальній ситуації, перетворитися на проблему надмасштабного рівня із залученням до неї кола як регіональних, так і провідних світових держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудко І.Д. Стратегічна парадигма США на початку 2010-х рр.: дилема підходів і шляхів реалізації / І.Д.Дудко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2012. — Випуск 107 (частина 1). — С. 46-53.
2. Clinton H. America's Pacific Century. Foreign Policy. 2011, October 11. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>
3. Clinton H. R. Remarks. Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities. Honolulu, January 12, 2010. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://m.state.gov/md135090.htm>
4. Clinton H. R. Remarks. America's Pacific Century. East-West Center. Honolulu, November 10, 2011. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
5. National security strategy. Washington. May, 2010. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
6. Barack O.H. Renewing American Leadership. Foreign Affairs. 2007, July/August. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>
7. Administration's Vision of the U.S.- China Relationship. Speech James B. Steinberg. Washington, DC. September 24, 2009. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.state.gov/s/d/former/steinberg/remarks/2009/169332.htm>
8. The National Military Strategy of the United States of America. Redefining America's Military Leadership. February 8, 2011. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf
9. Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington. January 6, 2012. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>

10. The U.S. Strategic Rebalance to Asia: A defense perspective as delivered by Deputy Secretary of Defense Ashton B. Carter. NY, August 01, 2012. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1715>
11. Киктенко. В. А. “Китайская мечта” как теория нового этапа модернизации КНР [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/06/06/Киктенко.pdf>
12. Россия начала строить газопровод Сила Сибири [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/economics/3412815-rossiya-nachala-stroyt-hazoprovod-syla-sybyru>
13. Россия отдает Китаю полтора острова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/23383/33010/>
14. Власти Китая рассчитывают расширить сотрудничество с РФ и выступают против санкций Запада, заявил вице-премьер Госсовета КНР Чжан Гаоли [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/world/3412843-kytai-vystupaet-protyv-sanktsiyi-v-otnosheniyu-rossiyu>
15. Китай пообещал помочь России преодолеть экономические трудности, если она не справится сама [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://censor.net.ua/news/317333/kitayi-poobeschal-pomoch-rossii-preodolet-ekonomicheskie-trudnosti-esli-ona-ne-spravitsya-sama>
16. National Security Strategy. The White House. Washington. February 6, 2015. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>
17. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower. March 13, 2015. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>
18. The rebalance to Asia: Why South Asia matters (Part 1). Bureau of East Asian and Pacific Affairs. Washington, DC. February 26, 2013. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/02/205208.htm>
19. The National Military Strategy of the United States of America. The United States Military's Contribution to National Security. June 1, 2015. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897/>
20. Трамп против Си или Трамп вместе с Си? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://eadaaily.com/ru/news/2016/11/18/tramp-protiv-si-ili-tramp-vmeste-s-si>
21. Предвыборная программа Дональда Трампа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://24news.com.ua/22848-predvybornaya-programma-donalda-trampa/>
22. Trump to order Mexican border wall and curtail immigration [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.nytimes.com/2017/01/24/us/politics/wall-border-trump.html?smid=tw-nytimes&smtyp=cur&r=0>
23. Donald Trump says NATO is ‘Obsolete,’ UN is ‘Political Game’ [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.nytimes.com/politics/first-draft/2016/04/02/donald-trump-tells-crowd-hed-be-fine-if-nato-broke-up/>
24. Курнишова Ю. США — Китай: конфликт у трьох вимірах [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://dt.ua/international/ssha-kitay-konflikt-u-troh-vimirah_.html
25. Позиція Китаю щодо Сирії [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dn.kiev.ua/poziciya-kitayu-shhodo-sirii.html>
26. Trump open to shift on Russia sanctions, ‘One China’ Policy [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.wsj.com/articles/donald-trump-sets-a-bar-for-russia-and-china-1484360380>

27. Трамп обещал Си Цзиньпину уважать принцип «одного Китая» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://interfax.com.ua/news/general/402330.html>
28. Шергін С. Кінець Транстихоокеанського партнерства? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/kinestranstikhookeanskogo-partnerstva/>
29. Трамп: США вийдуть із Транстихоокеанського партнерства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2016/11/161122_trump_announced_us_tpp_quit_or
30. Панування Китаю. До чого веде політика Трампа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/3807903-panuvannia-kytau-i-do-choho-vede-polityka-trampa>
31. Tharoor I. Trump kills TPP, giving China its first big win. The Washington Post. January 24, 2017 [Electronic resource]. — Mode of access: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/01/24/trump-kills-tpp-giving-china-its-first-big-win/?utm_term=.3a6c93e5b2b6
32. Толстов С. Самая важная встреча: что решат переговоры Трампа с Си Цзиньпином [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://apostrophe.ua/article/world/america/2017-04-06/samaya-vajnaaya-vstrecha-cto-reshat-peregovoryi-trampa-s-si-tszinpinom/11392>
33. США не планируют вывод войск из РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://onekorea.ru/2017/01/14/ssha-ne-planiruyut-vyvod-vojsk-iz-rk/>
34. Южная Корея и США подтвердили крепость двустороннего союза [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://k-window.com/politics/foreihn_policy/yuzhnaya-koreya-i-ssha-podtverdili-krepost-dvustoronnego-soyuza/
35. США та Південна Корея проводять найбільші в історії спільні військові навчання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/13/7046133/>
36. Программа администрации президента Трампа — 6 пунктов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://fakty.ictv.ua/ru/svit/svitovi-novyny/20170120-programa-administratsiyi-prezydenta-trampa-6-punktiv/>
37. U.S. Antimissile system goes live in South Korea. [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.nytimes.com/2017/05/02/world/asia/thaad-north-korea-missile-defense-us.html>
38. Pence M. US era of strategic patience with North Korea over. BBC News. April 17, 2017 [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.bbc.com/news/world-asia-39618573>
39. США хотят развязать войну с Северной Кореей: что следует ожидать в дальнейшем [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.facenews.ua/video/2017/303550/>
40. Китай решительно воспротивился появлению американских ПРО в Южной Корее [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://informburo.dn.ua/cgi-bin/iburo/start.cgi?info56=24628&page=1&lang=>
41. США и Китай назвали встречу Трампа и Си Цзиньпина полезной [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.interfax.ru/world/557462>
42. Donald Trump: Without Twitter, I would not be here — FT interview [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.ft.com/content/943e322a-178a-11e7-9c35-0dd2cb31823a>

43. Россия отправила войска на границу с КНДР [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <https://www.unian.net/world/1886716-rossiya-otpravila-voyska-na-granitsu-s-kndr-smi.html>

44. Китай вимагає від КНДР припинити ракетні і ядерні випробування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ny.ua/ukr/world/geopolitics/kitaj-zazhadav-vid-kndr-pripiniti-raketni-i-jaderni-viprobuvannja-1623809.html>

45. У Китаї підтвердили припинення імпорту вугілля з Північної Кореї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://economics.unian.ua/energetics/1787492-u-kitaji-pidtvrdili-pripinennya-importu-vugillya-z-pivnichnoji-koreji.html>

46. Pentagon chief says US goal in North Korea is diplomacy, not war [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.irishtimes.com/news/world/asia-pacific/pentagon-chief-says-us-goal-in-north-korea-is-diplomacy-not-war-1.3271450>

47. Borger J. North Korea attack on Guam could “quickly escalate into war” — James Mattis. The Guardian. 15 August, 2017. [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/14/north-korean-missiles-probably-engines-sourced-from-russia-or-ukraine-icbm>

48. US and South Korea to stage huge military exercise despite North Korea crisis [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/11/north-korea-us-south-korea-huge-military-exercise>

49. США не застосовуватимуть військову силу проти КНДР без згоди Південної Кореї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/198366>

REFERENCES

1. Dudko, I. (2012). USA strategic paradigm at the beginning of the 2010th years: dilemma of approaches and ways of realization. *Aktualnye problemy mizhnarodnykh vidnosyn (Urgent problems of international relations)*, 107(part 1), 46-53 (in Ukr.).

2. Clinton, H. (2011, October 11). America's Pacific Century. *Foreign Policy*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>

3. Clinton, H. R. *Remarks. Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities*. Honolulu, January 12, 2010. Retrieved from <http://m.state.gov/md135090.htm>

4. Clinton, H. R. *Remarks. America's Pacific Century. East-West Center*. Honolulu, November 10, 2011. Retrieved from <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>

5. *National security strategy*. Washington. May, 2010. Retrieved from http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

6. Barack, O.H. (2007, July/August). Renewing American Leadership. *Foreign Affairs*. Retrieved from <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>

7. *Administration's Vision of the U.S.- China Relationship*. Speech James B. Steinberg. Washington, DC. September 24, 2009. Retrieved from <http://www.state.gov/s/d/former/steinberg/remarks/2009/169332.htm>

8. *The National Military Strategy of the United States of America. Redefining America's Military Leadership*. February 8, 2011 Retrieved from http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf

9. *Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington. January 6, 2012. Retrieved from <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>

10. *The U.S. Strategic Rebalance to Asia: A defense perspective as delivered by Deputy Secretary of Defense Ashton B. Carter*. NY, August 01, 2012. Retrieved from <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1715>
11. Kiktenko, V.A. "Chinese dream" as a theory of a new stage of modernization of KNR (Chinese People's Republic). Retrieved from <http://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2016/06/06/Киктенко.pdf> (in Rus.).
12. *Russia has begun to build gas line «The Strength of Siberia»*. Retrieved from <http://korrespondent.net/business/economics/3412815-rossiya-nachala-stroyt-hazoprovod-syla-sybyry> (in Rus.).
13. *Russia gives back China one and a half of islands*. Retrieved from <http://www.kp.ru/daily/23383/33010/> (in Rus.).
14. *China supposes to expand cooperation with RF and opposes the sanctions of the West, said vise-premier of State Council of CPR Zhang Gaoli*. Retrieved from <http://korrespondent.net/world/3412843-kytai-vystupaet-protyv-sanktsiyi-v-otnoshenyy-rossyy> (in Rus.).
15. *China has promised to help Russia to overcome economic obstacles if it will not be able to do this itself*. Retrieved from http://censor.net.ua/news/317333/kitayi_poobeschal_pomoch_rossii_preodolet_ekonomicheskie_trudno_sti_esli_ona_ne_spravitsya_sama (in Rus.).
16. *National Security Strategy*. The White House. Washington. February 6, 2015. Retrieved from <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>
17. *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower*. March 13, 2015. Retrieved from <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>
18. *The rebalance to Asia: Why South Asia matters (Part 1)*. Bureau of East Asian and Pacific Affairs. Washington, DC. February 26, 2013. Retrieved from <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/02/205208.htm>
19. *The National Military Strategy of the United States of America. The United States Military's Contribution to National Security*. June 1, 2015. Retrieved from <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897/>
20. *Trump against Xi or Trump together with Xi*. Retrieved from <https://eadaily.com/ru/news/2016/11/18/tramp-protiv-si-ili-tramp-vmeste-s-si> (in Rus.).
21. *Pre-election program of Donald Trump*. Retrieved from <http://24news.com.ua/22848-predvybornaya-programma-donalda-trampa/> (in Rus.).
22. *Trump to order Mexican border wall and curtail immigration*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2017/01/24/us/politics/wall-border-trump.html?smid=tw-nytimes&smtyp=cur&r=0>
23. *Donald Trump Says NATO is 'Obsolete,' UN is 'Political Game'*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/politics/first-draft/2016/04/02/donald-trump-tells-crowd-hed-be-fine-if-nato-broke-up/>
24. Kurnyshova, Yu. *USA — China: conflict in three dimensions*. Retrieved from <https://dt.ua/international/ssha-kitay-konflikt-u-troh-vimirah-.html> (in Ukr.).
25. *Position of China towards Syria*. Retrieved from <http://dn.kiev.ua/poziciya-kitayu-shhodo-sirii.html> (in Ukr.).
26. *Trump open to shift on Russia sanctions, 'One China' Policy*. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/donald-trump-sets-a-bar-for-russia-and-china-1484360380>

27. *Trump promised Xi Jinping to respect 'One China' principle.* Retrieved from <http://interfax.com.ua/news/general/402330.html> (in Rus.).
28. Sherhin, S. *The end of Trans-Pacific partnership.* Retrieved from <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/kinec-transtikhookean-skogo-partnerstva/> (in Ukr.).
29. *Trump: USA will withdraw Trans-Pacific partnership.* Retrieved from <http://www.bbc.com/ukrainian/news/2016/11/161122-trump-announced-us-tpp-quit> or (in Ukr.).
30. *Domination of China. Where does the policy of Trump lead to?* Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/world/3807903-panuvannia-kytaui-do-choho-vede-polityka-trampa> (in Ukr.).
31. Tharoor I. (2017, January 24) Trump kills TPP, giving China its first big win. *The Washington Post*. Retrieved from: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/01/24/trump-kills-tpp-giving-china-its-first-big-win/?utm_term=.3a6c93e5b2b6
32. Tolstov, S. *The most important meeting: what will the negotiation of Trump with Xi Jinping decide.* Retrieved from <https://apostrophe.ua/article/world/america/2017-04-06/samaya-vajnaya-vstrecha-chto-reshat-peregovoryi-trampa-s-si-tszinpinom/11392> (in Rus.).
33. *USA isn't planning to withdraw armed forces from Republic of Korea.* Retrieved from <http://onekorea.ru/2017/01/14/ssha-ne-planiruyut-vyvod-vojsk-iz-rk/> (in Rus.).
34. *South- Korea and the USA have confirmed the strength of bilateral union.* Retrieved from: http://k-window.com/politics/foreihn_policy/yuzhnaya-koreya-i-ssha-podtverdili-krepost-dvustoronnego-soyuza/ (in Rus.).
35. *The USA and South Korea are carrying out the biggest in history armed exercises.* Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/03/13/7046133/> (in Ukr.).
36. *The program of President Trump administration — 6 points.* Retrieved from <http://fakty.ictv.ua/ru/svit/svitovi-novyny/20170120-programa-administratsiyi-prezydenta-trampa-6-punktiv/> (in Rus.).
37. *U.S. Antimissile system goes live in South Korea.* Retrieved from <https://www.nytimes.com/2017/05/02/world/asia/thaad-north-korea-missile-defense-us.html>
38. Pence M. (2017, April 17) US era of strategic patience with North Korea over. *BBC News*. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-asia-39618573>
39. *U.S. wants to unleash war with North Korea: what one ought to wait later on.* Retrieved from <https://www.facenews.ua/video/2017/303550/>(in Rus.).
40. *China has firmly opposed appearance of the U.S. Antimissile defense system in South Korea.* Retrieved from <http://informburo.dn.ua/cgi-bin/iburo/start.cgi?info56=24628&page=1&lang=> (in Rus.).
41. *U.S. and China announced meeting of Trump and Xi Jinping as useful.* Retrieved from <http://www.interfax.ru/world/557462> (in Rus.).
42. *Donald Trump: Without Twitter, I would not be here — FT interview.* Retrieved from <https://www.ft.com/content/943e322a-178a-11e7-9c35-0dd2cb31823a>
43. *Russia sent armed forces to the frontier with Korean People's Democratic Republic.* Retrieved from <https://www.unian.net/world/1886716-rossiya-otpravila-voyska-na-granitsu-s-kndr-smi.html> (in Rus.).
44. *China demands Korean People's Democratic Republic to stop rockets and nuclear tests.* Retrieved from <http://nv.ua/ukr/world/geopolitics/kitaj-zazhadav-vid-kndr-pripiniti-raketni-i-jaderni-viprobuvannja-1623809.html> (in Ukr.).
45. *Cassation of coal import from North Korea was confirmed in China.* Retrieved from <https://economics.unian.ua/energetics/1787492-u-kitaji-pidtvverdili-pripinennya-importu-vugillya-z-pivnichnoji-koreji.html> (in Ukr.).

46. *Pentagon chief says US goal in North Korea is diplomacy, not war*. Retrieved from <https://www.irishtimes.com/news/world/asia-pacific/pentagon-chief-says-us-goal-in-north-korea-is-diplomacy-not-war-1.3271450>

47. Borger J. (2017, August 15) North Korea attack on Guam could “quickly escalate into war” — James Mattis. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/14/north-korean-missiles-probably-engines-sourced-from-russia-or-ukraine-icbm>

48. *US and South Korea to stage huge military exercise despite North Korea crisis*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/11/north-korea-us-south-korea-huge-military-exercise>

49. *U.S will not strike North Korea without South Korea's consent*. Retrieved from <http://tyzhden.ua/News/198366>

УДК 342.1+378 (477)

Калінічева Г.І.*,

кандидат історичних наук, доцент,
ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая»
м. Київ, Україна, kaligali@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Аналізуються проблеми самовизначення українського суспільства та складові збереження національної ідентичності у системі вищої освіти України у процесі її інтеграції до європейського освітнього простору. Вказується на глобалізаційні виклики, які постали перед Україною, та наголошується на необхідності своєчасних і адекватних відповідей усіх галузей суспільного життя, зокрема, освітньої системи як соціального інституту, що формує людський капітал. Акцентується увага на суперечливості ідентифікаційних процесів в Україні, що відбиваються на освітній системі. Вказується на визначальну роль держави у формуванні науково-обґрунтованої гуманітарної політики, спрямованої на формування національної ідентичності. Наголошується, що особливе місце в її реалізації має посідати університетська освіта, яка здійснює формування особистості фахівця. Автором аналізується феномен інтернаціоналізації вищої освіти та проблеми і виклики, які постають перед вищою освітою України на сучасному етапі: висока конкуренція освітніх систем, освітня еміграція, зміна ціннісних орієнтирів. Пропонуються конкретні заходи, спрямовані на оновлення змісту університетської освіти та збереження національної самобутності вищої освіти України у процесі її інтернаціоналізації.

Ключові слова: національна ідентичність, вища освіта, інтернаціоналізація, глобалізаційні виклики, українське суспільство.

Аннотация. Анализируются проблемы самоопределения украинского общества и составляющие сохранения национальной идентичности в системе высшего образования Украины в процессе ее интеграции в европейское образовательное пространство. Указывается на глобализационные вызовы, стоящие перед Украиной, и подчеркивается необходимость своевременных и адекватных ответов всех отраслей общественной жизни, в частности образовательной системы как социального института, который формирует человеческий капитал. Акцентируется внимание

* Kalinicheva H. I., Ph. D. in History, Associate professor, Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University. Kyiv, Ukraine. kaligali@ukr.net.

THE PROBLEMS OF PROTECTION OF NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF ITS INTERNATIONALIZATION

на противоречивости идентификационных процессов в Украине, которые отражаются на образовательной системе. Указывается на определяющую роль государства в формировании научно-обоснованной гуманитарной политики, направленной на формирование национальной идентичности. Отмечается, что особое место в ее реализации должно занимать университетское образование, которое осуществляет формирование личности специалиста. Автором анализируется феномен интернационализации высшего образования, а также проблемы и вызовы, возникающие перед высшим образованием Украины на современном этапе: высокая конкуренция образовательных систем, образовательная эмиграция, изменение ценностных ориентиров. Предлагаются конкретные меры, направленные на обновление содержания университетского образования и сохранения национальной самобытности высшего образования Украины в процессе ее интернационализации.

Ключевые слова: национальная идентичность, высшее образование, интернационализация, глобализационные вызовы, украинское общество.

Abstract. The problems of self-determination of Ukrainian society and the components of the retention of national identity in the system of higher education of Ukraine in the process of its integration into the European educational space are analyzed. It points to the globalization challenges faced by Ukraine, and emphasizes the need for timely and adequate responses from all sectors of society, in particular the educational system as a social institution that forms human capital. The emphasis is on the contradictory nature of the identification processes in Ukraine that are reflected in the educational system. The article indicates the key role of the state in shaping a scientifically grounded humanitarian policy aimed at forming a national identity. It is noted that university education, which forms the personality of a specialist, should have a special place in its implementation. The author analyzes the phenomenon of internationalization of higher education and the problems and challenges that higher education faces in Ukraine at the modern stage: high competition of educational systems, educational emigration, change of value orientations. Specific measures are proposed to update the content of university education and preserve the national identity of higher education in Ukraine in the process of its internationalization.

Key words: national identity, higher education, internationalization, globalization challenges, Ukrainian society.

Постановка проблеми. Вплив глобалізаційних викликів на всі сторони життя українського суспільства ставить його перед цивілізаційним вибором: або трансформуватися та інтегруватися до європейського культурно-цивілізаційного простору, або зазнати катастрофічної деструкції. Цивілізаційний вибір України детермінує перегляд питання своєї національної ідентичності та відмову вважати себе частиною російського імперського світу та євразійської цивілізації. В умовах анексії Росією АР Крим та окупації третини Донбасу актуалізується проблема формування та утвердження української ідентичності, зміцнення внутрішньонаціональних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації, народу. Процес інтернаціоналізації вищої освіти, як складова її системної модернізації, ставить на порядок денний проблеми збереження національної ідентичності вітчизняної освітньої системи, а отже, обумовлює важливу соціальну функцію вищої освіти — навчання і виховання молодого покоління на засадах патріотизму та єдності навколо спільних національних цінностей. Адже освіта, як соціальний інститут в цілому, і вища освіта зокрема, здійснює формування людського капіталу й є важливим фактором розбудови української ідентичності та складовою національної безпеки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми національної ідентичності та етногенезу в українській соціогуманітаристиці досліджувалися фахівцями різних галузей: історії, політології, філософії, соціології. Значна увага в роботах українських учених приділяється з'ясуванню сутності феномену іден-

тичності, його тлумаченню з позицій різних суспільних наук і наукових парадигм, аналізу зв'язку між ідентифікаційними процесами із процесами соціальної трансформації, інтеграції суспільства, інституційними та соціокультурними змінами тощо. З-поміж вітчизняних науковців, які наголошують на об'єктивних чинниках виникнення та розвитку національної ідентичності можна виокремити роботи О. Антонюка, І. Варзара, Т. Возняка, О. Гараня, С. Грабовського, Я. Грицака, Г. Касьянова, А. Колодій, І. Кресіної, С. Кульчицького, І. Кураса, Ю. Левенця, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, В. Наулка, М. Обушного, М. Ожевана, І. Онищенко, М. Поповича, І. Рафальського, М. Розумного, С. Римаренка, А. Ручки, М. Рябчука, В. Смоля, М. Степика, П. Толочка, Н. Хамітова, Ю. Шаповала, Л. Шкляра, В. Шинкарука, М. Шульги та ін.

Проблеми розвитку та інтернаціоналізації вищої освіти України знайшли своє висвітлення в роботах В. Андрущенка, А. Бойко, С. Вербицької, Л. Горбунової, Л. Губерського, М. Дебич, С. Калашнікової, О. Козієвської, М. Козловця, К. Корсака, В. Кременя, М. Кудрі, С. Курбатова, В. Огнев'юка, А. Сбруєвої, І. Степаненко, Ж. Таланової, В. Ткаченка, Т. Фінікова, А. Чирви, Ж. Чернякової та ін. Проте, проблема національної ідентичності вищої освіти в контексті процесу інтернаціоналізації є відносно новою для вітчизняних дослідників.

Мета статті. З огляду на комплексний характер дослідження, метою статті є аналіз проблем формування національної ідентичності в українському суспільстві та у національній системі вищої освіти і визначення напрямів збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті її інтернаціоналізації.

Основні результати дослідження. Сьогодні Україна опинилася у вирі геополітичного протистояння та боротьби двох тенденцій — модернізації та архаїзації, «не маючи належної резистентності до зовнішніх чинників та міцної внутрішньої організації, яка б забезпечила належну відповідь на цей історичний виклик» [1, с. 18, 19]. Реалізація євроінтеграційної стратегії України не може бути дуже швидким і безболісним процесом для усіх сфер суспільного життя. Відповідно, йдеться про адекватну відповідь на виклики інтеграції, інтернаціоналізації та демократизації, що мають об'єктивний та універсальний характер, але при цьому вимагають творчого підходу щодо винайдення власного *modus vivendi*.

Нині Україна проходить вирішальний момент національного самовизначення, пов'язаний із: а) формуванням колективної суб'єктності та пов'язаної з нею ідентичності; б) оформленням власної моделі самоорганізації та пов'язаних із нею форм господарювання, владарювання та культурного самовираження [1, с. 11]. Поняття «національна ідентичність» у сучасному науковому дискурсі має два аспекти: 1) йдеться про етнічну націю; 2) йдеться про націю громадянську (політичну) [2, с. 30]. Під національною ідентичністю науковці розуміють широкий комплекс індивідуалізованих і неіндивідуалізованих міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутною спільнотою, що має свою історію, територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, об'єкти поклоніння, національну ідею [3]. Показово, що за даними соціологічних опитувань Центру Разумкова, 56% респондентів вважають найприйнятні-

шим для себе громадянське визначення української нації як спільноти всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності [4, с. 13], що свідчить про те, що ціннісним складником самоідентифікації українців стають універсалістські європейські цінності. Водночас, дослідники акцентують увагу на суперечливості ідентифікаційних процесів в Україні [5, с. 257].

Ми розглядаємо національну ідентичність як факт усвідомленої приналежності до спільноти і поділяємо думку Т. Воропаєвої, що «...українська національна ідентичність пов'язана з почуттями приналежності та співпричетності до України, до її національних інтересів та базових цінностей українського народу, які ніколи не суперечили європейським цінностям» [6, с. 13-14].

Україна сьогодні підійшла до такого етапу своєї історії, коли розв'язання проблем політичного та соціально-економічного розвитку нерозривно пов'язане з питаннями про ціннісні, моральні, психологічні принципи усіх видів суспільного буття. Нині практично всі національні системи вищої освіти поставлені перед вибором: чи намагатися зберегти власні традиції, надбання, стандарти і цінності, ризикуючи залишитися на узбіччі суспільного розвитку, чи поступитися наступу більш динамічних, інноваційних і конкурентоспроможних освітніх моделей, втративши значну частину власної ідентичності.

В українському суспільстві триває складний процес зміни цінностей у всіх сферах. За даними Інституту соціології НАН України, протягом десятиліть 40% респондентів відповідали, що їм не вистачає норм і цінностей, які об'єднували б державу і суспільство [7, с. 279]. Водночас, близько третини (32%) населення сприймає систему нових цінностей, що склалася в Україні за роки незалежності; значна частка (44%) опитаних не сприймає цю систему цінностей і близько чверті (24%) не визначилися. Найбільше тих, хто сприймають систему цінностей, що склалася в Україні за роки незалежності, в західних областях із поступовим зменшенням по лінії Центр і Схід — Південь — Донбас. Узагальненим показником культурно-цивілізаційної належності особистості є її культурна самоідентифікація. Як у країні в цілому (84%), так і в окремих її регіонах (Захід — 96%, Центр — 91%, Схід — 82%, Південь — 74%, переважна більшість населення ідентифікує себе з українською культурою. Неоднозначністю культурної ідентифікації відрізняється від інших регіонів Донбас: 49% зараховують себе до української, 29% до російської, 5% до іншої культури, а 16% не визначилися. При цьому ідентифікація з українською культурою зростає з пониженням віку респондентів і, навпаки, з російською культурою ідентифікують себе більше респондентів старшого віку [8]. В нинішніх умовах зовнішньої військової загрози відбулися стрімкі світоглядні зміни та кардинальні зрушення в системі ціннісних орієнтацій. Домінуючою потребою у структурі ціннісних орієнтацій є безпека, збереження держави, її єдність і стійкість, що підтверджують соціологічні дослідження [9].

У нинішньому українському суспільстві має місце явище аномії — стану суспільства, коли відбувається розпад системи суспільних цінностей, відсутні чіткі правила і норми поведінки, коли нова ієрархія цінностей ще не склалася. Цей стан породжує моральну нестійкість особистості, дезорганізовує суспільні структури, порушує суспільну рівновагу [5, с. 119]. Згідно результатів досліджень Інституту соціології НАН України, індекс аномійної деморалізованості українського суспільства протягом двадцяти років залишається майже незмін-

ним і тримається на рівні 13 балів за 18-бальною шкалою [7, с. 553], а останнім часом, в умовах війни, яка за визначенням є аномійним явищем, зростає ще більше.

За цих умов посилюється роль науково-обґрунтованої державної гуманітарної політики, спрямованої на формування національної ідентичності. Політика ідентичності трактується вченими як система цілей і заходів, здійснюваних суб'єктом реалізації політики задля створення таких умов, за яких особа ідентифікувала б себе з національною державою та/або з відповідним наддержавним утворенням [10]. Особливе місце у її реалізації посідає освітня система, зокрема, система вищої освіти, орієнтована на формування особистості фахівця. Адже саме вища освіта безпосередньо впливає на формування світоглядів, інтересів, цілей, бажань, розуміння й підтримку або заперечення тих чи інших соціально-політичних явищ і процесів. Суспільство підтримує своє існування завдяки освіті, за допомогою якої його громадяни соціалізуються через засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності та норми. Саме через систему освіти поширюються цінності та світоглядні орієнтири, які стають основою європейської ідентичності [11, с. 470].

Якщо передачу досвіду від покоління до покоління та зміну еліт можна охарактеризувати як горизонтальний канал пошуку ідентичності, то проблему збереження національної ідентичності освіти в контексті інтернаціоналізації доцільно розглядати як вертикальний вектор, від загального до індивідуального.

Процес інтернаціоналізації освітньої галузі України як складова системної модернізації, ставить на порядок денний необхідність змістовного оновлення національної системи вищої освіти відповідно до вимог часу. І хоча зміни в освітніх сферах не передбачають нівелювання національних особливостей і пріоритетів та мають розглядатися не як загроза, а як додаткові можливості, проте в умовах уніфікації та глобалізації актуалізується проблема іншої, не менш важливої суспільної тенденції — збереження та ствердження національної ідентичності, орієнтації на національні пріоритети, цінності та культурні традиції.

Інтернаціоналізація освіти є культурним феноменом, що дозволяє виявити глибинні напрями розвитку сучасної освіти в світі з урахуванням культури і традицій, і тому стає важливою складовою освітньої політики країн. Складовими інтернаціоналізації освіти є розширення доступності вищої освіти, універсалізація знань, поява міжнародних стандартів якості, посилення інноваційного характеру вищої освіти, розширення і зміцнення міжнародного співробітництва. На переконання Дж. Найта й М. Ван дер Венде, «інтернаціоналізація — це перш за все інновація у сфері освіти, спосіб підвищення якості освітньої послуги» [12, р. 41]. Одним із елементів інтернаціоналізації вищої освіти можна вважати реалізацію концепції ключових проблем як змістовної основи освіти, орієнтованої на майбутнє, яку сформулював сучасний німецький вчений Вольфганг Клафкі. За його баченням, важливого значення у цьому процесі набувають проблеми всього суспільства, які мають наднаціональний характер, всесвітнє значення і стосуються кожної людини [13, S. 56–57].

Зміни в сфері вищої освіти не тільки надають відповіді на виклики глобальної конкуренції, а й передбачають важливі інструменти міжнародної співпраці. Водночас, ми поділяємо думку науковців щодо оцінки спільних для більшості

країн стратегічних проблем у процесі інтернаціоналізації вищої освіти, а саме в: 1) існуванні конкуренції між регіонами світу, а також з боку нових постачальників освітніх послуг щодо залучення студентів, дослідників і фахівців; 2) необхідності досягнення та підтримання такого рівня конкурентоспроможності, який забезпечив би залучення студентів і дослідників з інших регіонів світу для подолання нестачі науковців у регіоні або країні, а також для вирішення проблеми старіння професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів; 3) активізації процесу інтернаціоналізації при збереженні культурного різноманіття як специфічної регіональної характеристики; 4) посиленні загальної привабливості регіону або країни для стимулювання мобільності студентів і викладачів з інших країн світу [14, с. 68-69].

Серед найбільших проблем інтернаціоналізації вищої освіти — обмеження доступу до інтернаціональної освіти студентів із недостатніми фінансовими можливостями, загальна комерціалізація освіти та зміна системи цінностей, на які буде орієнтуватися людство і які має враховувати освітньо-виховна система будь-якої країни.

Очевидно, що глобалізація — це не тільки тенденція до єдності світу, а й до загострення (в цивілізованих рамках) конкуренції декількох цивілізаційних проєктів, що пропонуються державами — світовими лідерами, кожен з яких претендує на роль глобальної матриці. По суті, глобалізація виступає зовнішнім проявом і незамаскованою формою прикриття інтересів найбільш розвинених країн. «В результаті сучасний світ є світом боротьби цивілізаційних проєктів наддержав і тих держав, яких вони втягують у свою орбіту. Це формує новий сценарій світоустрою, в якому одні країни чітко визначають своє право бути суб'єктами і режисерами геополітики, тоді як іншим відводиться беззаперечна роль об'єктів, що використовуються для впливу на суб'єктів-конкурентів», — резюмують вітчизняні вчені [5, с. 136]. Тому створення загальноєвропейського освітнього простору, окрім підвищення якості освіти до світового рівня, посилення його конкурентоздатності з американською та азійською освітніми системами, має на меті реалізацію й інших завдань: реконфігурацію національних ідентичностей країн-членів ЄС і формування наднаціональної європейської ідентичності.

Для України, яка обрала євроінтеграційну стратегію, в умовах глобалізації не зменшується, а навпаки, актуалізується необхідність вироблення адекватної реакції на можливості та виклики, які пов'язані з інтеграційними процесами. Зокрема, зворотною стороною інтернаціоналізації освіти в Україні, є активна «освітня еміграція», що переконливо доводить невідповідність сучасної університетської підготовки суспільним очікуванням. При цьому українська молодь обирає не потужні й визнані світові університети, а вищі навчальні заклади країн Східної Європи, в яких освіта розвивається паралельно із прогресивним демократичним розвитком самих країн [14, с. 82]. Водночас, іноземців, що навчаються в українських вищих навчальних закладах, значно менше, ніж кількість наших співвітчизників, які здобувають освіту в зарубіжних університетах.

Причини такого явища мають соціально-економічний, політичний, правовий, психологічний, освітній виміри. Послугуючись методологією Й. Шумпетера для аналізу економічних процесів в Україні, можна констатувати, що «творча руйнація» в Україні була значною мірою реалізованою [15; 16]. Нестабільність

соціальної структури через низький відсоток середнього класу є одним із чинників цивілізаційної невизначеності. Політична, ідеологічна і загалом життєва розгубленість, породжена невпевненістю щодо своєї долі, спонукають українців шукати кращої долі в інших країнах [17, с. 29]. На думку науковців, у короткостроковій перспективі очікується зростання інтенсивності трудової міграції за кордон, збільшення частки кваліфікованих фахівців і молоді серед мігрантів та посилення тенденції переходу тимчасової трудової міграції в постійну форму. [5, с. 109].

Важливою складовою оздоровлення українського суспільства та розвитку освітньої галузі у процесі інтернаціоналізації має стати активне впровадження сучасних міжнародних стандартів освіти й науки. Формування особистісних і професійних якостей студентської молоді в Україні мають спиратися на усвідомлення світових тенденцій викладання матеріалу і практичного втілення здобутих знань, умінь і навичок. Це, у свою чергу, детермінує перехід української освіти і науки на новий управлінський рівень, підвищення якості надання освітніх послуг, її фактичну, а не декларативну інтеграцію та інтернаціоналізацію поряд зі збереженням національної ідентичності. Адже втрата специфіки, особливостей національної освіти для України матиме надто не прогнозовані, а то й негативні наслідки, що є об'єктивною реальністю, а не гіперболізацією ситуації.

Складовою інноваційного розвитку університетської освіти у процесі інтернаціоналізації має стати активна взаємодія освіти, бізнесу і держави (модель «потрійної спіралі» Г. Іцковіца). Внаслідок зростання ролі знання й інформації, центральна роль у триплексі «університет — влада — бізнес» має належати оновленим університетам, які стають провідними центрами спрямування та реалізації державної інноваційної політики [18]. Особливостями функціонування моделі «потрійної спіралі» («академічного капіталізму») є засвоєння студентами (особливо магістрами) базових компетентностей інноваційної діяльності через їх включення у відповідні практики [19; 20]. В Україні, на жаль, поки що бракує не лише доброї волі держави, а й законодавчих заохочень для дрібного й середнього бізнесу.

У цьому зв'язку, завданням системи вищої освіти України в процесі інтернаціоналізації освітньої системи є подолання низки суперечностей між традиційними підходами до навчання у вищій школі і новими соціально-економічними вимогами суспільства; між обмеженими в часі термінами навчання і зростаючим обсягом наукової інформації [21]. На часі — не тільки підготовка висококваліфікованих фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці, здатних адекватно реагувати на виклики часу, але й виховання патріотів своєї країни з високою громадянською позицією та соціальною відповідальністю, орієнтованих на збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства.

В умовах постійної диференціації наукового знання постала необхідність у розширенні змісту освіти, застосуванні особистісно-орієнтованої моделі освіти, посиленні уваги до фундаменталізації, систематизації, гуманітаризації освітнього процесу. У центрі уваги університетської освіти має бути студентоцентризм та компетентнісний підхід з метою всебічного розвитку особистості студента та формування у нього фахових компетентностей і національної самосвідомості.

Одним із проблемних питань збереження національної ідентичності національної вищої освіти є визначення критеріїв професійної компетентності, які фактично заперечують традиційну для української освіти культуроцентричність, породжуючи сумніви щодо цінності фундаментальної підготовки в системі вищої освіти, практично не розглядаючи виховання як функцію вищої школи. Нині серед освітян досить чітко вираженою є позиція щодо необхідності збереження культуроцентричності вищої освіти в країні [22, с. 325–360; 23, с. 279–289]. Поряд з цим, дедалі частіше в освітньому середовищі лунають ідеї про національну самодостатність вітчизняної освітньої галузі. Зауважимо, що ілюзія повної самодостатності, можливо, якийсь період може слугувати ресурсом для виживання університетської освіти України. Однак в умовах інтеграції вищої освіти до європейського освітньо-наукового простору він швидко вичерпується. Самоізоляція від процесів, які розвиваються в Європі і світі, є гальмівним чинником у розвитку будь-якого вищого навчального закладу.

Вищевказані чинники детермінують необхідність вироблення державної політики забезпечення якості вищої освіти та збереження національної ідентичності, яка має впроваджуватися у систему вищої освіти України та в процес виховання студентської молоді. Переконані, що якість освіти вимірюється не обсягом інформації (знань), які отримала людина, а забезпечується змістом етичних і педагогічних принципів, цілісним освітньо-виховним процесом, під час якого формується гармонійна особистість громадянина-патріота. У молодіжному середовищі, у т. ч. й серед студентства, національна ідентичність виявляється у наявності чи відсутності соціального оптимізму, оцінці власних життєвих перспектив, у настроях найближчого оточення, бажанні самореалізуватися у своїй країні тощо [24].

Концептуальні засади формування національної ідентичності в освітній системі України знайшли своє відображення в законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), указі Президента «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» (2015), низці інших нормативно-правових документів МОН України тощо.

Нині перед Україною, на думку М. Хроха, стоять ті ж самі завдання, що і сто років тому. Йдеться про спільну історичну пам'ять, щільність та інтенсивність мовних і культурних зв'язків та про загальну рівність людей, організованих у громадянське суспільство [25, с. 124]. Сьогодні сучасне українське суспільство в цілому та вітчизняна освіта як соціальний інститут, що відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості зокрема, має одночасно розв'язати дві проблеми: зберегти спільне історичне минуле та об'єднатися навколо розбудови спільного майбутнього.

Аналізуючи державну політику пам'яті за останні 25 років, дослідники вказують, що вона коливалася залежно від фактора персоніфікації та безпосередньо залежала від того, хто перебував при владі, насамперед на президентській посаді. На думку науковців, «безсистемність політики пам'яті загострювала почуття невизначеності, відсутності цілісного уявлення у суспільстві про минуле, створювала можливість періодично змінювати «карту пам'яті», відповідно до якої суспільству пропонувалося оцінювати свою історію» [26]. Вирішення цієї проблеми полягає у приведенні політики пам'яті у відповідність до стратегії гума-

нізації соціокультурної сфери України, зокрема — у деміфілогізацію комуністичного періоду.

У процесі формування національної ідентичності важливу роль відіграє національний компонент у змісті професійної підготовки фахівця, який має бути представлений змістом навчального матеріалу, та виступати потужним чинником національної ідентифікації студентів, оскільки має бути спрямований, насамперед, на підвищення рівня когнітивної складової національної ідентичності.

За цих умов зростає значущість особистості викладача як транслятора та основного джерела національних цінностей. У процесі збереження національної ідентичності освітньої системи кадрова політика набуває особливого значення з метою недопущення поширення антиукраїнської пропаганди та міфологем «руського мира» в школах й університетах. Кадровий ресурс має формуватися на засадах патріотизму, відданості своїй справі й послідовної громадянської позиції.

Життя в сучасному українському плюралістично-безідейному суспільстві, в якому національна ідея — лише предмет наукового дискурсу, а не наріжний камінь державотворення, актуалізує як ніколи домінування в освітньо-виховному процесі національного аспекту. Серед вихідних принципів збереження національної ідентичності вищої освіти України має бути принцип національної спрямованості, національного самовизначення освітнього процесу, що підкреслює органічний зв'язок освіти з національною історією, традиціями, її роль у збереженні та збагаченні культури українського народу, формуванні національної ідентичності.

Для цього потрібно подолати недостатню поінформованість українського суспільства (особливо на Півдні і Сході держави) щодо питань власної історії, походження, мовних витоків, якими породжується однобічно-компліментарне бачення ролі Росії в історії України, ототожнення помітною часткою громадян України з російським культурним полем, популярність серед них базових історичних і політичних міфів радянської доби, риторики православного месіанізму (Україна як «держава, що не відбулася», «братерство українців і росіян», «один народ», «єдиний православний простір», «природні економічні взаємини» тощо) [27]. Ключове місце в утвердженні національної ідентичності має посісти освітня система України, особливо на Півдні та Сході України, де ще домінує російська мова, а почасти і неорадянський (москвофільський) національний наратив. Саме на вищу освіту й науку України покладаються завдання передачі певних смислів, настанов, патернів і мислеобразів у процесі формування національної самосвідомості.

Чільне місце в навчально-виховному процесі потрібно відводити національному вихованню студентської молоді, головною метою якого має бути формування національної свідомості, активної громадянської позиції, моральних якостей і духовних запитів. Громадянське та патріотичне виховання студентів, як складові національного виховання, мають слугувати реалізації засадничих принципів вищої освіти, спрямованих на підготовку конкурентоспроможного на національному та міжнародних ринках праці фахівця з ґрунтовними професійними знаннево-практичними досягненнями, високим рівнем національної свідомості та духовної культури, громадянськості та патріотизму. Хочеться вірити, що випускники українських університетів будуть не тільки патріотами Україн-

ської держави, але й активними провідниками української національної ідеї у світі.

Нагальною вимогою збереження національної ідентичності освітньої галузі є гуманітаризація та гуманізація вищої освіти, зміст якої має орієнтуватися на підготовку гармонійно розвинутої особистості фахівця з гуманістичним світоглядом і культурою, моральними та естетичними цінностями, любов'ю до власної Батьківщини та поваги до народів і культур світу, забезпечення гідності й самореалізації людини. Цьому, серед іншого, має слугувати створення сприятливого освітнього середовища для розвитку й збереження національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів, реалізація особистісного підходу до організації освітнього процесу, довірлива, відкрита, спільна діяльність студентів і викладачів на партнерських засадах, активна взаємодія з різними громадськими об'єднаннями, соціальними організаціями, що забезпечують додаткові можливості для навчання, наявність умов для вільної комунікації.

Під гідною самореалізацією особистості студента ми розуміємо розкриття його життєвого потенціалу в усіх вимірах, що робить його креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства людиною. На державному рівні гасло «гідна самореалізація людини — сильна країна» має стати фундаментальною умовою гарантування національної безпеки та самого існування України як незалежної держави. У свою чергу, це потребує реформування організації науково-освітньої й наукової діяльності з оперттям на наступні принципи: 1) збалансований розвиток і взаємодія природничо-технічного та соціогуманітарного знання — для недопущення соціогуманітаристики на інструмент ідеологічних маніпуляцій і протистояння; 2) реальне поєднання теорії та практики, яке має позначитися гнучким стимулюванням діяльності креативних освітян і науковців за ясними та прозорими критеріями — як за оригінальністю ідей та підходів, так і за їх відповідність резонансним проблемам людини та соціуму; 3) особистісно-орієнтована та інноваційна парадигма освіти й науки, яка базується не на запам'ятовуванні вже існуючих теорій та підходів, а на здатності використовувати їх і створювати нові [5, с.145].

Гуманітаризація освітньої галузі має спиратися на рішучі зміни у гуманітарній сфері на державному рівні. Такі зміни розпочалися у 2017 р. у культурній та інформаційній політиці, в освіті, в ставленні до історії. Саме україноцентрична гуманітарна державна політика на всіх рівнях робить Україну пізнаваною у світі. Україноцентризм як державна політика надає Україні власне обличчя та формує національну ідентичність у її молодих громадян.

Серед засад збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті інтернаціоналізації особливого значення набуває неухильне дотримання законів України «Про вищу освіту» (2014) та «Про освіту» (2017) в частині використання української мови в освітньому процесі як державної. Мова тісно переплітається з національною культурою та національною ідентичністю, адже історія будь-якої мови збігається з історією конкретного народу та його культури, а будь-яка мова є національною ознакою та маркером ідентичності. Ми поділяємо думку науковців, що у наш час проблема української мови як єдиної державної мови та мови засобів масової інформації є настільки гострою, що постає на рівні питання національної безпеки держави [6, с. 14]. Так, за даними опитування, проведеного Центром Разумкова у 2016 р., 44% респондентів

розмовляють вдома українською мовою, 5% — переважно українською, 13% опитаних — російською мовою, 11% — переважно російською, а 25% громадян спілкуються вдома іноді українською, іноді — російською [4, с. 8.]. Виправленню такої ситуації має слугувати подолання імперської традиції вважати українську мову й культуру символом примітивізму, відсталості та недорозвиненості.

Нагальним завданням у контексті збереження національної ідентичності вищої освіти постає формування потреби в студентів спілкуватися державною мовою та користуватися україномовними підручниками, навчальними посібниками, методичними матеріалами. Цьому має слугувати зміна методики викладання української мови — від системно-описової до комунікативно-діяльнісної, акцентування уваги не стільки на запам'ятовуванні студентами системи правил, скільки розумінні ними закономірностей їх функціонування, універсальності й вживаності української мови в різних життєвих ситуаціях та формування комунікативних умінь і навичок. Культурна консолідація та підтримка, зміцнення й поширення української мови як єдиної державної є умовою її виживання та державного мовного самоствердження, ключовим чинником єднання населення в межах унітарної країни.

Важливою складовою збереження національної ідентичності вищої освіти України є посилення уваги до суспільствознавчої підготовки студентів вищих навчальних закладів. З огляду на це, особливої уваги та підтримки потребують історичні, правові, громадянознавчі дисципліни, що забезпечують формування певних компетентностей для виконання важливих стратегічних функцій, реалізація яких значною мірою визначає їхнє пізнавальне, ціннісне, духовне, просвітницьке, виховне та загальнокультурне значення.

Збільшення кількості курсів та академічних годин на викладання суспільствознавчих дисциплін сприяє формуванню загальнокультурної, громадянської, правової компетентностей студентів, патріотизму та формуванню громадянської позиції. Саме суспільствознавчі дисципліни формують громадянську відповідальність як найбільш виразний прояв соціальної відповідальності, який виховується разом з такими якостями особистості, як розвинені й чіткі світоглядні позиції, патріотизм, глибокі знання щодо устрою суспільства, його історії, політичної, економічної, соціальної, соціокультурної структури, а також високою політичною культурою.

Переконані, що без формування у молоді національної ідентичності та патріотизму всі кошти на її освіту можуть виявитися прямими втратами держави, батьків, суспільства.

Висновки.

1. Стратегічним пріоритетом державної освітньої політики має бути україноцентризм та людиноцентризм (студентоцентризм). Завдання національної освітньої системи полягає у формуванні молодого потенціалу нації, яка постійно навчається, засвоюючи європейські демократичні цінності і зберігаючи при цьому національну самобутність. У процесі інтернаціоналізації ця стратегія має докорінно змінити передусім ціннісний і мотиваційний потенціал освіти, зробити її особистісно значущою для кожної людини й суспільства.

2. Збереження національної ідентичності вищої освіти у процесі її інтернаціоналізації є запорукою збереження кращих традицій і досвіду національної вищої освіти, а також важливим чинником формування духовно-інтелектуального

потенціалу нації, соціокультурного простору України та ціннісної системи. Національно спрямоване навчання та виховання у системі вищої освіти мають слугувати консолідації українського суспільства, захисту національного освітнього та культурного простору від негативних глобалізаційних впливів, виробленню адекватних відповідей на виклики часу.

3. Збереження національної ідентичності вищої освіти є найпотужнішим механізмом зворотнього зв'язку, завдяки якому набутий інтелектуальний капітал повертається випускниками вузів суспільству та сприяє соціально-економічному поступу України.

4. Розбудова високотехнологічної економіки та соціально-правової української держави, національно орієнтована вища освіта та створення в країні умов для реалізації творчого потенціалу студентської молоді мають забезпечити гідне місце нашої країни в числі європейських держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: монографія / М. М. Розумний. — Київ : НІСД, 2016. — 196 с.
2. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. — Київ : Основи, 1994. — 224 с.
3. Нагорна Л. П. Ідентичність національна / Л. П. Нагорна // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України. — Київ : Наук. думка, 2005. — Т. 3: Е–Й. — 672 с. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna. — Назва з екрана.
4. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості : інформ.-аналіт. матеріали до фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики», 7 черв. 2016 р. — Київ : Центр Разумкова, 2016. — 97 с.
5. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : нац. доп. / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський [та ін.] ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Київ : НАН України, 2016. — 284 с.
6. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа української ідентичності / Т. Воропаєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2007. — Вип. 11. — С. 13–17.
7. Українське суспільство 1992–2012: стан та динаміка змін : соціол. моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — Київ : Ін-т соціології НАН України, 2012. — 660 с.
8. Чепурко Г. Культурна ментальність цивілізаційного вибору / Г. Чепурко // Українське суспільство: моніторинг соц. змін. — Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. — Вип. 2. — С. 31–39.
9. Украинцы все меньше боятся безработицы и безденежья, и все больше — распада страны [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — 2014. — 11 жовт. — Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/ukraincy-vse-menshe-boyatsya-bezraboticy-i-bezdenezhya-i-vse-bolshe-raspada-strany-155595_.html
10. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша — Київ : НІСД, 2008. — 288 с.

11. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М. А. Козловець. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. — 558 с.
12. Söderqvist M. Internationalization and its Management at Higher Education Institutions. Applying Conceptual, Content and Discourse Analysis: e-version / Söderqvist M. — Helsinki, 2007. — 271 p.
13. Klafki W. Neue Studien zur Bildungstheorie und Didaktik. Zeitgemäße Allgemeinbildung und kritisch-konstruktive Didaktik / Klafki Wolfgang. — 4 Auflage. — Weinheim : Beltz, 1996. — 327 S.
14. Інтернаціоналізація вищого образования (тенденции, стратегии, сценарии будущего) : монографія / М. Л. Арганович, В. А. Галичин, Н. Е. Боровская, Н. В. Гороховатская [и др.] ; Нац. фонд подготовки кадров. — М. : Логос, 2010. — 280 с.
15. Yegorov I. Schumpeterian Creative Destruction: the Case of Ukraine / I. Yegorov // Rediscovering Schumpeter // Carayannis E., Ziemnowicz Ch. [eds.]. — Palgrave-Macmillan, 2007. — P. 409–431.
16. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку : дослідж. прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та екон. циклу / Йозеф Шумпетер ; пер. [з англ.] В. Старка. — Київ : Києво-Могилянська акад., 2011. — 242 с.
17. Зовнішня трудова міграція населення України. — Київ : Укр. центр соц. реформ, Держ. ком. стат. України, 2009. — 120 с.
18. Etzkowitz H. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation In Action / H. Etzkowitz. — London : Routledge, 2008. — 177 p.
19. Калінічева Г. І. Інноваційні університети як чинник модернізації і конкурентоспроможності вищої освіти / Г. І. Калінічева // Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». — Київ : Гнозис, 2014. — Дод. 1 до Вип. 5, т. I темат. вип.: «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». — С. 201–210.
20. Калиничева Г. И. Деятельность предпринимательских университетов как фактор интеграции высшего образования, науки и трансфера технологий / Г. И. Калиничева // The priorities of the world science: experiments and scientific debate, 17–18 June 2015. North Charleston, SC, USA («Приоритеты мировой науки: эксперимент и научная дискуссия»: материалы VIII междунар. конф. 17-18 июня 2015 г., Северный Чарльстон, США). — North Charleston, SC, USA : CreateSpace, 2015. — Ч. 2 Общественные и гуманитар. науки. — С. 67–72.
21. Самсонова О. В. Упровадження інновацій в систему вищої освіти // О. Самсонова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ifnmu.edu.ua/images/stories/docs/statti_movoznavstvo/7.doc
22. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — Київ : Грамота, 2005. — С. 325–360.
23. Вішке М. Освіта і громадянське суспільство за доби глобалізації / М. Вішке // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови / Ін-т ліберал. суспільства. — Київ, 2007. — С. 279–289.
24. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурняської. — Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. — 520 с.
25. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Хрох // Нации и национализм / Б. Андерсен, О. Бауэр, М. Хрох [и др.]. — М. : Праксис, 2002. — С. 118–149.

26. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко [та ін.] / за заг. ред. Ю. Шаповала. — Київ : ІПіЕНД, 2013. — 600 с.
27. Безпекові виміри гуманітарної політики України : аналіт. доп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/...Prezent2-Dop_Gum-bezr_Kr-st-NISS_12-06-2015.ppt

REFERENCES

1. Rozumnyi, M.M. (2016). *The challenges of national self-determination*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies (in Ukr.).
2. Smith, A. D. (1994). *National identity*. Kyiv: Osnovy (in Ukr.).
3. Nagorna, L.P. (2005). National identity. In *The encyclopaedia of Ukrainian history* (Vol.3, p. 501-508). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
4. The identity of Ukrainian citizens in the new conditions: status, tendencies, regional peculiarities. (2016. June 7). In *The developing a common identity of Ukrainian citizens: opportunities and challenges*. Kiev: Tsentrazumkova (in Ukr.).
5. Pyrozhekov, S.I., Maiboroda, O.M., Shaigorodskyi, Yu. Zh. et al. (2016). *Civilizational Choice of Ukraine: paradigm of understanding and strategy of action*. Kyiv: I.F. Kuras Institute of political and ethnic studies (in Ukr.).
6. Voropaeva, T. (2007). Ukrainian language as the main framework for Ukrainian identity. In *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenko (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv)*, 11, 13-17 (in Ukr.).
7. Vorona, V., & Shulga, M. (2012). *Ukrainian society 1992-2012: status and dynamic of changes: sociological monitoring*. Kyiv: NASU, Institute of sociology (in Ukr.).
8. Chepurko, G. (2015). Cultural mentality of civilization choice. In *The Ukrainian society: monitoring social changes* (Vol. 2, pp. 31-39). Kyiv: NASU, Institute of sociology (in Ukr.).
9. The Ukrainians are less afraid of unemployment and lack of money than of the disintegration of the country. (2014, October 11). *The Mirror of the Week (Dzercalo Tyzhnia)*. Retrieved from http://zn.ua/UKRAINE/ukraincy-vse-menshe-boyatsyabezraboticy-i-bezdenezhya-i-vse-bolshe-raspada-strany-155595_.html (in Ukr.).
10. Pelagesha, N. (2008). *Ukraine in the postmodern semantic wars : the transformation of Ukrainian national identity under globalization circumstances*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies (in Ukr.).
11. Kozlovets, M.A. (2019). *The phenomena of national identity: the globalization challenges*. Zhytomyr: Publishing house of Zhytomyr Ivan Franko State University (in Ukr.).
12. Söderqvist, M. (2007). *Internationalization and its Management at Higher Education Institutions. Applying Conceptual, Content and Discourse Analysis*. Helsinki.
13. Klafki, W. (1996). *New researches on education theory and didactic. Modern general education and a critical- constructive didactic*. Weinheim : Beltz.
14. Agranovych, M.L., Galichin, V.A., Borevska, N.E., & Gorohovatska N.V. et al. (2010). *The internationalization of higher education (tendencies, strategies, scenarios of future)*. Moscow: Logos (in Rus.).
15. Yegorov, I. (2007). Schumpeterian Creative Destruction: the Case of Ukraine. In E.Carayannis, Ch.Ziemnowicz (Eds.), *Rediscovering Schumpeter* (pp.409-431). Palgrave-Macmillan.
16. Schumpeter, J.A. (2011). *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle*. Kyiv: Kyiv-Mohyla academy (in Ukr.).

17. The State Statistic Committee of Ukraine (2009). *The external labor migration of Ukrainian people*. Kyiv: Ukrainian Center for Social Reforms (in Ukr.).
18. Etzkowitz, H. (2008). *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. London : Routledge.
19. Kalinicheva, H.I. (2014). The innovation universities as a prerequisite for modernization and competitiveness of higher education. In *Humanitarian Bulletin of Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University* (addition to N 5, Vol 1, pp. 201-210). Kyiv: Gnozis (in Ukr.).
20. Kalinicheva, H.I. (2015). The entrepreneurial universities' activity as a factor of higher education and science integration and technology transfer. In *The priorities of the world science: experiments and scientific debate* (Part 2, pp.67-72). North Charleston, SC, USA : CreateSpace (in Ukr.).
21. Samsonova, O.V. *Integrating innovation into higher educational system*. Retrieved from www.ifnmu.edu.ua/images/stories/docs/statti_movoznavstvo/7.doc. (in Ukr.).
22. Kremen, B.G. (2005). *Education and science in Ukraine — innovative aspects. Strategy. Realization. Results*. Kyiv: Gramota (in Ukr.).
23. Vishke, M. (2007). Education and civil society under the age of globalization. In *Civil society in Ukraine under the age of globalization: valuable-normative and institutional ensuring of its building* (pp.279-289). Kyiv: Institute of liberal society (in Ukr.).
24. Arbenina, V.L., & Sokurianska L.G. (2012). *Ukrainian students in search of identity*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University (in Ukr.).
25. Hroch, M. (2002). From national movements to the fully-formed nation: the nation-building process in Europe. In B. Andersen., O.Bauer, M. Hroch et al (Eds.), *Nations and nationalism* (pp.118-149). Moscow: Pracsis (in Rus.).
26. Shapoval, Yu. (Ed.). (2013) *The culture of historical memory: the European and the Ukrainian experience*. Kyiv: I.F. Kuras Institute of political and ethnic studies (in Ukr.).
27. Analytical report . *Security dimensions of Ukraine's humanitarian policy*: Retrieved from www.niss.gov.ua/public/File/...Prezent2-Dop_Gum-bezp_Kr-st-NISS_12-06-2015.ppt (in Ukr.).

УДК 327:620.9(073)(045)

Корольова А.С.*,

аспірант Дипломатичної академії України
при МЗС України,
Київ, Україна. alona.korolova1@gmail.com

ПРАКТИКА СПІВРОБІТНИЦТВА США І КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС (НІМЕЧЧИНИ, ПОЛЬЩИ, ЛИТВИ, ЕСТОНІЇ, ЛАТВІЇ) У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Проаналізовано енергетичну політику США на європейському континенті в контексті співпраці Сполучених Штатів і найбільш проактивних країн ЄС (Німеччини, Польщі, Литви, Естонії та Латвії). Співробітництво США та вищезазначених країн в галузі енергетики характеризується інтенсивністю та обсягами

* Korolova A.S., Ph.D student, Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine, Kyiv, Ukraine. alona.korolova1@gmail.com

PRACTICE OF COOPERATION BETWEEN THE U.S. AND THE EU MEMBER COUNTRIES (GERMANY, POLAND, LITHUANIA, ESTONIA, LATVIA) IN THE SPHERE OF ENERGY INTERESTS

взаємодії, специфікою внутрішньо- та зовнішньополітичних аспектів, і водночас таку співпрацю об'єднує результативність та спільна мета — зміцнення енергетичної безпеки, встановлення енергетичної незалежності та реалізація власних зовнішньополітичних інтересів. Відзначено, що співробітництво між Сполученими Штатами та зазначеними країнами ЄС у сфері реалізації енергетичних інтересів відбувається на сучасному етапі за кількома напрямками: міжнародний діалог на політичному рівні, а також міжнародне економічне співробітництво на рівні урядів та енергетичних компаній в сфері видобутку традиційних та альтернативних джерел енергії, розвитку енергетичної ефективності та торгівлі скрапленим природним газом. Доведено позитивну тенденцію до розширення подібної взаємодії між країнами, що надасть залученим сторонам низку переваг не тільки в енергетичній, а й безпековій, економічній та геополітичній сферах.

Ключові слова: США, ЄС, енергетичні інтереси, енергетична безпека, сланцевий газ, скраплений природний газ, міжнародне співробітництво

Анотація. Проаналізована енергетическая политика США на европейском континенте в контексте сотрудничества Соединенных Штатов и наиболее проактивных стран ЕС (Германии, Польши, Литвы, Эстонии, Латвии). Сотрудничество США с вышеупомянутыми странами в сфере энергетики характеризуется интенсивностью и объемами взаимодействия, спецификой внутренне и внешнеполитических аспектов, и в тоже время такое сотрудничество объединяет результаты эффективности и общей целью — укрепление энергетической безопасности, установление энергетической независимости и реализация собственных внешнеполитических интересов. Отмечено, что сотрудничество между Соединенными Штатами и выбранными странами ЕС в сфере реализации энергетических интересов происходит на современном этапе по нескольким направлениям: международный диалог на политическом уровне, а также международное экономическое сотрудничество на уровне правительств и энергетических компаний в сфере добычи традиционных и альтернативных источников энергии, развития энергетической эффективности и торговли сжиженным природным газом. Доказана положительная тенденция к расширению подобного сотрудничества между странами, что предоставит задействованным сторонам ряд преимуществ не только в энергетической, а и в сферах безопасности, экономики и геополитики.

Ключевые слова: США, ЕС, энергетические интересы, энергетическая безопасность, сланцевый газ, сжиженный природный газ, международное сотрудничество

Abstract. The USA energetic policy on the European continent concerning cooperation of the United States and the most proactive EU member countries (Germany, Poland, Lithuania, Estonia and Latvia) is discussed. The cooperation between the USA and noted countries in the energy sphere is characterized by intensity and scope of interactivity, the specificity of domestic and foreign policy aspects, and at the same time this cooperation is united by effectiveness and common goal — strengthening of energetic security, gaining of energetic independence and realization own foreign policy interests. It is determined that cooperation between the United States and noted EU member countries in the sphere of realization energetic interests take place at the present in certain directions: international dialog on political level as well as international economic cooperation on the level of governments and energetic companies in the sphere of extraction of traditional and alternative sources of energy, development of energetic efficiency and trade of natural liquid petroleum gas. It is proved positive tendency of extension such cooperation between countries, which will provide noted sides by a number of advantages not only in the energetic sphere, but also in the sphere of security, economy and geopolitics.

Key words: USA, EU, energetic interests, energetic security, shale gas, LPG (liquid petroleum gas, international cooperation

Постановка проблеми. Проблема співробітництва США з країнами ЄС в енергетичній сфері є однією з найбільш актуальних в контексті загального сприйняття політичного (геополітичного) співробітництва сторін, яке стосується різнобічних аспектів, включаючи безпеку, економічне співробітництво, взаємодію в гуманітарній сфері і т.і. Узагальнення стану двосторонніх відносини Сполучених Штатів та 28 європейських країн в енергетичній сфері не може при цьому привести до односторонньої типологізації уявлень, що пояснюється при-

таманними кожній країні ЄС особливостями енергетичної галузі, впроваджуваною зовнішньою політикою, попередньою практикою співробітництва зі США в різнобічних галузях. Більше того, Сполучені Штати задають власний тон двостороннім відносинам з країнами-членами ЄС в залежності від комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників.

Втім характер взаємовідносин США і країн-членів ЄС в енергетичній сфері виявив певні показові тенденції, пов'язані, зокрема, з особливостями відносин Сполученими Штатами з традиційними, «старими» (за прикладом Німеччини) або, відносно новими, за прикладом Польщі чи, своєю чергою, за прикладом Литви, Естонії, Латвії, членами Європейського Союзу. Зазначені країни водночас є найбільш активними партнерами США в енергетичній галузі. Покроковий аналіз практики співробітництва США з Німеччиною, Польщею, Литвою, Естонією, Латвією у сфері реалізації енергетичних інтересів виокремлюватиме найбільш характерні риси і водночас особливості співробітництва США і країн ЄС, утворюючи, таким чином, багатоаспектну і водночас багатогалузеву картину взаємодії сторін у зазначеній сфері.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У науковій вітчизняній та іноземній літературі на сьогодні відсутні ґрунтовні комплексні дослідження взаємодії США з 28 країнами ЄС в енергетичній сфері та аналіз наслідків такої співпраці для глобального енергетичного ринку і його провідних гравців. Фрагментарно енергетичне співробітництво між обраними країнами було розглянуто в роботах Р.Аболтінс, М.Науманн, С.Сакмар, К.Смит, Т.Меверік, В.Іванаускас. Так, осмислення та дослідження енергетичної складової співробітництва політики США з країнами-членами ЄС дещо відстає від фактичної ваги згаданого чинника в міжнародних відносинах і дипломатії, що вимагає не тільки узагальнення накопиченого матеріалу, а й його поглиблення на засадах реальної документальної бази задля формування більш чітких уявлень щодо дипломатії у зазначеній сфері.

Метою статті є аналіз співпраці США та країн ЄС (Німеччини, Польщі, Литви, Естонії та Латвії) у контексті реалізації власних енергетичних інтересів та визначення найбільш суттєвих тенденцій у такій взаємодії, що дозволить у подальшому зробити висновки про вплив американо-європейської співпраці на глобальний енергетичний ринок та енергетичну дипломатію загалом.

Основні результати дослідження. Співробітництво США з країнами-членами ЄС в енергетичній сфері має як загальні тенденції, так і специфічні риси, що виокремлюються по лінії Сполучені Штати — кожна окрема країна Європейського Союзу.

Цікавим для дослідження виступає аналіз співробітництва США та Німеччини у контексті реалізації енергетичних інтересів. У політичному вимірі США розглядає Німеччину у якості ключового партнера в ЄС та НАТО, визнаючи, що безпека та процвітання обох країн залежать від ефективності їх співпраці [1].

Співробітництво Сполучених Штатів та Німеччини відрізняється активністю взаємодії в сфері енергетики. Згідно з даними Адміністрації енергетичної інформації США від 2011 р. оціночні запаси технічно досяжного сланцевого газу в Німеччині дорівнювали 8 трлн кубічних футів [2]. За цим показником Німеччина посідала шосте місце серед країн ЄС, поступившись Польщі, Франції, Швеції, Данії, Великій Британії та Нідерландам. Скоригований показник запасів

сланцевого газу Німеччини у 17 трлн кубічних футів [3] був опублікований у наступному звіті Адміністрації енергетичної інформації США від 2013 р.

Провідною енергетичною компанією з американським капіталом, що діє на теренах Німеччини, є корпорація ExxonMobil. Специфіка взаємодії корпорації з Німеччиною обумовлена особливостями країни базування. Хоча Німеччина не володіє значними запасами сланцевого газу у порівнянні з іншими країнами ЄС, вона залишається вельми привабливою для розробки та видобування нетрадиційних джерел енергії з наступних причин.

По-перше, Німеччина є найбільшою країною ЄС з найрозвинутішим промисловим комплексом, тобто виступає провідним споживачем енергії. На додаток до високого рівня внутрішнього попиту, існує істотна залежність Німеччини від імпорту енергоносіїв (62,7% станом на 2013 р.) [4]. По-друге, країна володіє диверсифікованою трубопровідною інфраструктурою. По-третє, для Німеччини технологія фракінгу не є новою: метод застосовувався упродовж останніх 50 років в Нижній Саксонії для поліпшення добування традиційного газу [5, с.34].

Із 2008 р. корпорація ExxonMobil почала розробляла поклади газу сланцевих порід в землях Нижня Саксонія та Північний Рейн-Вестфалія. Новим для Німеччини стала не технологія гідророзриву пласта, а власне видобування нетрадиційного газу. Втім, ExxonMobil наštтовхнулась на дискусії щодо безпечності застосовуваних технологій та діяльності корпорації в країні. Медіа та екологічні групи роздухували вогонь, звітуючи про невдалі буріння та інциденти, пов'язані з видобутком традиційного та нетрадиційного газу як в Німеччині, так і за кордоном. Більше того, у квітні 2015 р. уряд країни обмежив використання технології гідравлічного розриву пласта для видобутку нетрадиційного газу [6].

Зустрівшись із опором діяльності всередині країни, ExxonMobil запровадила низку медіа-ініціатив, спрямованих на завоювання довіри серед населення та інформування громадськості про реальний стан та перспективи експлуатації сланцевих покладів вуглеводнів. На сьогоднішній день розвідка газу корпорацією ExxonMobil в Німеччині призупинена та знаходиться в замороженому стані. Втім, компанія залишається на ринку та сподівається врешті-решт подолати скептицизм країни базування.

Серед країн ЄС, які прихильно та оптимістично ставляться до співробітництва зі США у сфері реалізації енергетичних інтересів, виокремлюється Польща. Країна прагне у середньостроковій перспективі подолати свою енергетичну залежність від Росії, тому активно впроваджує перспективні енергетичні ініціативи, у тому числі спільно зі США.

Згідно інформації Міністерства закордонних справ Польської Республіки співпраця між США та Польщею в галузі енергетики та клімату охоплює геостратегічні аспекти енергетичної безпеки, наукові дослідження та технічне співробітництво, розвиток відновлювальних джерел енергії, геологічну розвідку та розробку сланцевих родовищ газу, розвиток атомної енергетики. [7]

У серпні 2010 р. Польща серед 17 країн-учасниць була запрошена до участі у Глобальній ініціативі сланцевого газу (*Global Shale Gas Initiative*) у США. Згадана ініціатива була започаткована Державним департаментом США у квітні 2010 р. як складова досягнення глобальної енергетичної та кліматичної безпеки. Захід високого рівня виступив платформою для обміну інформацією між країнами щодо стану безпеки та ефективності розробки сланцевого газу в США [8, с.373].

3 березня 2011 р. тодішні державний секретар США Х.Клінтон та міністр закордонних справ Польської Республіки Р.Сікорський підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці в галузі чистої та ефективної енергетики [9]. Документ став вагомим підґрунтям для подальшого розвитку діалогу та співробітництва між країнами в енергетичній сфері.

На політичному рівні зазначеного періоду співпраця між США та Польщею посилювалась на фоні головування останньої в Раді Євросоюзу (з 1 липня по 31 грудня 2011 р.). Більше того, зміцнення енергетичної безпеки країн-членів ЄС було одним із пріоритетом головування Польщі. Підвищення рівня трансатлантичного діалогу між сторонами відбувалось, у тому числі, в рамках Енергетичної Ради ЄС-США.

Практика співробітництва між США та Польщею в енергетичній площині поширилась і на іншу форму: залучення американських компаній ExxonMobil, Chevron, ConocoPhillips та Marathon Oil Corporation до геологічної розвідки та видобутку нетрадиційного газу в Польщі. Зазначені корпорації були запрошені Польщею через значний досвід компаній-лідерів у дослідженні потенціалу нетрадиційних газових родовищ, а також через наявність у них фінансових ресурсів для подолання початкових фаз технологічного процесу.

Незважаючи на те, що залучені американські корпорації зрештою прийняли рішення призупинити діяльність у Польщі, зустрівши низку перепон та обмежень (складнощі з технологіями буріння, невідповідність комерційних обсягів вуглеводнів попередній експертній оцінці, нерозвиненість інфраструктури трубопроводів, різкий спад світової ціни на енергоносії, скорочення бюджету корпорацій), все ж варто підкреслити значні дивіденди для приймаючої країни від американського бізнесу — інвестиції, податки, технології, дослідження та розробка природного ресурсу. До того ж не можна оминути факту, що за запасами сланцевого газу Польща займає провідне місце серед інших країн ЄС. Так, згідно статистичних даних Адміністрації з енергетичної інформації США (*U.S. Energy Information Administration*) станом на червень 2013 р. Польща володіє 148 трлн кубічних футів технічно досяжного сланцевого газу [10].

Аналізу практики співробітництва Сполучених Штатів і Польщі у сфері реалізації енергетичних інтересів підтверджує тезу про превалювання політичних контактів над економічною взаємодією. Політична співпраця двох країн на рівні Енергетичної Ради США-ЄС та в рамках укладеного Меморандуму про взаєморозуміння щодо співпраці в галузі чистої та ефективної енергетики є достатнім підґрунтям для впровадження економічної діяльності. Втім поступовий вихід американських енергетичних корпорацій з Польщі свідчить про необхідність вирішення низки викликів, які, стоячи на заваді співпраці в галузі енергетики, збільшують витрати сторін та відкладають досягнення вигоди на невизначений термін.

Дослідження конкретної взаємодії США та країн ЄС в енергетичній сфері не може бути проведеним без спеціальної уваги щодо ролі і місця в такій взаємодії й Балтійських країн: Литви, Латвії та Естонії. З виходом згаданих країн з СРСР оформилась їхня приналежність та тяжіння до Західного світу та його цінностей, а зі вступом країн до НАТО в 2004 р. Сполучені Штати стали одним із провідних зовнішньополітичних союзників Литви, Латвії та Естонії.

Балтійські країни впродовж тривалого періоду часу перебували в якості головної мішені для перебоїв постачань енергетичних ресурсів із боку РФ. Скорочення постачання вуглеводнів для регіону застосовувалось у 1990 р. з метою придушення устремлінь трьох країн щодо здобуття їхньої незалежності. Поставки вуглеводнів були призупинені холодною зимою 1992 р. як марна спроба закріпити контроль над країнами та зберегти російський військовий корпус, дислокований в Естонії та Латвії. Перебої з енергетичними постачаннями Литви застосовувались РФ дев'ять разів під час переговорів з приводу прав власності на нафтопереробний завод упродовж 1997-1999 рр. Значним ударом для всього балтійського регіону стало припинення постачання вуглеводнів по нафтопроводу «Дружба» у 2006 р. [11].

Отже, увесь вищезокреслений негативний досвід Балтійських країн по відновлюванню в РФ власних енергетичних інтересів та національної безпеки підштовхнув їх до зближення зі США та впровадження ефективних реальних кроків всередині країни. Значного імпульсу розвитку двостороннім відносинам в галузі енергетичної безпеки в Прибалтиці надають США та Литва. На вищому політичному рівні лунають твердження щодо непохитності намірів США та Литви зміцнювати енергетичну безпеку в регіоні Балтійського моря шляхом розробки чистих, безпечних і стійких джерел енергії, таких як атомна енергетика, зріджений природний газ, нетрадиційні види енергоносіїв, а також поновлювальні джерела енергії. Обидві сторони зацікавлені взаємодіяти в потенційних напрямках енергетичного сектору, зміцнювати співробітництво в торгівлі та інвестиціях [12].

Важливим кроком на шляху зміцнення співробітництва США-ЄС в цілому та литовсько-американської співпраці в галузі енергетичної безпеки стало створення Центру передового досвіду НАТО з енергетичної безпеки у Вільнюсі 6 вересня 2013 р. Країни члени-НАТО після Чиказького саміту 2012 року, усвідомлюючи вплив енергетичної безпеки на міжнародну, дійшли висновку про необхідність створення Центру для удосконалення стандартів і досвіду організації в галузі енергозбереження, енергетичної ефективності та енергозабезпечення військових потреб [13].

Позитивним сигналом стало укладення договору в 2011 р. між литовською державною компанією Klaipėdos Nafta та американською енергетичною компанією Cheniere Energy щодо наміру розпочати співпрацю в напрямку майбутнього експорту СПГ, починаючи з 2015 р. [14].

Найвагомішим внеском у енергетичну безпеку Литви стало відкриття терміналу для зрідженого природного газу в Клайпеді 27 жовтня 2014 р. Передумовою ж настання важливого моменту виступив факт отримання Литвою гранту від США на проведення дослідження щодо можливості побудови СПГ терміналу в балтійській країні. Угода передбачала виділення коштів у розмірі 826,501 дол. США (близько 2 млн. латвійських латів) та була підписана між урядом США та Литви 15 вересня 2008 р. [15]. Дослідження було спрямовано на пошук трьох можливих місць майбутнього розташування СПГ терміналу та ґрунтовного аналізу найімовірнішого місця забудови. Власне угода слугувала допомогою Литві з боку США диверсифікувати енергетичні джерела та забезпечити безпеку поставок.

Співпраця США з Естонією в енергетичній сфері видається дещо помірною у порівнянні із взаємовідносинами США-Литва, що пов'язано з нижчим ступенем залежності балтійської країни від імпорту енергоносіїв з-за кордону та достатніми обсягами внутрішніх запасів вуглеводнів у країні.

В 2011 р. між США та Естонією було підписано Угоду щодо розвитку співпраці у розробці сланців [16], яка передбачала плідну співпрацю між сторонами в політичній, комерційній та науковій сферах. У тому ж році потужний державний естонський енергетичний концерн Eesti Energia придбав велике родовище нафти сланцевих порід у американської компанії Oil Shale Exploration Company (OSEC) в штаті Юта. За попередніми оцінками родовище мало містити 2,6 млрд. барелів технічно досяжної нафти [17]. Проте в листопаді 2015 р. керівництво естонського концерну повідомило про відтермінування розвитку проекту з видобутку енергетичних ресурсів зі сланцевих порід та будівництво заводу на невизначений час через логістичні перепони [18].

Незважаючи на зменшення активності естонського енергетичного концерну в США, варто зазначити про невелику кількість прецедентів, коли амбіційна компанія менш розвинутої країни купує родовище в країні з передовими технологіями та планує досягти рентабельності у впроваджуваній економічній діяльності.

Співпраця між США та Латвією в енергетичній сфері базується на попередній масштабній двосторонній співпраці в галузі оборони та безпеки, кібербезпеці, партнерстві у рамках НАТО, торгівлі та інвестиціях, науково-технічному співробітництві. Латвія активно втілює стратегію національної безпеки, спрямовану на енергетичну диверсифікацію шляхом сприяння поновлювальних джерел енергії та енергоефективності. Помітна зацікавленість латвійських компаній у технологіях та співробітництві зі США у сфері генерації енергії з вітру та біомаси, а також переробки відходів як способу вирішення енергетичних та екологічних проблем [19].

Латвійський дослідник Рейніс Аболтінш вказує на помітне посилення двостороннього діалогу між США та Латвією, починаючи з 2010 р. Саме в травні 2010 р. спеціальний представник Державного Департаменту з питань енергетики в Євразійському регіоні Р.Морнінгстар провів зустріч із прем'єр-міністром Латвії В.Домбровскісом, у ході якої посадові особи обговорили перспективи співробітництва в енергетичній сфері [20, р.122]. Варто зазначити, що всі три послідовні уряди Латвії, очолювані прем'єр-міністром В.Домбровскісом із квітня 2009 р. зберігали високу активність у взаємодії зі США, які виступали одним із головних партнерів, хто сприяв прогресу Латвії у згаданому напрямі.

Політичний діалог між Латвією та США щодо енергетичного питання був посилений комерційними зв'язками та двосторонніми візитами представників бізнесу двох країн. Основна увага приділяється перспективам використання технологій зрідження біомаси, отриманню енергії з відходів та іншим перспективним проектам.

Висновки. Співпраця Сполучених Штатів з країнами-членами ЄС (Німеччиною, Польщею, Литвою, Естонією, Латвією) у сфері реалізації енергетичних інтересів не набула безперервно поступального характеру з урахуванням специфіки інтересів сторін, багатовимірності співробітництва в енергетичній сфері, що зачіпає не тільки економічні, а й екологічні, соціальні й інші сфери; обереж-

ності європейської спільноти у сприйнятті тих інноваційних технологій в енергетичній сфері з боку США, які не співпадають повною мірою на сьогодні з інтересами країн-членів ЄС. Втім останнє десятиліття виявило позитивну тенденцію до розширення взаємодії між США і Німеччиною, Польщею, Литвою, Естонією, Латвією в енергетичній сфері, пов'язаною для залучених сторін із низкою переваг не тільки в енергетичній, а й у безпековій, економічній та геополітичній сферах.

Співробітництво сторін відбувається на сучасному етапі за кількома напрямками: міжнародний діалог на політичному рівні, а також міжнародне економічне співробітництво на рівні урядів та енергетичних компаній в сфері видобутку традиційних та альтернативних джерел енергії, розвитку енергетичної ефективності та торгівлі скрапленим природним газом. Європейські країни, які долучились до активної співпраці зі США, мають змогу запровадити ряд перспективних ініціатив в сфері енергетичної безпеки. Сполучені Штати у відносинах з країнами ЄС також прагнуть реалізувати власні енергетичні інтереси та здобути суттєві переваги, керуючись закріпленими стратегічним орієнтирам.

Подальшого дослідження потребуватиме співпраця США з іншими країнами ЄС для вироблення більш комплексної та всеохоплюючої оцінки інтенсивності співпраці США-ЄС у рамках реалізації енергетичних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. U.S. Department of State. U.S. Relations with Germany. Fact Sheet, November 5, 2015. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3997.htm>
2. U.S. Energy Information Administration. 2011 World Shale Gas Resources: An Initial Assessment of 14 Regions Outside the United States. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2011/pdf/fullreport_2011.pdf
3. U.S. Energy Information Administration. 2013 Technically Recoverable Shale Oil and Shale Gas Resources: An Assessment of 137 Shale Formations in 41 Countries Outside the United States [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2013/pdf/fullreport_2013.pdf
4. Eurostat. Newsrelease 9 February 2015. Energy consumption in the EU down to its early 1990s level [Electronic resource]. — Mode of access: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6614030/8-09022015-AP-EN.pdf/4f054a0a-7e59-439f-b184-1c1d05ea2f96>
5. Naumann M. ExxonMobil in Europe's Shale Gas Fields: Quitting Early or Fighting it Out? / M.Naumann, A. Philippi // Journal of European Management & Public Affairs Studies. — 2014. — Vol.1, No.2, — P. 31-38.
6. Germany Sets Very High Bar for Fracking (2015, April 1). Reuters. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.reuters.com/article/2015/04/01/us-germany-fracking-idUSKBN0MS3PE20150401# UYX b6mflW3BEP i8z.97>
7. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. Poland-US Bilateral Relations [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.mfa.gov.pl/en/foreign_policy/other_continents/north_america/bilateral_relations/test3?channel=www
8. Sakmar S.L. The Global Shale Gas Initiative: Will the United States Be the Role Model for the Development of Shale Gas Around the World? / S.L. Sakmar // University of San Francisco Law Research Paper. — 2011. —N 27. — P. 369-416.

9. U.S. Department of State. United States-Poland Memorandum of Understanding on Cooperation in Clean and Efficient Energy [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/03/157600.htm>
10. U.S. Energy Information Administration. 2013 Technically Recoverable Shale Oil and Shale Gas Resources: An Assessment of 137 Shale Formations in 41 Countries Outside the United States [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2013/pdf/fullreport_2013.pdf
11. Smith K. Bringing Energy Security to East Central Europe. Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2010. — 25 p.
12. U.S.-Lithuania Joint Press Release on Energy Security Cooperation (2011). [Electronic resource]. — Mode of access: http://vilnius.usembassy.gov/pr_070811.html
13. Енергетична безпека: важливий чинник міжнародної безпеки (2013, 9 вересня) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_102919.htm?selectedLocale=uk
14. Ivanauskas V. The Prospects of the Relationship of Lithuania and the United States of America / V. Ivanauskas, L. Kasčiūnas, S. Klimanskis et al. — Vilnius: Eastern Europe Studies Centre, 2014. — 45 p. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.eesc.lt/uploads/news/id704/Prospects_Relationship_LTUandUSA.pdf
15. The United States Awards a Grant to Promote Energy Security in Lithuania (2008) [Electronic resource]. — Mode of access: <https://vilnius.usembassy.gov/policy/us---lithuanian-relations/the-united-states-awards-a-grant-to-promote-energy-security-in-lithuania.html>
16. Fact Sheet: The United States and Estonia — NATO Allies and Global Partners. (2014, September 3) [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/03/fact-sheet-united-states-and-estonia-nato-allies-and-global-partners>
17. Meverick T. The “Always Fuel” of the Future — Kerogen. Wall Street Daily. — 2015. — June 17 [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.wallstreetdaily.com/2015/06/17/kerogen-oil-shale-estonia/>
18. Energiekonzern state of Estonia stopped a shale project in the USA. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://freenews.xyz/2015/11/04/energiekonzern-state-of-estonia-stopped-a-shale-project-in-the-usa/>
19. Fact Sheet: The United States and Latvia — NATO Allies and Global Partners. (2014, September 3) [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/03/fact-sheet-united-states-and-latvia-nato-allies-and-global-partners>
20. Āboltiņš R. U.S. — Latvian Energy Cooperation / R. Āboltiņš // Latvia and the United States: A New Chapter in the Partnership / Editor I. Idans. — Riga: Centre for East European Policy Studies, 2012. — P. 121-133.

REFERENCES

1. U.S. Department of State. *U.S. Relations with Germany*. Fact Sheet, November 5, 2015. Retrieved from <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3997.htm>
2. U.S. Energy Information Administration. *2011 World Shale Gas Resources: An Initial Assessment of 14 Regions Outside the United States*. Retrieved from http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2011/pdf/fullreport_2011.pdf
3. U.S. Energy Information Administration. *2013 Technically Recoverable Shale Oil and Shale Gas Resources: An Assessment of 137 Shale Formations in 41 Countries Outside the United States*. Retrieved from http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2013/pdf/fullreport_2013.pdf

4. Eurostat. Newsrelease 9 February 2015. *Energy consumption in the EU down to its early 1990s level*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6614030/8-09022015-AP-EN.pdf/4f054a0a-7e59-439f-b184-1c1d05ea2f96>
5. Naumann, M., & Philippi, A. (2014). ExxonMobil in Europe's Shale Gas Fields: Quitting Early or Fighting it Out? *Journal of European Management & Public Affairs Studies*, Vol.1(2), 31-38.
6. Germany Sets Very High Bar for Fracking (2015, April 1). *Reuters*. Retrieved from <http://www.reuters.com/article/2015/04/01/us-germany-fracking-idUSKBN0MS3PE20150401#UYXb6mflW3BEPi8z.97>
7. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. *Poland-US Bilateral Relations*. Retrieved from http://www.mfa.gov.pl/en/foreign_policy/other_continents/north_america/bilateral_relations/test3?channel=www
8. Sakmar, S.L. (2011). The Global Shale Gas Initiative: Will the United States Be the Role Model for the Development of Shale Gas Around the World? *University of San Francisco Law Research Paper*, 27, 369-416.
9. U.S. Department of State. *United States-Poland Memorandum of Understanding on Cooperation in Clean and Efficient Energy*. Retrieved from <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/03/157600.htm>
10. U.S. Energy Information Administration. *2013 Technically Recoverable Shale Oil and Shale Gas Resources: An Assessment of 137 Shale Formations in 41 Countries Outside the United States*. Retrieved from http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/archive/2013/pdf/fullreport_2013.pdf
11. Smith, K. (2010). *Bringing Energy Security to East Central Europe*. Washington, DC: Center for Strategic & International Studies.
12. *U.S.-Lithuania Joint Press Release on Energy Security Cooperation (2011)*. Retrieved from http://vilnius.usembassy.gov/pr_070811.html
13. *Energetic security: important factor of international security* (2013, September 9) [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_102919.htm?selectedLocale=uk (in Ukr.).
14. Ivanauskas, V., Kasčiūnas, L., & Klimanskis, S. et al. (2014). *The Prospects of the Relationship of Lithuania and the United States of America*. Vilnius: Eastern Europe Studies Centre. Retrieved from http://www.eesc.lt/uploads/news/id704/Prospects_Relationship_LTUandUSA.pdf
15. *The United States Awards a Grant to Promote Energy Security in Lithuania* (2008). Retrieved from <https://vilnius.usembassy.gov/policy/us---lithuanian-relations/the-united-states-awards-a-grant-to-promote-energy-security-in-lithuania.html>
16. Fact Sheet: *The United States and Estonia — NATO Allies and Global Partners* (2014, September 3). Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/03/fact-sheet-united-states-and-estonia-nato-allies-and-global-partners>
17. Meverick, T. (2015, June 17). The “Always Fuel” of the Future — Kerogen. *Wall Street Daily*. Retrieved from <http://www.wallstreetdaily.com/2015/06/17/kerogen-oil-shale-estonia/>
18. *Energiekonzern state of Estonia stopped a shale project in the USA*. Retrieved from <http://freenews.xyz/2015/11/04/energiekonzern-state-of-estonia-stopped-a-shale-project-in-the-usa/>
19. Fact Sheet: *The United States and Latvia — NATO Allies and Global Partners*. (2014, September 3). Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/03/fact-sheet-united-states-and-latvia-nato-allies-and-global-partners>
20. Āboltiņš, R. (2012). U.S. — Latvian Energy Cooperation. In I. Idans (Ed.), *Latvia and the United States: A New Chapter in the Partnership* (pp. 121-133). Riga: Centre for East European Policy Studies.

TRANSFORMATION OF MEMORY POLICY IN SWEDEN

Abstract. The consolidation potential of memory policy in Sweden which passed its own way in the process of accepting events of the Second world war is analyzed. The focus is made on memorials, museums and exhibitions which are the important source for commemorating the events of the War and the Holocaust. It is also evidence of importance of these events for the history of Sweden. The article is devoted to the study of memory policy both in Sweden and in Europe which is implemented through museums, exhibitions and monuments. These objects of heritage are open to the public and play an important role in shaping the collective identity.

In Sweden, there is a very tangible reflection of the changes in the policy of memory in relation with the Second World War in pan-European discourse. At the beginning of the 21st century a large array of publications came out in Europe, in which large groups of the European population were accused of crimes of the occupation regime, and not just individual criminals or institutions. Instead Sweden is characterized by a denial of collective guilt, as well as a model of historical memory of a liberal type. Today the perception of Sweden's role in war is reinterpreted in the country in a new way: not as an innocent observer, but as a country that did nothing to stop the Nazi crimes during the war.

Keywords: Sweden, memory policy, Second World War, Holocaust, museums, memorials, exhibitions.

Анотація. Аналізується консолідуючий потенціал політики пам'яті у Швеції, яка пройшла власний шлях у процесі сприйняття подій Другої війни. Основна увага акцентується на меморіалах, музеях та виставках, що є важливим джерелом для вшанування пам'яті подій війни та Голокосту. Також це є свідченням про вагомість цих подій для історії Швеції. Стаття присвячена вивченню політики пам'яті як у Швеції, так і в Європі, що реалізується завдяки музеям, виставкам та пам'ятникам. Ці об'єкти спадщини відкриті для громадськості та відіграють важливу роль у формуванні колективної ідентичності.

У Швеції надзвичайно відчутна рефлексія щодо змін політики пам'яті стосовно Другої світової війни загальноєвропейському дискурсу. На початку XXI ст. у країнах Європи вийшов значний масив публікацій, у яких широкі верстви населення європейських країн звинувачуються у злочинах окупаційного режиму, а не лише окремі злочинці або інституції. Натомість для Швеції характерне заперечення колективної провини, а також присутня модель історичної пам'яті ліберального типу. Нині сприйняття ролі Швеції у війні переосмислюється у країні по новому: не як невинного спостерігача, а як країни, яка нічого не зробила для зупинення злочинів нацизму під час війни.

Ключові слова: Швеція, політика пам'яті, Друга світова війна, Голокост, музеї, меморіали, виставки.

Аннотация. Анализируется консолидирующий потенциал политики памяти в Швеции, которая прошла собственный путь в процессе восприятия событий Второй мировой войны. Основное внимание акцентируется на мемориалах, музеях и выставках, что является важным источником для памяти событий войны и Холокоста. Также это является свидетельством о весомости этих событий для истории Швеции. Статья посвящена изучению политики памяти, как в Швеции, так и в Европе, которая реализуется благодаря музеям, выставкам и памятникам. Эти объекты наследия открыты для общественности и играют важную роль в формировании коллективной идентичности.

* Лакішик Д.М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України, Київ, Україна. lakishik@ukr.net
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ У ШВЕЦІЇ

В Швеции очень ощутима рефлексия об изменениях политики памяти о Второй мировой войне общеевропейскому дискурсу. В начале XXI века в странах Европы вышел внушительный массив публикаций, в которых широкие слои населения европейских стран обвиняются в преступлениях оккупационного режима, а не только отдельные преступники или учреждения. Но для Швеции характерно отрицание коллективной вины, а также присутствует модель исторической памяти либерального типа. Ныне восприятие роли Швеции в войне переосмысливается в стране по-новому: не как невинного наблюдателя, а как страны, которая ничего не сделала для остановки преступлений нацизма во время войны.

Ключевые слова: Швеция, политика памяти, Вторая мировая война, Холокост, музеи, мемориалы, выставки.

Formulation of the problem. During the Second World War, the fate of the three Scandinavian states developed differently. Sweden has chosen a policy of neutrality; Denmark and Norway have been victims of German aggression. Therefore, every Scandinavian country has its own historical memory of the events of those years, and the end of the war in these countries is mentioned on different days. In Denmark, the Liberation Day is May 5, Norway is May 8, and Sweden did not participate in the war, which does not prevent her from mentioning the liberation of Scandinavia from the Nazis on May 7 during an informal “Peace Day” (Fredsdagen).

Despite the fact that in Sweden during the war military status was introduced, the country did not formally fight, remaining neutral. For the average Swede, the heroes of the Second World War are Count Folke Bernadotte, who removed a lot of prisoners from the concentration camps in Germany, as well as a diplomat Raoul Wallenberg, who saved 100,000 Jews from the death. Swedes are proud to have taken Finnish children of war, Norwegian and Baltic refugees [1].

Analysis of previous studies and publications. By the mid-1990s, a significant number of publications on the Second World War and the Holocaust appeared. The first major study on this subject was carried out outside Sweden by American scholar Steven Koblik in the late 1980s [2]. Publications made by Swedish scholars appeared a few years after the book by S. Koblik. One of such works was a book by a Swedish journalist Maria-Pia Boëthius, she questioned in this book the thesis of official historiography that the only way to save Sweden from the war was to recognize by it German demands. She also argued that after the war on the collective memory of the Swedes, information on the economic cooperation of Sweden with Germany during the war gradually disappeared [3]. This position of the author was sufficiently substantiated, since in the 1990’s there was no public discussion of this issue.

In 1996, an American scientist Paul E. Levine published in Sweden a book “From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944”. In his work, P.E. Levine analyzes the Holocaust in Sweden — from inactivity that lasted until 1942, and to various rescue missions [4].

The purpose of the article is to study the peculiarities of the formation and implementation of the memory policy in Sweden. The focus was on Stockholm, the capital has the largest number of memorials and exhibitions.

Main results of the study. At the same time, with a wave of publications in Sweden, there was a surge of conferences (for example, “Military Experience, Identity and National Identity”, 1995) [5, p. 251], the opening of state-funded memorials, exhibitions and research projects devoted to the Second World War and the Holocaust. This can be called the 2000 project “Sweden’s Relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust”, which was initiated by the Swedish Research

Council on the initiative of the Swedish Government [6]. In 2003, an accompanying book with a similar name was published. It sparked light on Nazi and anti-fascist movements in Sweden during the war, as well as economic dependence and relations with Nazi Germany [7].

In 2000, the Stockholm International Conference, initiated by Swedish Prime Minister Göran Persson, was held. In his opening remarks, he apologized on behalf of Sweden for her policies during the war, which helped the Nazis to continue the war and indirectly promoted the Holocaust. This was the first official speech in which it was recognized that Sweden did not stand by the side of the war, but even despite the absence of hostilities, contributed to the war [8]. Also the Declaration of the International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) was adopted at the Conference [9], an intergovernmental organization that takes care of preserving the memory of the Holocaust and providing information on it. IHRA consists of Member States, observer states, accession candidate countries and partners.

Also, Göran Persson in 1997 became the initiator of the project in the form of the "Living History" forum (Forum för levande historia) [10]. One of the results of the forum was the publication and distribution of the book "Tell Ye Your Children" in 1998. The supplementary version of the book, in particular the section on Sweden and the Holocaust, was reissued in 2012. The book gives an overview of the history of anti-Semitism in Sweden, in particular, background information on the life of Jews in Sweden and racial theories in the 1920's and 1930's [11]. Since 2003, the "Living History" forum has become a project of the Swedish Ministry of Culture.

Another manifestation of the policy of memory is the celebration and festivities, which form the basis of collective memories and national identities. Choosing what to keep in mind can be done by the authorities or a group of people who have a direct connection to a memorable event. An example for the latter is the Holocaust Memorial (Minnesmonumentet över Förintelsens offer) [12] in Stockholm, the creation of which was initiated by the members of the Jewish community, which was implemented with the help of the Swedish authorities (was opened in 1998 by King of Sweden, Carl XVI Gustaf).

The Holocaust Memorial consists of 56 tables, in which the names of persons who died during the Holocaust or soon after they were brought to Sweden were written. Below the names of the victims are listed the names of all concentration camps and death camps, starting with Auschwitz.

The main reasons for the construction and opening of this memorial, in the first place, were that the Swedish Jews did not have a real place to commemorate and mourn on the Jewish Remembrance Days (Yahrzeit). The memorial is opened not only for members of the Jewish community in Stockholm but for the general public, indicating that this is not only part of Jewish memory, but also of the Swedish community as a whole. That is, the Holocaust Memorial is a part of the collective memory of Swedish Jews and Swedish society as a whole [13].

An important part of the memory policy of Sweden is museums and exhibitions devoted to the Second World War and the Holocaust. One of the oldest Jewish museums in Europe is the Jewish Museum (Judiska Museet) [14] in Stockholm, which was opened in 1987. The Jewish Museum presents exhibitions that focus not only on Jewish life but also on the Holocaust and the life path of Raoul Wallenberg (a Swedish diplomat who saved the lives of tens of thousands of Hungarian Jews during

the Holocaust). The first exhibition in Sweden dedicated to the memory of R. Wallenberg was called “Raoul Wallenberg. One man who make a difference” [15] and was shown in a museum. It was open to the public for almost a year from January 25 to December 30, 2004. All materials presented at the exhibition were originals were given to the museum by Wallenberg’s sister Nina Lagergren. Currently, the exhibition in the Jewish Museum is not shown, only a few items are presented in the context of the exhibition on Jewish history and the Holocaust.

Army Museum (Armémuseum in Stockholm) [16] with the exhibition “War and Peace in the twentieth century”, which includes the exposition “The Raoul Wallenberg Room” is one of the important elements in shaping the politics of memory in Sweden. One of the permanent exhibitions “War and Peace in the twentieth century” was opened in 2014 and “The Raoul Wallenberg Room” was left by the former temporary exhibition about heroes.

The exhibition “War and Peace in the twentieth century” (Krig och fred 1900-talet) [17] covers the period from the First World War to the Cold War. “The Raoul Wallenberg Room” (Raoul Wallenbergs rum) [18] is a real reconstruction of his office in Budapest. It contains original personal belongings of R. Wallenberg (for example, his passport and medals). Wallenberg’s room is closely connected with another museum room, which was added in 2012 and is called “Auditorium”. In the room there are pictures of Sweden and Hungary during the war and the Holocaust — pictures from Hungary show the country in ruins, while reflecting the image of Sweden unchanged cities and landscapes of the country.

Exhibitions of the Army Museum are an important source for commemorating the events of the Second World War and the Holocaust, although they are quite new. By comparing the scale of the museum’s exhibitions, it can be noted that Second World War and Holocaust exhibitions have been given more attention than the First World War and the Cold War, which indicates the greater importance of these events for the history of Sweden. The original exhibits presented at “The Raoul Wallenberg Room” represent not only Swedish history, but also create pan-European, through items from Hungary and Germany.

One of the largest museums in Sweden is the Swedish History Museum (Historiska museet) [19]. The exhibition “The History of Sweden” (Sveriges Historia) [20] is presented by several halls, which are interconnected and devoted to a certain century of Swedish history. It actually began as a great project and was initiated by history professor Dick Harrisson. The hall representing the XX century is called the “House of Peoples” (Folkhemmet) and symbolizes typical contemporary Swedish apartments, through its windows one can look at the surrounding world.

It should be noted that originally the Museum specialized mainly in archeological exhibitions and did not have expositions which would represent the history of the twentieth century. All exhibits for this period — photographs, newspaper articles, etc. — were private donations from the curator of the Museum Lena Heijl and other staff. One of the central details of the design of the room is the large orange wall, which shows evidences of the most horrific places and historical events of the XX century, such as Treblinka and Hanoi (for parallels with historical processes in other parts of the world) — this symbolizes how the Swedes looked at the world without taking an active part in these events [21].

Unlike the two previous exhibitions presented at the Jewish Museum and the Army Museum, the exhibition “The History of Sweden” of the Swedish History Museum does not focus exclusively on the period of the Second World War and the Holocaust. It focuses on the general history of Sweden, but since both events have played a significant role in the life of the Swedes of that time, they deserve to be part of the exhibition. Another feature of this exhibition is that it has the character of representing knowledge, and not perception through feelings. The exhibition is not focused on special events or groups of people, but on the history of the country as a whole. The visitor is not able to identify a person or group. This approach contrasts sharply with the exhibition of the Army Museum and with the exhibition in the Jewish Museum: both exhibitions focus either on the life of an individual (R. Wallenberg), or on the destiny of a group of people (Swedes and European Jews). Therefore, it's easier for visitors to find an emotional connection with historical processes than at an exhibition in a historic museum.

Conclusions. The memory policy in Sweden is represented through historiographic intelligence, memorials and exhibitions devoted to the events of the Second World War and the Holocaust. The first publications devoted to this topic appeared in the late 1990's of the XX century. A proof of political and national interest to the study of this topic is the ongoing holding of research conferences and forums often funded by the Swedish government. Since the mid-1990s, a series of activities have been undertaken to preserve the memory of the Holocaust by opening monuments and new museum exhibitions. It should be noted that the first initiatives, such as the opening of the Jewish Museum in 1987 and the creation of the Holocaust Memorial in Stockholm in 1996, arose as a result of proposals from the Jewish community. The initiatives were supported and funded by the Swedish government.

Sweden, thanks to its history, has a special view of the war and the Holocaust. Since the 1990s, the dominant position regarding a neutral state that has been able to remain outside the military conflicts of the Second World War has been questioned. Today, the perception of Sweden's role in the war is reinterpreted in the country in a new way: not as an innocent observer, but as a country that did nothing to stop the Nazi crimes during the war.

It can be argued that Sweden has gone its own way in shaping the policy of memory for the events of the war and the Holocaust. Celebrations and recognition of both events began later in comparison with other European countries and, even Scandinavians, due to the role of the “observer country” in a war that Sweden saw for a long time.

REFERENCES

1. Rybina, A. *Kungsgatan: 70 years since the end of the war*. Retrieved from <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2103&artikel=6160113> (in Rus.).
2. Koblik, S. (1988). *The Stones Cry Out: Sweden's Response to the Persecution of the Jews, 1933-1945*. New York: Holocaust Library.
3. Boëthius, M.-P. (1991). *Heder Och Samvete: Sverige Och Andra Världskriget*. Stockholm: Ordfront.
4. Levine, P. (1996). *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944*. Uppsala University: Department of History.

5. Conway, M. (1999). War Experience, Self- Image and National Identity: The Second World War as Myth and History. *The English Historical Review*, 114, (455), 251.
6. "Sweden's Relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust": A Research Programme. Retrieved from http://www.su.se/polopoly_fs/1.171531.1395244030!/menu/standard/file/nazism_eng.pdf
7. Ekman, S., Amark, K., & Toler, J. (2003). *Sweden's Relations with Nazism, Nazi Germany, and the Holocaust: A Survey of Research*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
8. *The Stockholm International Forum Conferences (2000-2004)*. Retrieved from <http://www.government.se/49b72c/contentassets/66bc8f513e67474e96ad70c519d4ad1a/the-stockholm-international-forum-conferences-2000-2004>
9. *International Holocaust Remembrance Alliance*. Retrieved from <https://www.holocaustremembrance.com/>
10. *Forum för levande historia*. Retrieved from <http://www.levandehistoria.se/>
11. Bruchfeld, S., & Levine, P. *Tell Ye Your Children... A book about the Holocaust in Europe 1933-1945*. Retrieved from http://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/om-detta-ma-ni-beratta-engelska.pdf
12. *Minnesmonumentet över Förintelsens offer*. Retrieved from <http://jfst.se/minnesmonumentet/>
13. Erll, A. (2011). *Memory in Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
14. *Judiskamuseet*. Retrieved from <http://judiskamuseet.se/>
15. *Raoul Wallenberg: one man who make a difference*. Retrieved from https://sweden.se/wp-content/uploads/2014/12/raoul-wallenberg_hi-res.pdf
16. *Armémuseum*. Retrieved from <http://www.armemuseum.se/>
17. *Krig och fred 1900-talet*. Retrieved from <http://www.armemuseum.se/utställningar/krig-och-fred-1900-talet/>
18. *Raoul Wallenbergs rum*. Retrieved from <http://www.armemuseum.se/utställningar/raoul-wallenbergs-rum/>
19. *Historiska museet*. Retrieved from <http://historiska.se/>
20. *Sveriges Historia*. Retrieved from <http://historiska.se/utställningar/sveriges-historia/>
21. Rothe, A. *Second World War and Holocaust*. Commemoration in Sweden. An analysis of Swedish commemoration practices in museums and memorials. — Lund University. — May 2015. Retrieved from <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=5474173&fileId=5474174>

ЛІТЕРАТУРА

1. Рыбина А. Кунгсгатан: 70 лет со дня окончания войны. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2103&artikel=6160113>
2. Koblik S. *The Stones Cry Out: Sweden's Response to the Persecution of the Jews, 1933-1945* / S. Koblik. — New York: Holocaust Library, 1988. — 305 p.
3. Boëthius M.-P. *Heder Och Samvete: Sverige Och Andra Världskriget* / M.-P. Boëthius. — Stockholm: Ordfront, 1991. — 159 s.
4. Levine P. *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944* / P. Levine. — Department of History, Uppsala University, 1996. — 293 p.

5. Conway M. War Experience, Self Image and National Identity: The Second World War as Myth and History / M. Conway // The English Historical Review. — 1999. — Vol. 114, No. 455. — P. 251.
6. “Sweden’s Relations with Nazism, Nazi Germany and the Holocaust”: A Research Programme. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.su.se/polopoly_fs/1.171531.1395244030!/menu/standard/file/nazism_eng.pdf
7. Ekman S. Sweden’s Relations with Nazism, Nazi Germany, and the Holocaust: A Survey of Research / S. Ekman, K. Åmark, J. Toler. — Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2003. — 371 p.
8. The Stockholm International Forum Conferences (2000-2004). [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.government.se/49b72c/contentassets/66bc8f513e67474e96ad70c519d4ad1a/the-stockholm-international-forum-conferences-2000-2004>
9. International Holocaust Remembrance Alliance. [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.holocaustremembrance.com/>
10. Forum för levande historia. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.levandehistoria.se/>
11. Bruchfeld S., Levine P. Tell Ye Your Children... A book about the Holocaust in Europe 1933-1945. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/om-detta-ma-ni-beratta-engelska.pdf
12. Minnesmonumentet över Förintelsens offer [Electronic resource]. — Mode of access: <http://jfst.se/minnesmonumentet/>
13. Erll A. Memory in Culture. — Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. — 209 p.
14. Judiskamuseet [Electronic resource]. — Mode of access: <http://judiskamuseet.se/>
15. Raoul Wallenberg: one man who make a difference [Electronic resource]. — Mode of access: https://sweden.se/wp-content/uploads/2014/12/raoul-wallenberg_hi-res.pdf
16. Armémuseum. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.armemuseum.se/>
17. Krig och fred 1900-talet [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.armemuseum.se/utställningar/krig-och-fred-1900-talet/>
18. Raoul Wallenbergs rum [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.armemuseum.se/utställningar/raoul-wallenbergs-rum/>
19. Historiska museet [Electronic resource]. — Mode of access: <http://historiska.se/>
20. Sveriges Historia [Electronic resource]. — Mode of access: <http://historiska.se/utställningar/sveriges-historia/>
21. Rothe A. Second World War and Holocaust. Commemoration in Sweden. An analysis of Swedish commemoration practices in museums and memorials. — Lund University. — May 2015 [Electronic resource]. — Mode of access: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=5474173&fileId=5474174>

Сацький П. В.*,

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. pavangard@i.ua

Нотевський Є. В.,

здобувач ступеня бакалавра права,
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. evgeniynotevskiyenot@gmail.com

МОЛОДІЖНЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Досліджується соціальна роль молодіжного — шкільного і студентського самоврядування в Україні на сучасному етапі. Зазначається, що в умовах соціально-політичних та економічних трансформацій в Україні на нинішньому етапі самоврядування у школах і Вищих навчальних закладах є надзвичайно актуальним, оскільки створює сприятливе середовище для виховання відповідальних лідерів і можливість для молодих людей із лідерськими якостями реалізувати себе. Аналізується сутність такого поняття як самоврядування у школах і ВНЗ України. Здійснено порівняльний аналіз системи учнівського і студентського самоврядування у США і в Україні. Виявлено, що структуру і принципи самоврядування в навчальних закладах в Україні було запозичено із США, проте, українська система учнівського і студентського самоврядування має значні особливості, зважаючи на особливості соціальної ситуації в країні. Зокрема, йдеться про численні проблеми і недоліки, що потребують розв'язання. Звертається увага на заходи створення умов для виявлення ініціативи молодим і активним громадянам. Висловлено ряд пропозицій по вдосконаленню системи молодіжного самоврядування в Україні.

Ключові слова: учні, студенти, Україна, США, лідерство, учнівське самоврядування, студентське самоврядування, загальноосвітні навчальні заклади, вищі навчальні заклади.

Аннотация. Исследуется социальная роль молодежного — школьного и студенческого самоуправления в Украине на современном этапе. Отмечается, что в условиях социально-политических и экономических трансформаций в Украине на нынешнем этапе самоуправления в школах и высших учебных заведениях является чрезвычайно актуальным, поскольку создает благоприятную среду для воспитания ответственных лидеров и возможность для молодых людей с лидерскими качествами реализовать себя. Анализируется сущность такого понятия, как самоуправление в школах и вузах Украины. Осуществлен сравнительный анализ системы ученического и студенческого самоуправления в США и в Украине. Выведено, что структура и принципы самоуправления в учебных заведениях в Украине были заимствованы из США, однако, украинская система ученического и студенческого самоуправления имеет значительные особенности, учитывая особенности социальной ситуации в стране. В частности, речь идет о многочисленных проблемах и недостатках, которые требуют разрешения. Обращается внимание на мероприятия по созданию условий для проявления инициативы молодым и активным гражданам. Высказан ряд предложений по совершенствованию системы молодежного самоуправления в Украине.

* Satskyi P. V., Ph.D. in History, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv. Ukraine. pavangard@i.ua

Notevskiy E. V., competitor for bachelor's degree on law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv. Ukraine. evgeniynotevskiyenot@gmail.com

YOUTH SELF-GOVERNING IN UKRAINE: TRENDS, PROBLEMS, PERSPECTIVES

Ключевые слова: ученики, студенты, Украина, США, лидерство, ученическое самоуправление, студенческое самоуправление, общеобразовательные учебные заведения, высшие учебные заведения.

Abstract: Social role of youth — pupils' and students' self-governing in Ukraine at present stage is discussed. It is stated that self-governing at schools and higher education establishments in the conditions of social, political and economic transformations in Ukraine at the modern stage is extremely vital so far as it creates favorable environment for training responsible leaders and opportunity to young people with leading qualities to self-realization. The core of the concept as self-governing at schools and higher education establishments is analyzed. It is done comparative analysis of systems of pupils' and student's self-governing in the USA and Ukraine. It is revealed that the structure and principles of self-government at educational institutions in Ukraine were borrowed in the USA, however, the Ukrainian system of pupils' and students' self-government has its own special features regarding the peculiarities of social situation in the country. In particular, it is said about numerous problems and shortcomings that need their solving. Attention is paid upon the measures in order to create conditions for revealing initiative of young and active citizens. Proposals upon improvement pupils' and students' self-governing in Ukraine are advanced.

Key words: pupils, students, Ukraine, USA, leadership, pupils' self-government, student self-government, secondary schools, higher education institutions.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття для України характеризується своєрідним перезавантаженням в усіх сферах життя суспільства, переосмисленням та закріпленням у національній свідомості нових світоглядних орієнтирів. На перший план сьогодні виходить проблематика відносин між суспільством та особистістю, які також набувають нових, подекуди непередбачуваних форм. З однієї сторони, ці відносини набувають форми жорсткого протистояння й заради того, щоб здобути своє місце в їх середовищі необхідним є високий рівень конкурентоздатності для всіх учасників соціальних процесів. З іншої сторони, актуалізація нових форм відносин особистості із суспільством сприяє створенню умов для вільного вибору та самореалізації кожного суб'єкта. Зважаючи на це, виникає актуальна на сьогодні проблема якісного формування такої особистості, якій у майбутньому стало б під силу розв'язувати не лише повсякденні завдання, а й завдання в масштабах соціуму в цілому, зокрема, рівня участі в процесі державного управління.

Зазначене безпосередньо стосується молодіжного (учнівського, студентського) самоврядування як напрямку виховання та інтеграції молодого покоління до сучасного громадянського суспільства. Показово, що учнівський та студентський колективи за будь-яких ситуацій не є інертними масами, а, навпаки, виступають потужною силою, яка не тільки сприймає цілі й цінності виховного процесу, а й безпосередньо на них реагує. Проте у сучасних моделях учнівського та студентського самоврядувань молоді люди часто все одно залишаються об'єктами маніпуляцій, а діяльність органів самоврядування у нинішніх формах часто досягає мети лише у звітах. Пріоритетним завданням на нинішньому етапі є створення умов для реальної, а не формальної участі молоді в організації своєї самоврядної діяльності, осмислення шляхів вдосконалення молодіжного самоврядування як безпосередньої підготовки молоді особистості до державної політики, суспільної активності, здатних забезпечити не просто життєздатність, а прогрес нації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема учнівського та студентського самоврядування активно розглядалась ще за радянські часи і продо-

вжувалась розглядатись у пострадянський період з певним ідеологічним висновком, що самоорганізація є одним з наслідків якісної соціалізації особистості [1-5]. Тенденції переваги соціальних впливів над індивідуалістичними у вихованні молоді знаходила відгосок й в працях деяких західних дослідників [6]. Втім новий час підвів наукову спільноту до нових вимірів в осмисленні молоді як рушійної сили суспільства з акцентом на виховному потенціалі самоврядування, що формує із особистості справжнього лідера. Саме до такої позиції підійшла плеяда прогресивних вчених, до якої належать В. Кащенко [7], І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен, Л. В. Г. Сохань Л. В. [8], М. Врублевська [9] та багато інших.

Що стосується діяльності сучасних науковців, то вони зосереджуються переважно на дослідженні багатьох практичних аспектів учнівського та студентського самоврядування, зокрема, як суб'єктів соціально-виховної роботи [10], на питаннях організаційної структури функціонування самоврядування [11-15], проблемах формування активної життєвої позиції учнів та студентів [16-17], інших. Значну увагу вчені приділяють й вивченню зарубіжного самоврядування [18-20].

Втім, не дивлячись на величезну кількість вищезгаданих досліджень, жодне з них не розкриває у повній мірі інноваційний потенціал учнівського та студентського самоврядувань та не надає чіткого визначення тих суспільних умов, які дозволяють підвищити рівень соціально-громадської активності шкільництва й студентства у поєднанні з відповідальним ставленням до навчального процесу.

Метою статті є розширення уявлень про становлення учнівських та студентських самоорганізацій, дослідження проблем і перспектив функціонування й розвитку учнівського й студентського самоврядування в Україні та окреслення шляхів і методів їх вирішення, виходячи із досвіду США.

Основні результати дослідження. Сьогодні, незважаючи на всі тяжкі обставини, у яких перебуває наша країна, питання виховання соціально активної людини нової формації поставлене вкрай гостро та є, безсумнівно, актуальним. Суспільству необхідні нові, справжні лідери, які не боятимуться брати на себе відповідальність за власні вчинки й чесно відповідати за них. Такими лідерами в пріоритеті повинні стати насправді досвідчені особистості, що є вихідцями із своєрідної «школи життя» — учнівського та студентського самоврядування. На нашу думку самоврядування у школі й ВНЗ розглядатимуться як дуже схожі поняття, проте, вони мають свої відмінності, на яких ми пізніше зацентруємо увагу. Для того, щоб знайти відповіді на питання, що нас цікавлять у контексті дослідження учнівського і студентського самоврядування, необхідно ретельно дослідити сутність та передумови його формування як форми самоорганізації.

На думку Є. Бачинської [21, с. 90] та М. Врубленської [9, с. 54], учнівське самоврядування — це педагогічна технологія, яка сприяє розвитку громадянських якостей дитини в системі демократичних взаємовідносин виховного колективу на принципах самореалізації, самодіяльності, самодостатності та самоорганізації особистості. У свою чергу В. Коротов стверджує, що «там, де педагоги усуваються від роботи у керівництві учнівським самоврядуванням, можливі виховні результати, цілком протилежні очікуваним. За неправильної постановки самоврядування у дітей виникатимуть такі негативні риси, як зазнайство, зарозумілість, формальне ставлення до діла, індивідуалізм» [22].

Що ж стосується студентського самоврядування, то, на погляд А. Троцько, «самоврядування — це форма організації управління студентами різноманітною життєдіяльністю свого колективу за принципами свободи, рівноправності, безпосередньої участі в керівництві його справами» [12, с. 65]. Наступне визначення дає нам «Педагогічна енциклопедія», у якій самоврядування висвітлюється як «участь студентів в управлінні й керівництві справами свого колективу, форма організації життєдіяльності студентського колективу для забезпечення розвитку дитячої самостійності у прийнятті й реалізації рішень щодо досягнення суспільно значущої мети» [23, с. 788–789].

Як бачимо, уже із сутності учнівського та студентського самоврядувань видно деякі відмінності між цими поняттями. Проте, це не означає, що вони є антагоністичними, а навпаки взаємно доповнюються. Проаналізувавши вищенаведені визначення, можна зробити такий висновок: учнівське та студентське самоврядування — це форми самоорганізації школярів та студентів, які містять певні механізми представництва їхніх інтересів та захисту прав, виходячи із правового і суспільного статусу молоді, і виступають своєрідними можливостями самореалізації.

Модель учнівського-студентського самоврядування прийшла до нас ще з XVI століття. Саме тоді учнівське самоврядування запровадив відомий німецький педагог В. Тротцендорф [24]. У той час, коли він був ректором латинської школи в м. Гольдберг, керівництво навчальним закладом здійснював безпосередньо він та сенат з 15 учнів. На думку Тротцендорфа, залучаючи своїх вихованців до такого виду діяльності, він прищеплював їм почуття суспільного обов'язку та відповідальності.

Український досвід самоврядування бере свій початок із відкриття першої січової школи у 1576 році [25]. У цей час закладається фундамент шкільного дитячого самоврядування, яке тоді формувалося на військових засадах. Січові школи відкривалися одна за одною. У кожній з них обирали отамана серед учнів-козаків. Згодом елементи самоврядування простежуються і в братських школах, де братчики розвивали свої організаторські здібності та проявляли громадську активність. Першим своєрідним нормативним положенням самоврядування став статут Києво-Могилянської академії, що був укладений Петром Могилою, відповідно до якого в академії створювались певні конгрегації, де студентів навчали самостійності та самоуправлінню [26]. Уже тоді самі викладачі розгледіли в самоврядуванні той могутній механізм формування національної свідомості та відданості колективу.

Сучасну структуру самоврядувань у школах і ВНЗ України запозичено зі Сполучених Штатів Америки. У школах США функціонують «Дитячі республіки», система управління в яких практично не відрізняється від державного устрою США [27; 28].

Проте це не означає, що структура учнівського самоврядування в США є універсальною для всіх закладів. Кожен навчальний заклад розробляє статут, відповідно до якого враховуються особливості закладу, погляди учнів, традиції. У статуті також зазначається назва організації, процедури впровадження змін і т. п. Характерною рисою самоврядування закладів є формування шкільних урядів, основним завданням яких є підготовка лідерів і дослідження соціальних проблем. В американських школах також є своєрідна Асоціація добровільних

помічників, до якої входять чимало представників провідних компаній, які за проханнями шкіл допомагають з виконанням певних справ, організовують масові заходи та керують експериментальними проектами школярів [29].

У США самоврядування організовано й на національному рівні як Національна асоціація учнівських рад, що видає власні друковані органи, журнал та щорічники учнівського самоврядування. Окрім зазначених позитивних рис, учнівському самоврядуванню США притаманний певний негативний, на нашу думку, аспект. Так, американське шкільне самоврядування є лише певним привілеєм досить вузького кола організаторів — «основних гравців». Американці вважають, що обраними в учнівське самоврядування можуть бути лише «природжені лідери» [30]. Вони мають низку повноважень та привілеїв. У деяких випадках лідери можуть мати окремий кабінет, не бути присутніми навіть на заняттях, не виконувати домашні завдання тощо. Усе це, на нашу думку, сприяє значному підвищенню самолюбства та індивідуалізму.

Що ж стосується студентського самоврядування, то в США воно розвинуте ще більше, ніж учнівське, та має вже закріплені нормативні положення на державному рівні. Студентське самоврядування представлено у вигляді Студентського Уряду (American Student Government Association), який відіграє дуже важливу роль в організації університетського життя. Студентський Уряд — це офіційна адміністративна структура, яка орієнтується на студентів та представляє їх інтереси перед адміністрацією вищого навчального закладу та іншими інституціями. Структура та вся система діяльності Студентського Уряду побудована аналогічно до структури та системи роботи уряду США [31].

Керівними посадами Студентського Уряду вважаються посади президента, віце-президента, секретаря, скарбника, журналіста й депутата. Президент очолює Студентський Уряд. Власне Уряд складається з трьох складових — Сенату (Senate), Судової (Judicial) і Виконавчої гілок (Executive). Сенат включає в себе представників різних коледжів університету. Усі члени Сенату (студенти-представники різних коледжів університету) є послами SGA (Студентського Уряду) і мають з почуттям відповідальності ставитися до своєї справи. Метою організації є надання допомоги студентам, які навчаються у вищих навчальних закладах задля сприяння ідеалам демократії та утворенню й поширенню принципів відповідальності, лідерства, особистісного зростання, самодисципліни [32].

Як ми зазначали раніше, український досвід учнівського та студентського самоврядувань сформувався під впливом американського. Можемо спостерігати значне відображення структур, моделі шкільного і студентського самоврядувань США в Україні, тільки в інших формах, у деяких випадках навіть не таких досконалих, як хотілося б. Учнівське самоврядування нашої країни характеризується достатньою різноманітністю. У кожному навчальному закладі функціонують Козацькі ради чи Шкільні республіки, Парламенти чи Президії, Колегії чи Комітети та ін. Зазвичай, орган учнівського самоврядування очолюється президентом самоврядування та поділяється на комісії чи міністерства: охорони здоров'я, спорту, освіти, правового захисту і т. п. Також діє старостат школи, до якого входять старости старших класів (5-11-их) [33]. В українському учнівському самоврядуванні, звичайно, найбільшу роль відіграють педагоги, які спря-

мовують енергію дітей у творчому й конструктивному напрямку, проте школярі повинні самі ініціювати, бути активними в своїх намірах та наполегливо йти до мети. На національному рівні учнівське самоврядування представлене Всеукраїнською Радою старшокласників, яка охоплює обласні організації лідерів учнівського самоврядування. Двічі на рік проходять Всеукраїнські конференції учнів-лідерів органів самоврядування.

Студентське самоврядування у Вищих навчальних закладах України характеризується майже повною спорідненістю із самоврядуванням у США. В університетах, інститутах нашої країни функціонують Студентські Академічні Ради (далі САР), що є аналогом американського Студентського Уряду [34; 35]. Студентська рада представлена делегатами, якими є старости груп та їх заступники. Керівними посадами САР вважаються посади голови, заступника голови та секретаря. Студентське самоврядування здійснює свою діяльність відповідно до статті 40 «Про студентське самоврядування» Закону України про вищу освіту [36]. Діяльність органів студентського самоврядування спрямована на удосконалення навчального процесу, підвищення його якості, забезпечення умов виховання духовності та культури студентів, зростання у студентської молоді рівня соціальної активності.

Аналіз учнівського та студентського самоврядування України й США приводить до висновку, що структури досліджених самоорганізацій не дуже відмінні одна від одної. Безсумнівно спільним для обох країн у порушеному питанні є провідне завдання самоврядувань — виховувати справжніх лідерів, які не боятимуться відповідати за свої вчинки та будуть захищати не лише свої права, а й «тих, кого вони ведуть за собою». На сучасному етапі становлення української державності в нашій країні діють певні проекти, спрямовані на виховання майбутніх лідерів. Серед них: програма FLEX та Українська академія лідерства.

Програма обміну майбутніх лідерів (FLEX) була започаткована Державними департаментом США, в Україні вона під патронатом організації Американської Ради з міжнародної освіти (American Councils) [37]. Реалізацію програми в Україні забезпечують Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України. Дана програма розрахована на учнів загальноосвітніх шкіл 10 країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) та фінансується урядом США. Програма надає школярам певну фінансову допомогу, яка дає їм змогу прилетіти до Америки, навчатися там у школі протягом одного навчального року й проживати в американській родині. Головне завдання FLEX — це покращення взаємовідносин між країнами та надання можливості молоді з Євразії спостерігати «на власні очі» за американським державним устроєм і відчувати себе його частиною та учасником американського політичного процесу.

Цілком новим форматом навчання лідерству випускників середніх шкіл, що триває протягом 10 місяців і охоплює різноманітні сфери життя є Українська академія Лідерства. Основними завданнями Академії є відібрати молодих людей з високим потенціалом до лідерства і дати найкращу підготовку й інструменти для розвитку, які дозволять розкрити себе, обрати свій шлях і в майбутньому практикувати відповідальне лідерство на благо своєї країни [38]. Проект реалізується за підтримки Адміністрації Президента України, Комітету Верхов-

ної Ради України з питань науки і освіти, Міністерства освіти і науки України. В Академії діє система самоврядування, студенти сформували 5 міністерств: Міністерство культури, Міністерство комунікацій, Міністерство побуту, Міністерство міжнародних відносин та Міністерство мандрівок. Кожне з міністерств курує ментор, який входить до складу ініціативної групи Української Академії Лідерства. Найближчим часом подібні Академії лідерства планують відкрити по всіх великих містах країни.

Проаналізувавши розвиток учнівського та студентського самоврядувань в Україні, на нашу думку, можна виокремити ряд проблем, що створюють певні перешкоди ефективному функціонуванню таких самоорганізацій в нашій державі. Серед цих проблем:

- проблема неналежного законодавчого регулювання самоврядувань у школах і ВНЗ (права участі учнів / студентів зазвичай є декларативними та обмеженими);
- проблема вичерпності або взагалі відсутності фінансування органів самоврядування задля реалізації суспільно корисних проектів та виконання власних функцій;
- проблема відсутності достатнього ступеня проінформованості про діяльність самоврядування в школах і ВНЗ;
- проблема низької активності учнів / студентів у громадському житті свого закладу за принципом «кому потрібно, той нехай і робить»;
- проблема наявності у ВНЗ України двох організацій — профспілок і студентського самоврядування (повноваження перших більш конкретно та якісніше визначені на законодавчому рівні на відміну від органів самоврядування).

Безперечно, проблем достатньо. І в деяких ситуаціях потрібно вже впроваджувати зміни на державному рівні. Виходячи з цього, на наш погляд, для того, щоб покращити механізм функціонування учнівського та студентського самоврядування в Україні, необхідно вжити такі заходи:

- Виступити з ініціативою надання самоврядуванню в школах і ВНЗ відповідної організаційної, правової, фінансово-економічної, інформаційної підтримки зі сторони країни та суспільства;
- Займатися підвищенням рівня зацікавленості учнів / студентів громадським життям свого закладу за допомогою створення веб-сайтів та організації видавничої діяльності самоврядування на регулярній основі (газет, листівок, брошур і т. п.);
- Спрямувати «політику» адміністрації закладів на створення сприятливого середовища в колективах, атмосфери взаємодопомоги та довіри між учнями / студентами та викладачами, належних умов матеріально-технічного забезпечення для вільного самовиявлення студентів;
- Для дослідження процесів становлення та розвитку шкільного та студентського самоврядувань в Україні слід регулярно проводити соціологічні дослідження і аналіз даних на високому науковому рівні із залученням інноваційних методик;
- Акцентувати увагу влади та суспільства на тому, що учнівське та студентське самоврядування — це одні з найважливіших механізмів формування громадян України та виховання нової еліти нації.

Система самоврядування у школах і ВНЗ України на сучасному етапі потребує якісних та ґрунтовних удосконалень. Від того, як Україна зараз вибудовує модель виховання українців нової формації, залежить її майбутнє. Безсумнівно, учнівське та студентське самоврядування в нашому житті відіграють дуже велику роль. Так, одними з концептуальних завдань органів самоврядування є максимальне використання творчого та інтелектуального потенціалу кожного учня / студента, самоактуалізація особистості майбутнього фахівця, формування навичок самоорганізації і самоуправління. Саме вихідці із сьогоднішніх органів самоврядування стануть майбутньою українською національною елітою. Вони зможуть отримати на практиці управлінськими навичками — уміти планувати й організовувати роботу в цілому та будуть здатні працювати з людьми й приймати рішення; не боятимуться порушувати актуальні питання не лише для себе, а й задля позитивних змін в суспільному житті певних соціальних груп; будуть по-справжньому відповідальними за свої вчинки.

Висновки. Учнівське та студентське самоврядування — це ініціативна, самостійна, під власну відповідальність, діяльність учнів / студентів з вирішення життєво важливих питань з організації навчання, побуту та дозвілля. Самоврядування є одним з головних факторів залучення школярів / студентів до управління навчальним закладом.

Набуття управлінських та організаторських умінь, виховання молодих громадян Української держави, прищеплення їм почуття готовності брати на себе зобов'язання і відповідально ставитись до їх виконання — усьому цьому сприяє участь у діяльності органів самоврядування. Це налагоджує конструктивну співпрацю між учнями / студентами та адміністрацією навчального закладу. Відстоюючи інтереси шкільництва / студентства, зокрема, щодо організації навчального процесу, представники самоврядувань формують значно суттєвіші вимоги до закладів та їхніх працівників, удосконалюючи не тільки процес викладання, а і його суб'єктів.

Незважаючи на те, що структуру і принципи самоврядування у школах і ВНЗ в Україні в цілому було запозичено в США, в нашій країні воно розвивається у відповідності до нинішніх реалій. Тому шкільне і студентське самоврядування може стати полігоном для відпрацювання механізмів реформування політичної системи України.

На сучасному етапі становлення Української державності склалися певні протиріччя між суспільними потребами в розвитку учнівського та студентського самоврядувань, потребами самих учнів / студентів і реальністю та її впливом на ідеї та ідеали учнівського та студентського колективів. Беззаперечним фактом є те, що самоврядування дає змогу учню / студенту, як і кожному громадянину, бути почутим, воно виховує справжніх, реальних лідерів українського суспільства та формує еліту нації.

В нинішніх умовах децентралізації в Україні часто спостерігається неготовність органів місцевого брати на себе додаткову відповідальність і повноваження. Тому подальші дослідження організації самоврядування на усіх рівнях і етапах становлення особистості людини і громадянина відкривають можливості для пошуку оптимальної моделі сприяння якісному кадровому наповненню як органів місцевого самоврядування так і влади в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Соціальна психологія / Г.М.Андреева. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 171 с.
2. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы /В.Г.Бочарова. – М.: SvR-Аргус, 1994. — 208 с.
3. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. — М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. — 320 с.
4. Газман О. С. От авторитарного образования к педагогике свободы [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://setilab.ru/modules/article/view.article.php/117>
5. Газман О. С. Проблема формирования личности школьника в игре / О.С. Газман // Педагогика и психология игры. – Новосибирск: НГПИ, 1985. — С. 14-27.
6. Дюркгейм Е. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Е. Дюркгейм / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с.
7. Кашенко В. П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков /В.П. Кашенко. — 2-е изд. – М.: Просвещение, 2004. – 223 с.
- 8.Єрмаков І. Г. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / І. Г.Єрмаков, Г. М. Несен, Л. В. Сохань– К.: В-тво Богдана, 2003. –520 с.
9. Врублевська М. О. Орган учнівського самоврядування / М. О. Врублевська // Виховна робота в школі: Науково-методичний журнал. — Харків. — 2006. -. №10 (23). — С. 2-15.
10. Кузь В. Г. Основи національного виховання: концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д.Руденко, З.О. Сергійчук / за заг. ред. В. Г. Кузя та ін. — К.: Інформ. вид. центр „Київ”, 1993. — Ч. 1. — 152 с.
11. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: [Монографія] / О.А. Дубасюк.. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 432 с.
12. Троцько А. В. Студентське самоврядування як засіб розвитку особистості / А.В. Троцько // Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. / Том 1. Теорія та історія педагогіки. — К.: «Педагогічна думка», 2007. — С. 296–307.
13. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. — 398 с.
14. Капська А. Й. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник / А. Й. Капська. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 488 с.
15. Сисоєва С. О. Суспільство і особистість: гармонізація розвитку / С. О. Сисоєва // Рідна школа, — 2012. – № 12 (996). — С. 8-12.
16. Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О.Г. Злобіна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. — 400 с.
17. Злобіна О. Г. Соціальна структура, соціальна політика і молодь / О.Г. Злобіна, В. О. Тихонович // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – №3-4. — С. 105-117.
18. Галузяк В.М. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика / В.М. Галузяк, Л.І. Довгань. — Вінниця, РВВ ВДАУ, 2009.
19. Кербаль М. Зарубіжний досвід формування нормативно-правової бази щодо молодіжної політики / М. Кербаль // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2008. — Вип. 13. — С. 123-129

20. Сторожук Р. П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики / Р. П. Сторожук. // Державне будівництво. — 2007. — № 1(1). — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_)
21. Бачинська Є. М. Організація учнівського самоврядування в закладах освіти Київської області: Навчальний-методичний посібник / Є. М. Бачинська. — Біла Церква: КОІПОК, 2002. — 125 с.
22. Коротов В. М. Самоуправление школьников / В. М. Коротов. — М.: Просвещение, 1976. — 94 с.
23. Педагогическая энциклопедия / под. ред. И. А. Комарова, Т. 3. — М.: Наука, 1966. — 880 с.
24. Тротцендорф В. Історичні витоки шкільного самоврядування: [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://kschool1.com/CGO/SamoupMetod/TeorOsnovMet/02istorija_shkolnogo_samoupravlenija-nxpowerlite.pdf
25. Українські козацькі школи: [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://pidruchniki.com/1469071535417/pedagogika/ukrayinski_kozatski_shkoli
26. Історія Києво-Могилянської академії: [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2782/Khyzhniak_Istoriia_Kyievo-Mohylianskoj_akademii.pdf?sequence=1
27. Murphy J. School-based management as school reform: Taking stock / J. Murphy, L.G. Beck— Thousand Oaks, Ca (USA): Corwin Press, 1995. — 257 p.
28. Wohlstetter P. School-based management: Promise and process / P. Wohlstetter, S.A. Mohrman. — New Brunswick (USA): Consortium for Policy Research in Education, 1994. — 98 p.
29. Cheng Y.C. New vision of school-based management: Globalization, Localization and Individualization. Papers of The First National Conference on school-based management / Y.C. Cheng. — Israel: Ministry of Education, 1 — 6 April, 2001. — 64 p.
30. Kohlberg, L. The moral atmosphere of the school / L. Kohlberg // H. Girous, D. Purple. The hidden curriculum and moral education: Deception or discovery? Berkeley: McCutchan Pub. Corp., 1983. — P. 61-81.
31. *American Student Government Association*. Retrieved from <http://www.asgaonline.com/ME2/Default.asp>
32. Student Government Association. Constitution and rules [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.uis.edu/sga/constitution-and-rules/>
33. Приходько М.І. Учнівське самоврядування в сучасному вимірі / М.І. Приходько — Х.: Основа, 2008. — 176 с.
34. Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах // Інформаційний вісник вищої освіти. — К.: Вища освіта, 2002. — №7. — С. 98-100.
35. Студентське самоврядування для чайників /. [За ред. А. О. Михайлюка]; Всеукраїнська молодіжна громадська організація. «Молодий рух», Всеукраїнська мережа студентських громад. — 2005. — 119 с.
36. Закон України „Про вищу освіту” : із змінами, внесеними від 01.07.2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakonukrayiny-pro-vyschu-osvitu>
37. Програма обміну майбутніх лідерів FLEX: [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://flex.americancouncils.org/?q=node/9>
38. Українська Академія Лідерства: [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ual.org.ua/>

REFERENCES

1. Andreeva, G. M. (1996). *Social psychology*. Moscow: Aspect Press (in Rus.).
2. Bocharova, V. G. (1994). *Pedagogics in social work*. Moscow: SvR-Argus (in Rus.).
3. Stefanenko, T. G. (1999). *Ethno-psychology*. Moscow: Institute of Psychology RAS, «Academic Project» (in Rus.).
4. Gazman, O. S. (1995). *From authoritarian education to the pedagogics of freedom*. Retrieved from <http://setilab.ru/modules/article/view.article.php/117> (in Rus.).
5. Gazman, O. S. (1985). The problem of the pupil's personality formation in game. In *Pedagogics and psychology of the game* (14-27). Novosibirsk: NGPI (in Rus.).
6. Durkheim, E. (1995). *Sociology. Its subject, method, purpose*. Moscow: Canon (in Rus.).
7. Kashchenko, V. P. (2004). *Pedagogical correction: amendment of deficiencies in character of children and adolescents*. Moscow: Prosveshchenie (in Rus.).
8. Ermakov, I. G., Nesen, G. M., & Sokhan L. V. (2003). *Life competence of the person: Tutorial manual*. Kyiv: TSS-Bogdan (in Ukr.).
9. Vrublevskaia, M. O. (2006). Organ of pupils' self-government. *Vykhovna Robota v Shkoli: Naukovo-Metodychnyi zhurnal (Educational Activities in school: Scientific and Methodical Journal)*, 10 (23), 2-15 (in Ukr.).
10. Kuz, V. G., Rudenko Yu. D., & Serhiichuk Z. O. (1993). *Fundamentals of national education: conceptual provisions*. Part 1. Kyiv: Information and publishing center «Kyiv». (in Ukr.).
11. Dubaseniuk, O. A. (2009). *Professional pedagogical education: innovative technologies and methods*. Zhitomyr: Zhytomyr I. Franko State University (in Ukr.).
12. Trotsko, A. (2007). Student self-government as a mean of development of personality. In *Pedagogical and psychological sciences in Ukraine: Collection of scientific papers to the 15th anniversary of Pedagogical Sciences of Ukraine in 5 volumes* (Vol. 1. Theory and History of Education, pp. 296-307). Kyiv: Pedagogichna dumka (in Ukr.).
13. Bozhovich, L. I. (2008). *Personality and its formation in childish age*. St. Petersburg: Piter (in Ukr.).
14. Kapska, A. J. (2011). *Social pedagogics*. 5th ed. revised. and add. Kyiv: Center of educational literature (in Ukr.).
15. Sysoeva, S. O. (2012). Society and identity: harmonization of development. *Ridna shkola (Native school)*, 12 (996), 8-12. (in Ukr.).
16. Zlobina, O. G. (2004). *Personality as a subject of social change*. Kyiv: NASU, Institute of Sociology (in Ukr.).
17. Zlobina, O. G., & Tikhonovich O. V. (2002). Social structure, social policy and youth. *Sotsialna politika i Sotsialna Robota (Social Policy and Social Work)*, 3-4, 105-117 (in Ukr.).
18. Haluziak, V.M., & Dovhan L.I. (2009). *Moral education in the USA pedagogics: theory and practice*. Vinnytsa: Vinnytsa State Agrarian University (in Ukr.).
19. Kerbal, M. (2008). Foreign experience in forming the normative-judicial foundation on youth policy. *Suchasna Ukrainska Politika. Politiki i Politolohi pro Neii (The Modern Ukrainian Policy. Politicians and Political Scientists about It)*, 13, 123-129 (in Ukr.).
20. Storozhuk, R.P. (2007). Foreign experience of the youth policy realization. *Derzhavne Budivnytstvo (State building)*, 1(1). Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)) (in Ukr.).
21. Bachynska, E. M. (2002). *Student government organization in educational institutions of Kiev region: Textbook*. Bila Tserkva: KOIPOPK (in Ukr.).

22. Korotov, V. M. (1976). *Self-government of schoolchildren*. Moscow: Prosveschenie (in Rus.).
23. Komarov, I. A. (Ed.). (1966). *Pedagogical encyclopedia*. Vol. 3. — Moscow: Nauka (in Rus.).
24. Trozendorf V. *Historical origins of school self-government*. Retrieved from http://kschool1.com/CGO/SamoupMetod/TeorOsnovMet/02istorija_shkolnogo_samoupravlenija-nxpowerlite.pdf (in Ukr.).
25. *Ukrainian Cossack schools*. Retrieved from http://pidruchniki.com/1469071535417/pedagogika/ukrayinski_kozatski_shkoli (in Ukr.).
26. *History of Kyiv-Mohyla Academy*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2782/Khyzhniak_Istoriia_Kyievo-Mohylianskoi_akademii.pdf?sequence=1 (in Ukr.).
27. Murphy, J. & Beck, L.G. (1995). *School-based management as school reform: Taking stock*. Thousand Oaks, Ca (USA): Corwin Press.
28. Wohlstetter, P. & Mohrman, S. A. (1994). *School-based management: Promise and process*. New Brunswick (USA): Consortium for Policy Research in Education.
29. Cheng, Y. C. (2001). New vision of school-based management: Globalization, Localization and Individualization. In *Papers of The First National Conference on school-based management*. Israel: Ministry of Education.
30. Kohlberg, L. (1983). The moral atmosphere of the school. In H. Girous & D. Purple (Eds.), *The hidden curriculum and moral education: Deception or discovery?* (pp. 61-81). Berkeley: McCutchan Pub. Corp.
31. *American Student Government Association*. Retrieved from <http://www.asgaonline.com/ME2/Default.asp>
32. Student Government Association. *Constitution and rules*. Retrieved from <https://www.uis.edu/sga/constitution-and-rules/>
33. Prikhodko, M. I. (2008). *Pupils Self-Government in modern terms. Methodical manual*. Kharkiv: Osnova (in Ukr.).
34. Regulations on student self-government in higher education. (2002). *Informatsiinyi visnyk vyshchoii osvity (Informational Bulletin of Higher Education)*, 7, 98-100 (in Ukr.).
35. Mikhailiuk, A. O. (Ed.). (2005). *Ukrainian youth public organization «Young movement». All-Ukrainian Network of student communities* (in Ukr.).
36. Law of Ukraine «About higher education» with amendments from 07.01.2014. Retrieved from <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakonukrayiny-pro-vyschu-osvitu> (in Ukr.).
37. *Program of Exchange Future Leaders “FLEX”*. Retrieved from <http://flex.americancouncils.org/?q=node/9> (in Ukr.).
38. *Ukrainian Academy of Leadership*. Retrieved from <http://ual.org.ua/>(in Ukr.).

Perga T.Y.*,

Ph.D. in History, Senior researcher,
State institution «Institute of the World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine»,
Kyiv, Ukraine. pergatatiana@gmail.com

ECOLOGICAL MODERNIZATION: THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS

Abstract. An analysis of the main approaches in the scientific discourse on the theory of environmental modernization is made. It is proved that in scientific thought there is absent the unified view of the essence of the concept of «environmental modernization», and, accordingly — actors, tools and ways of its development. At the same time, the view is prevailed upon environmental modernization as an economic category. It was clarified that the aggravation of the global ecological crisis actualizes the development of an integrated approach to modernization, which should cover not only the economic sphere, but also other spheres of social development, including environmental, cultural, educational and institutional changes. The main stages and directions of ecological modernization are analyzed. It is concluded that the theory of ecological modernization creates the general framework and directions of ecologization of modern development; the development of specific models and mechanisms relies on countries. At the same time they must not only rely on a positive world experience, but also take into account national imperatives. Based on the existing theoretical work, recommendations for the development of the main directions of ecological modernization in Ukraine are made — from introduction of scientific innovations, development of education, engagement for solving the problem of the government, business structures, civil society to development of international cooperation in this sphere.

Key words: ecological modernization, ecological thinking, ecological consciousness, Ukraine

Анотація. Зроблено аналіз головних підходів наукового дискурсу до теорії екологічної модернізації. Доведено, що в науковій думці відсутній єдиний погляд на сутність поняття «екологічна модернізація», а відповідно — акторів, інструменти і шляхи її розвитку. Водночас превалює погляд на екологічну модернізацію, як економічну категорію. З'ясовано, що загострення глобальної екологічної кризи актуалізує розробку комплексного підходу до модернізації, яка має охопити не лише економічну сферу, а й інші сфери розвитку соціуму, включаючи екологічну, культурну й освітню та інституційні зміни. Проаналізовано головні етапи та напрямки розвитку екологічної модернізації. Зроблено висновок, що теорія екологічної модернізації створює загальні рамки і напрямки екологізації сучасного розвитку; вироблення конкретних моделей і механізмів покладається на країни. При цьому вони мають не лише спиратися на позитивний світовий досвід, а і враховувати національні імперативи. Спираючись на існуючі теоретичні напрацювання, зроблено рекомендації щодо розвитку головних напрямів екологічної модернізації в Україні — від впровадження наукових інновацій, розвитку освіти, залучення до розв'язання проблеми уряду, бізнес структур, громадянського суспільства до розвитку міжнародного співробітництва у зазначеній сфері.

Ключові слова: екологічна модернізація, екологічне мислення, екологічна свідомість, Україна.

Аннотация. Проанализированы главные подходы научного дискурса к теории экологической модернизации. Доказано, что в научной мысли отсутствует единый взгляд на сущность понятия «экологическая модернизация», а соответственно — актеров, инструменты и пути ее развития. В то же время превалирует взгляд на

* Перга Т.Ю., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Київ, Україна. pergatatiana@gmail.com

экологическую модернизацию, как экономическую категорию. Выяснено, что обострение глобального экологического кризиса актуализирует разработку комплексного подхода к модернизации, которая должна охватить не только экономическую сферу, но и другие сферы развития социума, включая экологическую, культурную и образовательную и институциональные изменения. Проанализированы основные этапы и направления развития экологической модернизации. Сделан вывод, что теория экологической модернизации создает общие рамки и направления экологизации современного развития; выработка конкретных моделей и механизмов возлагается на страны. При этом они должны не только опираться на положительный мировой опыт, а и учитывать национальные императивы. Опираясь на существующие теоретические наработки, сделаны рекомендации по развитию основных направлений экологической модернизации в Украине — от внедрения научных инноваций, развития образования, приобщения к решению проблемы правительства, бизнес структур, гражданского общества к развитию международного сотрудничества в данной сфере.

Ключевые слова: экологическая модернизация, экологическое мышление, экологическое сознание, Украина

Formulation of the problem. At the end of the twentieth century, the world has undergone radical political, economic, social and environmental changes. Globalization has put on the agenda a number of problems; environmental problem occupy an important place among them. As the experience of recent decades has shown, attempts of the international community to solve it with the help of modern technologies did not bring the expected results. Therefore, today becomes actual the task of finding new and the most comprehensive approaches to developing benchmarks and ways of human development in the twentieth century. One of them is environmental modernization.

Analysis of previous studies and publications. Despite the large number of theoretical research existing in this area, one can state that among scientists *does not exist common* view on the essence of the concept of «environmental modernization», and, accordingly, on the actors, tools and methods of its implementation. The widespread view consider environmental modernization an economic category (M.Jonich, G. Monch, T. Ranneburg and W. Simmonis, etc.). For example, D. Huber and A. Mol suppose that the main actors of environmental modernization are economic actors (corporations and companies, business structures, enterprises and entrepreneurs). This opinion is supported by a number of Ukrainian experts. Indicative example is the definition of environmental modernization done by V. Shevchuk, who states it is a system ecologization of all components of production, that is, the control system, technological processes, economic and investment activity of enterprises. [1] Recently have appeared a number of studies which authors argue that the aggravation of the global ecological crisis actualizes the development of an integrated approach to modernization, envisaging changes in all spheres of social development, including environmental policy (A. Wil, S. Bochmer-Kristiansen and Weidner, A Gouldson and J. Murphy), cultural politics and discourse (M. Heyer and J. Drusek), institutional changes (A. Mol, G. Spagarin and F. Buttel). Some Ukrainian scientists (L.Amajadin, A.Moki, V.Burega etc.) point out on the importance of developing ecological consciousness, which is considered by them an important tool for implementing environmental modernization. Thus, historiography on the issues of the theory of ecological modernization points to a broad scientific discourse that continues in modern society. The ideas offered by its participants indicate the ways of

introducing elements of environmental modernization, which is of considerable practical interest to Ukraine.

Therefore, the **purpose of the article** is to study the main directions of the development the theory of environmental modernization, which will allow to form a number of practical recommendations for Ukraine.

Main results of the study. The theory of ecological modernization originated in the Westerns scientific research within the framework of an environmental sociology. It focuses on the investigation of changes in social practices and discourse, institutional development and reforms related to changing of the environment. It corresponds such ecosocial theories as the human ecology of R. Park, the theory of the ecological complex of O. Duncan and L. Schnore, the theory of the millstone production of A. Schneiberg, the new environmental paradigm of R. Dunlap and V. Kutton; and is part of the sociological discourse on the nature of Modernism. The theory of environmental modernization tries to explain modern social processes in the context of natural objects and phenomena, to outline ways out of the ecological crisis, to harmonize the existence of humanity.

The rethinking of the «human-nature» relationship began in the 1960s, when the environmental effects of intensive economic development became tangible. The discussion on this scientific problem started in the early 1980's by activist of the German ecological movement J. Huber. He understood under the ecological modernization the overcoming of negative influences on the environment from the side of industrial society by the way of transforming the industrial society, using it for the development of the latest technologies. The scientist wrote that a dirty, terrible industry is transformed into an ecological butterfly. In the mid-1980's he was supported by some environmentalists, initially by M. Jonic from Germany, and later by A. Mal from Netherlands. In these two countries the concept of environmental modernization became the basis of the state environmental policy, however its supporters believed that environmental problems can be solved by the help of superindustrialization, which involves the development and introduction of new modern technologies [2, c.93]. Since the early 1990's the theory of environmental modernization has become part of a broad scientific debate on global and regional socio-environmental problems and ways of their solving.

Scientists in different ways interpret the process of environmental modernization — or as an economic, associated with economic dynamics, which brings improvements of the environment; or as a socio-political one, in which operate social and political actors who make conservation an important part of society's life. At the same time all researchers support the opinion that at this stage of social development the impact of the economy on the environment is dominant, therefore the elimination of the direct dependence of environmental degradation on the economic development becomes one of the main tasks of environmental modernization.

A more profound analysis of the main approaches in the scientific discourse deals with the theory of environmental modernization can reveal the main actors and understand the main trends of its development at the beginning of the twenty-first century.

J. Huber and A. Moll found the main effect of environmental modernization in replacing existing industrial technologies by the new resource-saving which less

destructive for nature, human health and its environment. Business is considered to be the main actor of environmental modernization [3, p.71; 4, p.325]. M. Jonicke put on the central place of ecological modernization the state policy on the restructuring of the national economy aimed to preserve the environment and public health. Scientist calls the state its main actor [5, c.46]. A. Weale [6, c.111], R. Welford and A. Gouldson [7, c.62] understand environmental modernization as a social process of the state environmental policy, which is built on the basis of experts' conclusions and implemented by executive bodies and business managers. The main actors of environmental modernization in this model are experts, state and business. M. Hajer [8, c.115-117] and J. Druzek [9, p.25-29] understand ecological modernization as cultural policy and discourse. They transformed the idea of environmental modernization from the political, economic and social spheres into the sociological and philosophical area. On their view, the most important political achievements are the result of the work of the main discourse constructs, and therefore, in order to achieve ecological modernization, it is necessary to create a new attractive discursive construct of ways of development. Political elites adapt and use environmental modernization for communication, seeking to preserve their domination and privileges in a social and ecological resource crisis.

Accordingly, they consider the main actors of environmental modernization those who form the appropriate discourse. U. Beck, E. Giddens, S. Lash [10, p.41-47], G. Spaargaren [11, c.21] and A. Mol [4, c.329] analyze ecological modernization in the context of institutional reflexivity, in particular the relevant changes. By this they try to compensate the environmental impact of the crisis. In this model of environmental modernization the environment becomes the main factor of decision-making. The main actors of environmental modernization are seen the state and business. P. Christoff [12, c.476-500], D. Gibbs [13, c.8-13], J. Murphy [14, c.2-8], M. Cohen [15, c.230-238], L. Lundqvist [16, c.21-32], P. Leroy [17, c.49-52] adhere to the view that ecological modernization is represented by social restructuring in the form of a reflexive reorganization of industrial society in an attempt to confront the ecological crisis, which is steadily approaching.

In this context, environmental modernization contributes to changing the role not only of the state and business, but also of non-governmental organizations (NGOs). In particular, increases their role in developing the state and business environmental policy, which expands their influence on all social and natural processes. The main actors of environmental modernization are state, business, NGOs. I. Kulyasov [18, c.3], J. Kotilainen [19, c.15-20] conclude that in the case of severe anthropogenic pollution, natural objects act as primary actors of environmental modernization and their modified form and properties contribute to the formation of ecological consciousness, ecological discourse and ecological practices of the secondary actors — state, business, NGO, specialists, mass media, population. Their set represents a network of actors of environmental modernization, which in each case is represented by various socio-natural systems. Including to the network of actors of environmental modernization of the media and population is justified by their activity in the development of society. This also applies to natural objects that have a great potential of influence on a person.

Thus, the deterioration of the natural objects becomes a reality that contributes to the formation of environmental consciousness, which appears firstly to experts who

explore natural objects, and to local population who is one of the main users of natural objects. In this situation, the media are included in the intersectoral dialogue on discussing socio-environmental issues, playing the role of a catalyst for the environmental consciousness.

This approach reveals the connection of ecological modernization with ecological consciousness and allows us to go beyond the purely economic understanding of the process of its development. Thus, it can be argued that environmental modernization contributes to the formation of a new personality, a person as a carrier of environmental consciousness. One of the ways of this process is the ecologization of the discursive and everyday practices of small social groups (families and local communities — communities at the level of several houses, and at the level of large settlements). Specifically, it is possible to draw a conclusion on the important role of such mechanisms of formation of ecological consciousness as education and schooling, which should propagate ecological values. They contribute to the formation of environmental thinking, which can be characterized as the level of knowledge and culture that guide citizens in their everyday life and in their professional activities.

At the level of ordinary citizens, it means overcoming the consumerism and individualism ideology and understanding the need to care for both individual and neighboring households, future and existing generations. This implies the introduction of specific practices (such as garbage sorting, energy conservation, participation in various environmental actions and initiatives aimed to improve the environment and preserve flora and fauna). At the level of decision makers, ecological thinking should be manifested in the global vision of the world and understanding the reasons of the emergence the environmental problems, the ability to predict future demographic, socio-economic, climatic, resource challenges and assess changes in the needs of the state, responsibility for the consequences of the decisions. In this context, environmental consciousness influences the development of economic consciousness and the political responsibility of business and political elites.

Conclusions. The analysis of scientific achievements in the theory of ecological modernization allows to distinguish a number of main theses concerning its development.

1. Economic modernization is an objective historical process, driven by the growth of economic development and anthropogenic pressure on the environment. Its development has hampered by a number of socio-economic and mental impediments. First of all this is a mentality of consumerism, a low level of ecological consciousness and culture, a priority of economic interests, a lack of understanding the danger of an environmental catastrophe at the level of ordinary citizens, and at the level of legislative and executive power.

2. An important element of implementation the environmental modernization is innovation and education, because improvements, limitations and changes in models of economic development and social life should been scientifically argued. As V.I. Danilov-Danylyan states, from all spheres of the state activity the most knowledge-based is the protection of the environment and the provision of environmental safety [2, p.95].

3. Ecological modernization requires not only the continuation of theoretical developments and their discussion within the framework of wide scientific discourse, but also continuous training and exchange of experience, testing and implementation of the latest achievements. Accordingly, countries that are only embarking on environmental modernization should prioritize the investigation of positive experiences, while leading countries — to expand their assistance to these countries. Governments, businesses, civil society, various social groups and individuals should be involved in the process of environmental modernization in all countries. The result of environmental transformations and the resolution of environmental problems depends on their interaction. The political will to move towards sustainable development and the high ecological mobilization of society in the United States and in many European countries demonstrate the effectiveness of this approach.

4. Environmental modernization requires multilevel and multivector international cooperation at the global, regional and national levels. Currently, many different structures and actors are involved directly or indirectly in this process. Using the theory of network development of society, I.P.Kuliasov points on the important role of intersectoral interaction of the state, business and NGOs, which, according to the scientist, have the greatest potential in the implementation of environmental modernization. He notes that at the international (global) level today there are a number of powerful NGO networks — the World Wildlife Fund, Forest Guardian Council, Greenpeace, the Alliance for the Protection of Forests, etc., which institutionalize the practices of sustainable use of nature and tested in the West social technologies.

These networks are developing socio-economic and environmental standards and designing environmentally sensitive markets. At this level, there are networks of financial and trade-industrial business such as the World Alliance for the Sustainable Forestry Production, the Global Forest and Trade Network, such large financial corporations as World Bank and City Group, trade corporations, as «Ikea» and «Home Depot», etc., which enter into partnerships with international NGOs. They also cooperate with states that are interested in developing such partnerships [1, c.112]. Under this scheme, the interaction of the main actors of environmental modernization at other levels is taking place. Through various social and environmental initiatives, more and more ordinary citizens are involved in this process, which promotes the spread of environmental awareness among the general population.

5. At the moment, the main directions of environmental modernization are economic, institutional and political, and cultural-discursive. The theory of ecological modernization creates only the general framework and formulates the main directions of ecologization of modern development, but concrete models and mechanisms made by the countries on the ground of investigation and critical rethinking of the best world experience and local needs.

Based on the existing theoretical work, it is advisable to identify the main directions of the development of environmental modernization for Ukraine. In our view, the first step should be the development of a comprehensive strategic document such as a roadmap outlining the stages and main directions, priorities and indicators of environmental transformations in the economy and public life in the long run. It should be supplemented with a system of legislative changes and environmental

motivation for the development of green and low-carbon economy, implementation of technological innovations in order to modernize the industry of Ukraine and providing the structural changes that will meet the needs of sustainable and eco-balanced development of Ukraine. This activity should be accompanied by a system of motivations and incentives for ordinary citizens, a broad company dedicated to the development of ecological culture and lifestyle. Equally important is the development of a long-term system of continuous environmental education and upbringing, which will contribute to the formation of ecological consciousness among Ukrainians and the reorganization of daily life on the basis of environmental values.

REFERENCES

1. Shevchuk, V.Ya., Satakin, Yu.M., Biliavskiy, H.O., & others (2004). *Ecological management*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
2. Matsa, K.A., & Karpenko, M.M. (2005). Ecological modernization: essence, main trends. *Visnyk ekonomichnoii nauky (Bulletin of economic science)*, 1, 93-97 (in Ukr.).
3. Huber, J. (1991). Ecological modernization. Away from scarcity, soberness and bureaucracy. In A. Mol, G. Spaargaren, & A. Kalpxijk (Eds.), *Technologie en milieubeheer* (pp. 12-41). Den Haag: SDU.
4. Mol, A. (1992). Sociology, environment and modernity: ecological modernization as a theory of social change. *Society and Natural Resources*, 5, 323-344.
5. Jonicke, M. (1985). Preventive environmental policy en ecological modernization find structural policy. In *Discussion paper* (pp 46-59). Berlin.
6. Weale, A. (1992). *The New Politics of Pollution*. London: Univ. Press.
7. Welford, R., & Gouldson, A. (1993). *Environmental Management and Business Strategy*. London: Piman Publishing.
8. Hajer, M. (1995). *The politics of environmental discourse. Ecological modernization and the policy process*. Oxford: Clarendon Press.
9. Dryzek, J. (1997). *The Politics of the Earth: Environmental Discourses* Oxford: Univ. Press.
10. Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
11. Spaargaren, G. (1996). *The Ecological Modernization of production and consumption*. Ph. D. Thesis. Washington: Wageningen Univ.
12. Christoff, P. (1996). Ecological Modernization, Ecological Modernities *Environmental Politics*, 5(3), 476-500.
13. Gibbs, D. (2000). Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies. *Geoforum*, 31, 9- 19.
14. Murphy, J. (2000). Ecological modernization. *Geoforum* 31, 1-8.
15. Cohen, M. (2001). *Ecological modernization and its discontents*. NJ: Univ. Heights.
16. Lundqvist, L. (2000). Capacity building or social construction? Explaining Sweden's shift towards ecological modernization. *Geoforum* 31, 21-32.
17. Leroy, P., & Tatenhove, J. (2000). Political modernization theory and environmental politics. In G. Spaargaren, A. Mol, & F. Buttel (Eds.). *Environment and global modernity* (pp.48-67). London: Sage.
18. Kuliasov, I.P. (2005). *Ecological modernization: theory and practices*. St.-Petersburg: St.Petersburg State University (in Rus.).
19. Kotilainen, J. (2002). The Theory of Ecological Modernization. In J. Kortelainen, & J. Kotilainen (Eds.), *Environmental Transformations in the Russian Forest Industry: Key Actors and Local Developments* (pp. 15-20). Joensuu: Univ. Joensuu, Karelian Inst.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічне управління: підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. — Київ: Либідь, 2004. — 432 с.
2. Маца К.А. Екологічна модернізація: сутність, основні напрямки / К.А.Маца, Н.Н.Карпенко // Вісник економічної науки України. — 2005. — №1. — С.93-97.
3. Huber J. Ecological modernization. Away from scarcity, soberness and bureaucracy / J. Huber // Technologie en milieubeheer / Ed. by A. Mol, G. Spaargaren, A. Kalpxijk. — Den Haag: SDU, 1991. — P. 12-41.
4. Mol A. Sociology, environment and modernity: ecological modernization as a theory of social change / A. Mol // Society and Natural Resources. — 1992. — Vol. 5. — P. 323-344.
5. Jonicke M. Preventive environmental policy en ecological modernization find structural policy/ M.Jonicke // Discussion paper. — Berlin, 1985. — P. 46 — 59.
6. Weale A. The New Politics of Pollution / A.Weale. — Manchester: Univ. Press, 1992. — 227 p.
7. Welford R. Environmental Management and Business Strategy / R.Welford, A.Gouldson. — London: Piman Publishing, 1993. — 224 p.
8. Hajer M. The politics of environmental discourse. Ecological modernization and the policy process / M.Hayer. — Oxford: Clarendon Press, 1995. — 332 p.
9. Dryzek J. The Politics of the Earth: Environmental Discourses /J.Dryzek. — Oxford: Univ. Press, 1997. — 220 p.
10. Beck U. Reflexive Modernization /U.Beck, A.Giddens, S.Lash. — Cambridge: Polity Press, 1994. — 228 p.
11. Spaargaren G. The Ecological Modernization of production and consumption. Ph.D. Thesis./ G. Spaargaren. — Wageningen Univ., 1996. — 150 p.
12. Christoff P. Ecological Modernization, Ecological Modernities / P.Christoff // Environmental Politics. — 1996. — Vol. 5, No. 3. — P. 476-500.
13. Gibbs D. Ecological modernisation, regional economic development and regional development agencies / D.Gibbs // Geoforum. — 2000. — Vol 31. — N 1.— P. 9- 19.
14. Murphy J. Ecological modernization / J. Murphy // Geoforum. — 2000. — Vol 31. — N 1.— P. 1- 8.
15. Cohen M. Ecological modernization and its discontents / M.Cohen. — NJ: Univ. Heights, 2001. — 584 p.
16. Lundqvist L. Capacity building or social construction? Explaining Sweden's shift towards ecological modernization // Geoforum. — 2000. — Vol 31. — N 1.— P. 21-32.
17. Leroy P. Political modernization theory and environmental politics / P.Leroy, J.Tatenhove // Environment and global modernity / Ed. by G. Spaargaren, A. Mol, F. Buttel. London: Sage, 2000. — P. 48-67.
18. Кулясов И. Экологическая модернизация: теория и практики / Ред. Ю. Пахомов (предисловие). СПб.: НИИХ СПбГУ, 2004. — 156 с.
19. Kotilainen J. The Theory of Ecological Modernization // Environmental Transformations in the Russian Forest Industry: Key Actors and Local Developments / Ed. by J. Kortelainen, J. Kotilainen. Joensuu: Univ. Joensuu, Karelian Inst., 2002. — P. 15-20.

Для нотаток

Для нотаток